

**НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.
МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС**

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

**ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИЙ МЕРИДІАН
ЕЛЕКТРОННИЙ НАУКОВИЙ ФАХОВИЙ ЖУРНАЛ**

Випуск № 1 (19)

**м. Київ
2018**

УДК 355.48(430:47)

Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Вип. 1 (19) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – К., 2018. – 157 с.

Редакційна рада

В.М. Литвин, В.А. Смолій, В.Ф. Колесник

Редакційна колегія

Т.В. Вронська, В.М. Грицюк, В.П. Капелюшний,

І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (голова колегії),

О.Є. Лисенко (заступник голови колегії, науковий редактор), О.М. Майборода,

П. Махцевіч (Польща), І.К. Патриляк (науковий редактор),

В.М. Сімперович (відповідальний редактор), О.А. Удод, В.П. Фоміна, Н.О. Шевченко

Науково-допоміжна група

Т.П. Головань, Т.В. Губань, І.В. Шарабанова (коректори), С.В. Нікітіна (верстка)

Згідно з рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України електронний науковий фаховий журнал «Військово-історичний меридіан» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (наказ № 793 від 4 липня 2014 р.)

Затверджено до друку вченою радою Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, протокол № 3 від 28 березня 2018 р., та вченою радою Інституту історії України НАН України, протокол № 3 від 29 березня 2018 р.

© Національний музей історії України
у Другій світовій війні.
Меморіальний комплекс
© Автори статей

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА РЕВОЛЮЦІЙНІ ЗСУВИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Андрій ЛИСЕНКО

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ У ЗБРОЙНОМУ ПРОТИСТОЯННІ
НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ У 1918–1919 рр. 5

РЕАЛІЇ МІЖВОЄННЯ

Роман ЗВАРИЧ

УВО ЯК ОБ’ЄКТ ОКРУЖНОГО СУДІВНИЦТВА В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ
ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У 1920–1930-х РОКАХ
(НА ПРИКЛАДІ СТАНИСЛАВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА) 14

ГРАНІ ВІЙНИ

Сергій ПЕТРУХІН

ВИКОРИСТАННЯ ШТРАФНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
У КЕРЧЕНСЬКО-ЕЛЬТИГЕНСЬКІЙ ДЕСАНТНІЙ ТА
КРИМСЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЯХ У РОКИ
НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1943–1944) 27

РЕПАТРІАЦІЇ

Любов ДИПТАН

МЕДИКО-САНІТАРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕПАТРІАНТІВ
НА ПРИКОРДОННИХ ПЕРЕВІРОЧНО-ФІЛЬТРАЦІЙНИХ ПУНКТАХ
НКВС СРСР В УКРАЇНІ В 1944–1945 рр. 36

РЕАЛІЇ ПОВОЄННЯ

Олександр КАЛІНІЧЕНКО

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ДОВГОТРИВАЛИХ БОЙОВИХ СЛУЖБ
РАДЯНСЬКИХ АТОМНИХ ПІДВОДНИХ ЧОВНІВ В ІНДІЙСЬКОМУ ОКЕАНІ
НА ПРИКЛАДІ ПОХОДУ ПІДВОДНОГО ЧОВНА К-42 У 1983 р. 47

ІНФОРМАЦІЙНІ ЧИННИКИ ВІЙСЬКОВОГО БУТТЯ

Ігор ПІДОПРИГОРА

ЕФЕКТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВАКУУМУ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ
НА ОРГАНІЗАЦІЮ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
У ЛЮТОМУ – БЕРЕЗНІ 2014 р. 64

ДО ІСТОРІЇ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Вадим МАШТАЛІР

ІСТОРИКО-СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ МУЗЕЇВ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОГО
ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ 79

НАУКА В МУЗЕЇ

Ірина ЄРМОЛАЄВА

АНАЛІЗ РОБОТИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ІЗ НАУКОВОГО КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗА 2017 р. 94

Тетяна ПШЕНИЧНА

АНАЛІЗ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДОЛЬ
ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВИЯВЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ
ПРО ЗАГИБЕЛЬ ЗА 2017 р. 114

МУЗЕЙНА КОМУНІКАЦІЯ

Олександр ПАСТЕРНАК

НАВЧАЛЬНО-ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ЯК ФОРМА КОМУНІКАЦІЇ
З МУЗЕЙНИМ ВІДВІДУВАЧЕМ 130

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ігор ЛИСИЙ

ОХОРОНА ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПНІВСЬКОГО ЗАМКУ
В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПЕРІОДУ 1991–2017 рр. 141

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Василь ГУМЕНЮК

АКАДЕМІЧНЕ ВИДАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ РЕЗИСТАНС
40–50-х РОКІВ ХХ ст. 151

НАШІ АВТОРИ 155

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА РЕВОЛЮЦІЙНІ ЗСУВИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 94(477)"1918/1919":355.426

© *Андрій ЛИСЕНКО*

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ У ЗБРОЙНОМУ ПРОТИСТОЯННІ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ У 1918–1919 рр.

У статті здійснена спроба проаналізувати причини появи, роль та значення українського повстанського руху в першій чверті ХХ ст. на українських теренах. Розвал Російської імперії та багаторічна Перша світова війна, невирішення болючих для українського населення соціально-економічних проблем у поєднанні з активною боротьбою збройних формувань, підконтрольних різним політичним силам, обумовили появу та зростання такого феномену, як українські отаманські формування. У своїй більшості (на Лівобережжі) вони не мали стійких політичних уподобань і, відповідно, часто брали участь у боротьбі на боці полярних політичних сил. Зазвичай це були нечисленні групи озброєних людей, які намагалися захистити підконтрольну територію від тиску з боку, на той момент, панівної влади. Попри те, що історія дає нам немало кількості прикладів, коли повстанські формування налічували тисячі та десятки тисяч бійців, були організовані за принципом регулярної армії, контролювали значні території, однак, не маючи власної політичної позиції, представники різних політичних сил використовували їх у своїх інтересах.

Ключові слова: *збройні формування, регулярні військові частини, політичні сили, розвідка, командування, партизани, повстанці, озброєння, фронти, збройна боротьба.*

(Продовження)

Питання швидкого захоплення влади в Україні прорадянськими силами на початку 1919 р. й антагоністичних відносин її представників із місцевим населенням уже навесні цього ж року викликали інтерес дослідників від самого початку

досліджуваного періоду. Однак, якщо праці сучасників або активних учасників подій, які ми студіюємо, мали здебільшого описовий характер, то пізніше з'явилися й аналітичні праці, автори яких намагалися переосмислити хід подій 1919 р., проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки тих чи інших подій або вчинків [1; 3; 4; 5; 8; 10].

Ми намагалися визначити деякі з причин, які обумовили стрімке падіння другого радянського уряду в Україні, та виявити наслідки політики урядів Г. П'ятова та Х. Раковського щодо націоналізації всього економічного життя українського суспільства.

Отримавши зростаючий спротив населення проти методів та напрямків проведення економічної політики, радянський уряд під головуванням Х. Раковського опинився у складній ситуації – змінити внутрішню політику реальної можливості не було. Єдиним виходом із ситуації, що склалася, залишався шлях придушення невдоволення шляхом репресій. 28 березня 1919 р. поза законом був оголошений отаман Д. Зелений [15, 69]. 31 березня була опублікована постанова Раднаркому України про оголошення поза законом отаманів Д. Соколовського, Орловського, О. Гончара (Батрака) [16, 124].

У цей же день Раднаркомом було ухвалено й два декрети. Перший декрет стосувався осіб, які руйнують шляхи сполучення або технічні будівлі, що їх обслуговують, – вони після суду мали підлягати розстрілу. Другим декретом громадяни України попереджувалися про те, що винні у псуванні телеграфних ліній та кабелів будуть каратися з усією суворістю законів воєнного часу [17, 118, 121].

Також були зафіксовані часті випадки, коли до повсталих селян приєднувалися військові частини, іноді стаючи ініціаторами подібних народних виступів. Ненадійність значної кількості частин Червоної армії була цілком очевидною [18, 31].

На початку березня 1919 р. у звітах із місць для ЦК та Секретаріату ЦК відмічається зміна настроїв не лише в сільській місцевості, а й у промислових центрах. Зокрема, у звіті за 3–5 березня 1919 р. зафіксовано зростання антирадянських настроїв серед робітничих колективів заводів і залізниці Єлизаветграда під впливом есерівської агітації. У Костянтинограді зафіксовані факти погромної агітації. З метою попередження можливого виступу були заарештовані голова місцевого ревкому Воротніков, член ревкому Красніков, надзвичайний комісар Черненко, повітовий воєнком Співакін та бандит Шах [25, 11–12].

Шляхи боротьби та протидії агітації лівих есерів вказувалися у спеціальному циркулярі ЦК КП(б)У від 2 лютого 1919 р. № 519 [26, 17].

Не зважаючи на жорсткі заходи та застосування терору, продрозверстка зривалася навіть у колись лояльних до комуністів східних регіонах України. У секретній доповіді інформаційного відділу Харківського губпаркому за 25.03. – 03.04.1919 р. зазначалося, що селяни майже всіх повітів відмовилися виконувати накладену продрозверстку, припинили доставку насіння на маслобійні (у той період функціонувало зобов'язання для виробників сільськогосподарської

продукції здавати по 2 фунти олії з 16 кг зданого на переробку соняшникового насіння). Фіксувалося зростаюче невдоволення повною відсутністю промислових товарів першої необхідності, що обумовлювало фактичний зрив реалізації ідеї про прямий товарообмін між містом і селом. У Харківському повіті була помічена агітація есерів-інтернаціоналістів, які закликали селян чітко відстоювати свої власні інтереси, не допускаючи будь-яких проявів насильства під час виборів до рад. Фактично усі волості були тероризовані нападами банд. Повідомлялося й про те, що селяни відмовляються виконувати розверстку, очікуючи зміни влади і, відповідно, боячись потім відповідати за співпрацю з радянськими органами [27, 33–39].

У кінці березня у НКВС було відіслано доповідну записку від Президії ВУНК, яка може досить повно проілюструвати стан взаємовідносин органів радянської влади з населенням: «Перш за все необхідно вилучити з обговорення питання про ті правопорушення, в яких звинувачується інститут НК взагалі, оскільки: 1) Одиничні випадки зловживань не можуть бути покладені у фундамент характеристики та управління усього інституту; 2) Перевищення повноважень НК відбувалось через відсутність своєчасно створених спеціальних декретів (наприклад, декрет про спекуляції); 3) Несвоечасна організація, а часто і відсутність судів, змушувала НК брати на себе завдання припинення злочинів і правопорушень... Так як конструювання Радянської влади вимагає значного часу, тому після відміни повітових НК елемент залякування, що є найголовнішим стимулом для управління, не буде відчуватися в такій мірі, як це необхідно в даний момент для закріплення Радянської влади на Україні. Знищення ВУНК було б розцінене обивательськими масами як відмова Радянської влади від послідовного проведення диктатури, і в майбутньому, при здійсненні декрету, Радянська влада зустрине коли не відкритий, то, у всякому випадку, глухий опір зараз іділічно налаштованої обивательської маси. Разом із тим, необхідно прийняти до уваги, що в майбутньому, коли революційний підйом, народжений поза загальними умовами, також і гайдамацько-німецьким правлінням, почнуть відколюватися особливо значні групи куркульського елементу, який буде чинити опір однаковий із тим, який спостерігається в центрі, і вже зараз є відомості, що контрреволюційні елементи, користуючись недостатньою організованістю Радянської влади на місцях, проникають в село не лише для агітації, але й для організації збройних виступів. При організації Радянської влади приймаються тепер у великій кількості співчуваючі та не достатньо зміцнілі елементи, тому необхідно мати хоча б єдиний орган внутрішнього опору більшовизму...» [23, 21–21 зв.].

З наближенням весни поведінка селян почала змінюватися. Невеликі повстанські загони почали об'єднуватися й активізувати свої дії. 12 березня 1919 р. інформаційно-розвідувальний відділ Наркомвійськсправ повідомляв про погіршення обставин й у районі Трипілля [21, 7].

Отже, навесні 1919 р. народне господарство України опинилося у кризовому стані. Ставка уряду на повне одержавлення всіх галузей господарства як

на єдину можливість стабілізувати виробництво та підвищити продуктивність праці виявилася стратегічною помилкою. Господарство, підірване багаторічною світовою війною, опинилося у стані колапсу. Усього за кілька місяців був зруйнований економічний базис, що формувався десятиліттями. Натомість нова влада та її представники не змогли запропонувати нічого, крім тотальної бюрократизації, що посилювалася відповідно до економічної стагнації та все більш жорстких і позаекономічних методів адміністрування. Відповідно до звуження ринку промислових товарів падала вартість грошей як головного засобу платежів, і скорочувався вивіз продовольчих товарів до міст. Робітники непрацюючих заводів та фабрик не мали фізичної можливості придбати необхідні продукти продовольства. Падала довіра до радянського уряду та його внутрішньої політики. З 7 по 9 квітня 1919 р. відбувся Пленум ЦК КП(б)У, який прийняв першою резолюцією, що мала досить промовисту назву, – «Куркульська контрреволюція та завдання партії» [28, 42–43].

Активно діяли й антибільшовицькі сили. 1 квітня 1919 р. в Києві на зустрічі представників трьох українських партій – соціал-демократів, незалежників та есерів – було погоджено рішення про спільний виступ проти уряду Х. Раковського. Для його керівництва та координації у Сквири був сформований Всеукраїнський повстанський ревком. Очолив його Драгомирецький, головним отаманом був обраний Ю. Мазуренко, а комісаром – О. Грудницький [13, 38].

Підтвердження цьому факту ми знаходимо і в документі, що носить назву «Данные о кулацко-хулиганских выступлениях на Украине за март и первую половину апреля 1919 г.», де йдеться про те, що в цілому ряді міст України були створені контрреволюційні штаби та центри [22, 41–43 зв.].

1 квітня 1919 р. у Миргороді Полтавської губернії повстали солдати місцевого запасного батальйону, караульна сотня та міліція, очолювані своїми командирами. Колишній ад'ютант запасного батальйону Дубчак був проголошений головнокомандувачем усіма українськими військами Лівобережної України. Цей виступ був досить оперативно придушений, а його керівники розстріляні [14].

Згідно з постановою уряду від 2 квітня 1919 р. Всеукраїнську надзвичайну комісію очолив М. Лацис, а його замісником був призначений І. Шварц. Тоді ж ВУНК звернулася до НКВС із проханням підвищити платню в Особливому корпусі військ ВУНК [19, 4 зв.].

В інформаційному зведенні Наркомвійськсправ від 5 квітня 1919 р. згадується про повстання в районі Речиці Чернігівської губернії на чолі з отаманом Старокопитовим, що було придушене. У районі Борзни повсталими був розстріляний представник радянського уряду, замісник голови ВУНК І. Шварц разом із вісьмома радянськими співробітниками. У районі Бахмача теж розпочалося повстання, про розміри якого свідчить інформація, що для його придушення з Брянська був викликаний цілий полк [24, 4 зв.].

Намагаючися вгамувати хвилю невдоволення, III Всеукраїнський з'їзд рад оголосив Україну озброєним табором. У своїй доповіді наркомвійськсправ

М. Подвойський 6 квітня 1919 р., підкреслюючи важливість діяльності свого наркомату, констатував, що надійною опорою радянського уряду залишилися лише караульні команди [29]. Але ні спеціальні команди, ні загони ВУНК, ні Особливий корпус не могли зупинити або бодай стримати хвилю повстань, які загрожували захопити всю країну. За таких умов уряд Х. Раковського був змушений розпочати передислокацію до столиці України свого основного резерву – інтернаціональних загонів. Викликаний з Полтави Інтернаціональний полк під командуванням Р. Фекете був змушений зупинитися в Золотоноші, страхуючи місцеві органи радянської влади від можливого виступу дислокованої там бригади О. Богунського. Саме цей підрозділ «інтернаціоналістів» брав участь у придушенні Миргородського повстання, що завершилося 4 квітня 1919 р.

Та, не дивлячись на всі урядові заходи та терор небаченого до цього розмаху, повністю взяти ситуацію під контроль не вдалося. Кільце повстань все тісніше охоплювало Київ. Повстанські загони, які контролювали вже більшість території України, почали переривати й залізничне сполучення. Зокрема, 1 квітня 1919 р. на залізничній станції Барішівка повстанцями загону отамана Н. Махна, який вважався соратником отамана Д. Зеленого, був захоплений потяг із співробітниками Вищої військової інспекції (ВВІ). У цей час бронепотяг, що охороняв ешелон, був блокований у Борисполі іншим повстанським загonom. Лише прибуття з боку станції Гребінка 24-го радянського полку завадило повстанцям розстріляти членів ВВІ [20, 28–36].

У зведенні для ЦК КП(б)У та його Секретаріату від 12 квітня 1919 р. повідомлялося про боротьбу з повстаннями. У районі Василькова 6 квітня повстали села: Тростинки, Ольшанка, Василівка, Ксаверівка, Глеваха. Налічувалося більше 3,5 тис. повсталих. У районі Борзни повстали селяни на чолі з отаманом Шаперо [30, 23–24]. У перших числах квітня 1919 р. свої загони рушив на Київ отаман Д. Зелений [11, 154]. Одночасно з пожвавленням дій Д. Зеленого та активізацією селянських виступів загалом, до Києва почали стягуватися й загони іншого відомого отамана Правобережжя – І. Струка. У ніч на 10 квітня 1919 р. розпочався штурм української столиці [1, 87; 7, 150].

Значну роль у цих подіях відіграла Дніпровська військова флотилія, яку почали формувати згідно з наказом В. Антонова-Овсієнка з 12 березня 1919 р. [32, 5–23]. Досить красномовними були й враження голови ВУНК М. Лациса, що не брав безпосередньої участі в описуваних подіях [31, 10–12]. Зокрема, констатувалося, що наступ повстанців на Київ розпочався з трьох напрямків: на район Боярки наступали бійці отамана О. Гончара-Бурлаки, під керівництвом І. Струка розпочалося повстання в Чорнобильському та Радомисьькому повітах, де отамана підтримали жителі 60 сіл, а з боку Трипілля рухалися підрозділи Д. Зеленого. У Київ повстанці входили з Вишгорода на Поділ та з Чорнобильського шляху на Куренівку. Були захоплені Святошин, Куренівка та Поділ, а на трамваях бійці І. Струка прибули на сучасну Європейську площу. Цей виступ отримав назву Куренівського повстання.

Згідно з інформацією, поданою у газеті «Красная Армия», з 10-ї години ранку, з боку Куренівки до Подолу, прямувало 3–4 групи по 20–30 чоловік у кожній. Ці люди були мобілізовані контрреволюціонерами й озброєні допотопними гвинтівками. Насправді події розгорнулися зразу ж після 5-ї години ранку, кількість повсталих була в кілька разів більшою, до того ж їх підтримали приміські жителі, зброю в яких, окрім білих пов'язок на руках, не було.

Ними були надіслані 35 делегацій на київські заводи та фабрики, 24 з яких підтримали повсталих. «Красная Армия» так характеризувала учасників і початок повстання: «Придя на Подол, на базар, кучки соединились под командованием подпоручика Семёнова и какого-то полковника. К бандитам примкнул всякий сброд и люди из буржуазных кругов. Толпа с криками «Бей жидов», «За веру» стали громить лавки... Погром происходил в районе Житнего базара на Подоле и Лукьяновке...» [6].

Для придушення виступу були залучені всі наявні у радянського уряду сили: всі співробітники міліції, центральних апаратів республіканської, губерньської, міської та транспортної ВУНК, підрозділи Особливого корпусу ВУНК, Комуністичний караульний полк, об'єднаний загін 15-го прикордонного полку, частини київського гарнізону; відбувалося термінове озброєння робітників київських заводів і канцеляристів. За задумом повстанців кільце навколо столиці повинно було замкнутися: з боку Нових Петрівцев – загони І. Струка, від Василькова – О. Гончара-Бурлаки, від Обухова – Д. Зеленого, а Дарницю мали зайняти загони чернігівського отамана Ангела. Шлях по Дніпру був уже практично заблокований бійцями І. Струка та Д. Зеленого.

Отже, ми можемо дійти висновку, що політика радянського уряду під головуванням московського емісара Х. Раковського в Україні була діаметрально протилежною сподіванням більшості українців. Зокрема, продовжився наступ на приватновласницькі права українського селянства, не була вирішена проблема справедливого перерозподілу земельного фонду, не реалізована програма обміну продовольства на промислові товари, що зі свого боку спричинило погіршення забезпечення українських міст і промислових центрів продуктами харчування та знецінення грошей. У реалізації політики викачування сільськогосподарських продуктів із українського села був зроблений ухил у бік позаекономічного примусу через реквізиції та безоплатні вилучення, спираючись на військову силу у своїй більшості етнічно чужих для українців військових формувань, залучених або з Великої Росії, або так званих інтернаціональних частин.

Такі кроки представників радянських урядових органів природно викликали нерозуміння та спротив значної частини українського суспільства. Вже в середині березня 1919 р. силами повстанців Київ був фактично блокований, а у першій половині квітня силами кількох отаманів була здійснена спроба зайняти столицю України.

Джерела та література:

1. Акишинський В.С. Климент Єфремович Ворошилов / В.С. Акишинський. – К.: Політвидав України, 1981. – 272 с.
2. Антонов-Овсєенко В.А. Записки о гражданской войне / В.А. Антонов-Овсєенко. – М.-Л.: Госиздат, 1924. – Т. 1. – 300 с.; Т. 2 – 297 с.; Т. 3. – 343 с.
3. Владимиров М. Украинские крестьяне и продовольственный вопрос / М. Владимиров. – Харьков: Всеукраиниздат, 1920. – 12 с.
4. Егоров А. Разгром Деникина. 1919 г. / А. Егоров. – М.: Высшая школа, 1931. – 232 с.
5. Кириєнко К. У боях за революцію (Спогади червоноармійців про партійців на фронтах) / К. Кириєнко. – К.-Х.: Держвидавництво України, 1930. – 211 с.
6. «Красная Армия». – К., 1919. – № 14, 11.04. – С. 1.
7. Курій Г. Всеукраїнський староста / Г. Курій. – К.: Політвидав України, 1977. – 263 с.
8. Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине (1914–1919 гг.) / М. Майоров. – К.: Держвидав, 1922. – 105 с.
9. Мартос Б. Оскілко й Болбочан: спогади / Б. Мартос. – Мюнхен: Вид-во д-ра П. Белея, 1958. – 62 с.
10. Омелянович-Павленко М. На Україні 1919 р. / М. Омелянович-Павленко. – Прага: Stilus, 1940. – 96 с.
11. Полупанов А.В. Свобода или смерть / А.В. Полупанов. – Донецк: Донбасс, 1966. – 306 с.
12. Файзулін Я. Загальний стан радянської влади в Україні такий, що доводиться дивуватися, на чому ж вона тримається. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_zagalni-j-stan-radyanskoj-i-vladi-v-ukrayini-takij-scho-dovoditsya. – Назва з екрана.
13. Фесенко О.П. Комбриг Богунський / О.П. Фесенко. – К.: «Суспільство і час», 1991. – 48 с.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1. Верховна Рада України. – Оп. 20. – Спр. 35. – Арк. 2; Ф. 5. Народний Комісаріат Внутрішніх Справ УСРР. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 43–43 зв.
15. Там само. – Ф. 2. Рада Народних Комісарів УСРР. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 69.
16. Там само. – Спр. 16. – Арк. 124.
17. Там само. – Арк. 118, 121.
18. Там само. – Спр. 2. – Арк. 31.
19. Там само. – Спр. 19. – Арк. 4 зв.
20. Там само. – Спр. 234. – Арк. 28–36.
21. Там само. – Ф. 5. Народний Комісаріат Внутрішніх Справ УСРР. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 7.
22. Там само. – Спр. 17. – Арк. 41–43 зв.
23. Там само. – Арк. 21–21 зв.
24. Там само. – Спр. 18. – Арк. 4 зв.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 57. Документи з історії Комуністичної партії України. – Оп. 2. – Спр. 281. – Арк. 11–12.
26. Там само. – Спр. 271. – Арк. 17.
27. Там само. – Спр. 269. – Арк. 33–39.
28. Там само. – Арк. 42–43.
29. Там само. – Ф.1. ЦК КПУ. – Оп. 20. – Спр. 17. – Арк. 4–7.
30. Там само. – Спр. 281. – Арк. 23–24.
31. Там само. – Спр. 352. – Арк. 10–12.
32. Там само. – Арк. 5–23.

© Андрей ЛЫСЕНКО

УЧАСТИЕ УКРАИНСКИХ ПОВСТАНЦЕВ В ВООРУЖЁННОМ ПРОТИВОСТОЯНИИ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В 1918–1919 гг.

В статье предпринята попытка проанализировать причины зарождения, роль и значение украинского повстанческого движения в первой четверти XX в. на украинских землях. Развал Российской империи и многолетняя Первая мировая война, нерешённые, болезненные для украинского населения социально-экономические проблемы и активная борьба вооружённых формирований, подконтрольных разным политическим силам, обусловили появление и рост такого феномена, как украинские повстанческие формирования. В своем большинстве (на Левобережье) они не имели устойчивых политических симпатий и, соответственно, часто принимали участие в борьбе на стороне полярных политических сил. Обычно это были немногочисленные группы вооружённых людей, которые пытались защитить подконтрольную им территорию от давления со стороны, в данный момент, существующей власти. Хотя история даёт нам значительное количество примеров, когда повстанческие формирования насчитывали тысячи и десятки тысяч бойцов, были организованы по принципу регулярной армии, контролировали значительные территории, но всё равно, не имея собственной политической позиции, использовались представителями разных политических сил в своих интересах.

Ключевые слова: вооружённые формирования, регулярные военные части, политические силы, разведка, командование, партизаны, повстанцы, оружие, фронты, вооружённая борьба.

© Andrei LYSENKO

PARTICIPATION OF UKRAINIAN REBELS IN THE ARMED CONFRONTATION ON UKRAINIAN LANDS IN 1918–1919

The article attempts to analyze the causes of origin, role and importance of Ukrainian rebel movement in the first quarter of the XXth century on Ukrainian lands. The collapse of the Russian Empire, long-lasting First World War, socio-economic problems which were unsolved and traumatic for Ukrainian population along with the active struggle of armed groups, controlled by different political forces, caused the appearance and growth of such a phenomenon as the Ukrainian insurgent groups. For the most part (on the Left-Bank Ukraine) they did not have stable political sympathies and, accordingly, often took

part in the struggle on the side of the polar political forces. Typically, these were the small groups of armed people who tried to protect the territory under their control from outside pressure of the existing regime. Although history gives us a significant number of instances when insurgent groups consisted of thousands and ten thousands soldiers, organized on the principle of the regular army, they controlled large areas, but all the same not having their own position they were used by representatives of different political forces in their advantages.

Formations created by certain political forces as a factor to strengthen their influence on the territories controlled by the opposing side had a special place in the rebel movement. However, even in this situation there weren't any guarantees that the armed groups, established and financed by them, would remain under full control. Assessment of the real military force of one or another insurgent group was difficult. Having, in the majority, the territorial principle of formation such groups if necessary, could increase their quantity in tens of times, having full support of the local population. Diversionary work was not estimated and evaluated, when a numerically small group of rebel-guerrillas could cause enormous damage and many victims, having done, for instance, a railway accident.

Carrying out raids on enemy-occupied territories was a specific factor, reinforcing the value of the rebel groups. Such attacks not only seriously destroyed internal communications, disrupted supplies for the front and logistics of a belligerent, but also caused the rise of the rebel movement in the raid places. Moreover, with a constant threat of violence by insurgents, local inhabitants, who were involved in work on existing power, were forced to cooperate with the rebel underground, giving intelligence information, providing necessary documents, and sheltering rebels. Such examples are enough, not only in the rear of the Volunteer, but also in the Red Armies.

A specific feature of the rebel movement in Ukraine was an active participation of middle and poor classes of the Ukrainian peasantry in it. This phenomenon was particularly noticeable in the northern regions of the country. The proofs about it can be found in the reports of senior military and political leadership of H. Rakovsky's government. We can assume that precisely the existence of significant rebel forces has become a significant factor of instability of political regimes that have been establishing in Ukraine, from hetman Skoropadsky regime and ending with the Soviet regime establishing. In such a way popular discontent with a declaratory judgment of a number of socio-economic problems found a real opportunity to have a real impact on the ongoing processes of state-building attempts undertaken by one or other political forces.

Keywords: *armed groups, regular military units, political forces, intelligence, command, guerrillas, insurgents, weapons, fronts, armed struggle.*

РЕАЛІЇ МІЖВОЄННЯ

УДК 94(438).081

© Роман ЗВАРИЧ

УВО ЯК ОБ'ЄКТ ОКРУЖНОГО СУДІВНИЦТВА В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У 1920–1930-х РОКАХ (НА ПРИКЛАДІ СТАНИСЛАВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА)

Розглянуто суспільно-політичне становище Східної Галичини міжвоєнного періоду, яке характеризується тотальним терором над українським населенням з боку державних інституцій Другої Речі Посполитої. На противагу неправомірній польській окупації західноукраїнських земель активно формувався і діяв національно-визвольний спротив у формі молодіжних організацій, зокрема й військових. Однією з таких форм боротьби за суверенність західноукраїнських земель була Українська військова організація, яка стала об'єктом окружного судочинства Станиславівського воєводства у 1920–1930-х роках.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, судочинство, Станиславівський окружний суд, Коломийський окружний суд, УВО.

Увесь період Другої Речі Посполитої супроводжувався національним гнобленням поневолених народів на етнічно непольських землях. Панівний уряд здійснював політику мононаціональної держави Другої Речі Посполитої і застосовував будь-які засоби для її виконання. Одним із найефективніших методів придушення державницьких прагнень інших національностей була судово-поліційна репресивна система. Унаслідок того, що українці становили найбільшу загрозу утвердження інкорпоративних планів Другої Речі Посполитої у Східній Галичині не тільки чисельністю населення, а й національно свідомою стійкістю, польське судочинство активно застосовувалося як протидія цьому.

Проблематика суспільно-політичної діяльності Української військової організації ставала предметом наукової зацікавленості багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів. У пропонованому дослідженні ми спиралися на праці М. Андрусяка та О. Кентія. Основу джерельної бази становлять матеріали Державного архіву Івано-Франківської області, у яких яскраво висвітлено судочинство Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях.

Мета статті – дослідити особливості судівництва Станиславівського й Коломийського окружних судів у справах за належність до Української військової організації у 1920–1930-х роках.

У період із 12 листопада до 18 березня 1928 р. слідчий відділ Станиславівського окружного суду розглядав справу, у якій обвинувачував Григорія Бенедиктовича Салевича та Олександра Васильовича Дяківа за належність до Української військової організації (далі – УВО).

Загрозу польській державності окупаційна влада вбачала з боку ледь не кожного українця, який носив чи зберігав удома будь-який елемент військового одягу чи українську відзнаку. 26 червня 1922 р. керівництво команди державної поліції Х Станиславівської округи звернулося з письмовою пропозицією до президії воєводства стосовно заборони носити цивільними людьми, українцями, військових пасків і офіцерських відзнак колишніх неприятельських, тобто українських, армій, а також окремих елементів військової форми. Поліційні керівники мотивували свою пропозицію тим, що члени українських таємних організацій через елементи обмундирування можуть демонструвати свою окремішність та силу і цим навіювати враження безпорадності влади. Тому президії воєводства рекомендували не тільки заборонити українцям паски, мазепинки, військові френчі та штани, а й конфіскувати у них усі ці речі [1, 56–57].

Повертаючись до розгляду актів судового провадження стосовно підсудних Станиславівського окружного суду за належність до УВО, слід навести опис протиправних дій слідчим відділом Станиславівської повітової команди державної поліції Другої Речі Посполитої, надісланий до Станиславівського окружного прокурора від 12 листопада 1928 р. У ньому йдеться про те, що у своїй діяльності УВО застосовує «постійні диспозиційні заходи», зокрема, незалежно від досягнення «кінцевого результату» час від часу здійснює акти терору й саботажу, інтенсивніше проводить пропагандистські акції серед широких кіл українського суспільства. Розгорнута пропаганда УВО має на меті розпалити серед українців почуття невдоволення поточним станом справ, поширити серед них ненависть до Польської держави та польського уряду і, таким чином, підготувати сприятливий ґрунт для роботи й у відповідний момент спричинити збройне повстання проти Польської держави та звільнити з-під польського управління Східну Малопольщу. Така діяльність через виступи широких мас українського суспільства, як-от трагічні події 1 листопада у Львові, які стали результатом саме проведеної в цьому напрямі роботи УВО, сприяє «облаштуванню» ворога Польської держави [4, 9].

У цей день після панахиди у соборі Св. Юра відбулася багатотисячна демонстрація з нагоди 10-ї річниці проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Коли польська поліція спробувала розігнати демонстрантів, то озброєні члени УВО, які перебували серед мітингувальників, відкрили вогонь. Лише прибуття підмоги дало можливість поліції придушити виступ, бо демонстранти в запалі готові були роззброїти частину поліції і, можливо, розпочати боротьбу

за владу в місті. Однак керівництво УВО не було готовим до такого розгортання подій [3, 332].

У цьому ж документі до прокурора Станиславівського окружного суду зазначалося, що під час обшуку у Станиславові, у приватному помешканні Григорія Салевича, члена місцевої організації УВО, знайшли у схованці під шафою 70 примірників часопису «Сурма» – нелегального органу УВО. Виявлені номери «Сурми» Салевич одержав від УВО і мав намір, згідно з отриманими директивами, розповсюдити серед громадськості як на теренах м. Станиславова, так і в провінціях, куди він часто виїжджав.

Того самого дня під час обшуку у Станиславівському повітовому союзі в письмовому столі директора цієї інституції інженера О. Дяківа було знайдено 31 пам'ятний хрест, надісланий йому від УВО для розподілу поміж колишніми учасниками битв за визволення України і заслуженими членами УВО.

Крім того, там було виявлено військовий статут, норми якого передбачали порядок і спосіб вручення хрестів; три списки з прізвищами осіб, які просили надати хрести; лист, підписаний іменем Лісович щодо відправлення (посилки) хрестів і стрічок на адресу Дяківа; лист Павликовського зі Львова у справі зайняття позиції Дяківим у зв'язку з відзначенням 10-ліття Західноукраїнської Народної Республіки. У приватному помешканні Дяківа під час обшуку знайдено примірник «Сурми» і комунікат УВО [4, 10].

Факт виявлення комунікату Крайової Команди УВО прямо свідчить про залучення інженера Дяківа до діяльності цієї організації. Зміст комунікату для широких кіл українського населення, не причетного до тісного зв'язку з УВО, було подано для ознайомлення загалу в часописі «Сурма» за серпень – вересень у тій формі, у якій знайдено в інженера Дяківа. Цей комунікат був виданий спеціально для найвизначніших членів і керівників УВО з метою оприлюднення у всіх відділах і локальних організаціях УВО [4, 11]. У поясненнях обвинувачений Г. Салевич факт виявлення в нього 70 примірників «Сурми» виправдовував тим, що жодного стосунку до справи не мав і не бачив, що «Сурма» в такій кількості є в нього вдома. На жаль, поліцейний орган Станиславова його виправдання вважав недостовірними, бо тривалий час здійснювали стеження за ним особисто і його діяльністю з дозволу слідчого відділу. Тому на підставі матеріалів, отриманих шляхом таємного кримінального провадження, стверджено попри всякі сумніви, що Г. Салевич є відомим і активним членом місцевої організації УВО та головним керівником акції розповсюдження «Сурми».

Олександр Дяків також пояснював, що знайдені в нього під час обшуку хрести разом із правилами щодо їх розподілення надіслав на його адресу поштою зі Львова невідомий відправник, якого навіть приблизно не може описати. Аналогічно надавав пояснення щодо виявленого в нього листа, підписаного прізвищем Лісович, зміст якого стосувався відправлення йому особисто хрестів і стрічок. Не міг пояснити наявності знайдених у нього номерів «Сурми», комунікату Крайової Команди УВО). Свідчення Олександра Дяківа видавалися

слідчому відділу Станиславівської повітової команди поліції Другої Речі Посполитої непереконливими, оскільки дії, описані у справі, підтверджували, що він свідомо і цілеспрямовано брав участь у роздаванні хрестів, виданих УВО, використовуючи для маскуванню очолювану ним інституцію [4, 11].

О. Дяків заявляв, що не мав жодних відомостей про інспіровану УВО акцію поширення пам'ятних хрестів, знайдених у його столі в Повітовому союзі кооперативів. А якби знав, то напевно не брав би жодної участі в тій діяльності. Пам'ятні хрести, які викликали підозру, роздав 8 штук, зокрема № 0928 залишив для себе, № 0929 вручив проф. Ростковичеві, № 0939 – Дрові та іншим працівникам Повітового союзу кооперативів і Маслосоюзу.

Три листи з іменами осіб, які просили надати хрести, знайдені в нього під час обшуку, О. Дяків побачив у себе після обіду за тиждень до допиту. Ці хрести нібито лежали на письмовому столі в Повітовому союзі кооперативів. Хто їх там лишив – не знав і не міг уявити. Знайдений у обвинуваченого в кишені лист інженера Павликовського зі Львова, зміст якого стосувався способу участі у відзначенні десятиліття 1 листопада, засвідчував його заангажованість у тій справі й так само те, що О. Дяків був проти вмуровання тієї пам'ятної дати у стіну будівлі Повітового союзу кооперативів і не дозволив цього зробити [4, 12].

Згідно з протоколом допиту О. Дяківа, обвинувачений повністю заперечував свою причетність до УВО, хоча, звісно, сам факт прийняття доручень від невідомих осіб щодо роздачі пам'ятних хрестів у зв'язку з відзначенням річниці створення ЗУНР викликає певні підозри. Проте це не доводило зв'язок із нелегальними організаціями, а забезпечення автономності національних меншин (що передбачало відзначення річниці подій 1 листопада 1918 р. – утворення такої автономії українського народу) гарантувала Конституція 1921 р. Другої Речі Посполитої. Тому жодних протиправних дій у цьому не слід було вбачати, що і стверджував О. Дяків. Однак, незважаючи на норми конституції, міжнародні зобов'язання і відсутність підстав навіть для затримання, О. Дяківа заарештували й інкримінували йому вчинення злочину державної зради, передбаченого ст. 58 КК Другої Речі Посполитої.

17 листопада 1928 р. до Станиславівського окружного суду через адвоката д-ра Я. Крижановського надійшло клопотання від обвинуваченого інженера О. Дяківа, який перебував під слідчим арештом у кримінальній справі, проти постанови слідчого судді від 15 листопада 1928 р. з проханням випустити його на волю.

Цю постанову судді, якою накладено слідчий арешт, О. Дяків через адвоката просив скасувати і випустити його на волю, оскільки обвинувачення, винесене проти нього, було безпідставним, не мало фактичних доказів щодо вчинення ним кримінального злочину. Він ніколи не належав до жодної нелегальної, до того ж антидержавної організації, ніколи не отримував і не поширював недозволених листів чи заборонених предметів, жодним іншим чином не брав участі в діяльності заборонених організацій. Стверджував, що цілковито залишався

відданим обов'язкам свого звання, становища та сімейним обов'язкам (дружині і дитині). У клопотанні зазначав, що приділяв і жертвував час виконанню тих обов'язків, працюючи виключно в економічному полі кооперації та дбаючи про добро родини. До того ж мав деякі проблеми зі здоров'ям і недавно лише завдяки енергійній лікарській допомозі видужав після недуги (жовтухи), наслідки якої ще тоді відчував.

В інкримінованому йому вчинку, як вважав О. Дяків, немає ознак злочину – ні «предметових», ні «підметових». На брак ознак «підметових» вказує його тодішнє, нічим не заплямоване життя, посвячене, як вище згадано (зазначено), економічній праці і сімейним обов'язкам. Про брак ознак «предметових» свідчить та обставина, що О. Дяків не отримував і не поширював жодних недозволених листів чи інших заборонених предметів [4, 29–29 зв.].

Зміст понять «предметові», «підметові» (ознаки злочину) можна охарактеризувати як «об'єктивні» й відповідно «суб'єктивні». Об'єктивні ознаки злочину чи об'єктивна сторона злочину в його підметовому значенні – це сукупність усіх зовнішніх обставин життєдіяльності особи, які в цій справі не підпадали під визначення протиправності; предметна чи суб'єктивна ознака того злочину могла б вказувати на свідоме поширення заборонених законом Другої Речі Посполитої предметів, однак дії О. Дяківа були у правових межах, що й мотивував він у клопотанні до Станиславівського судового слідства.

Пам'яткові знаки, які піддано сумніву, не були заборонені, їх публічно носили, наприклад у Львові, і в жодному випадку вони не становили нічого кримінального, протизаконного. Перед судовим провадженням, яке розглядається, публічно роздавали пам'яткові знаки т. зв. «талергофцям». Про це писали часописи, свідчив О. Дяків, і ніхто не вбачав у тому нічого протиправного. Наприклад, у колишній належності до УГА не вбачали протиправного («карідостойного») вчинку, отже, і пам'ятковий знак колишньої належності до тієї армії не міг вважатися чимось недозволенним чи «карідостойним», – зазначалося у зверненні до Станиславівського окружного суду.

Але навіть наявність окремих заборонених цензурою друків, які О. Дяків не поширював, не могло, на його думку, при тодішньому стані освіти, культури, науки й інтелектуального розвитку вважатися чимось кримінальним. Отже, інтелектуальне ознайомлення з проявами людської суспільності мало би бути добрим правом культурної людини і його не можна трактувати як щось незаконне. У найгіршому випадку, навіть якщо визнати вину арештованого, то жодного разу не було ознак злочинів, які йому інкримінувалися, і безпідставно було робити припущення про порушення закону.

За таких умов не було жодних підстав для арешту О. Дяківа, до того ж що він був законослухняним громадянином, який мав слабе здоров'я, був пов'язаний із його званням і родиною, з тодішнім місцем проживання у Станиславові і цілковито гарантував не змінювати місце перебування [4, 29 зв. – 30].

Натомість в інформаційному акті Станиславівського слідчого відділу повітової команди поліції Другої Речі Посполитої № 7257/28 від 16 листопада 1928 р. зазначалося, що, ймовірно, 7–8 листопада 1928 р. до того часу не встановлена особа, яка працювала у Станиславівському повітовому союзі кооперативів, начебто за дорученням інженера Дяківа, директора союзу, розносила часописи УВО «Сурма» спеціально по домівках «політично підозрюваних» осіб. Такий часопис отримав від особи, що розносила ці періодичні видання у вказані дні, А. Губерт [4, 34].

Таке повідомлення Станиславівського слідчого відділу повітової команди державної поліції Польщі у судово-слідчому провадженні викликає низку запитань, які зводяться до припущень – «ймовірно», «начебто». Ці факти є недостатніми підставами для притягнення до відповідальності, особливо кримінальної. Не можуть припущення причетності інж. Дяківа до вказаних дій, які й так не підлягали кримінальному покаранню, тлумачитися як порушення закону. Крім того, немає точно встановленої дати отримання часописів А. Губертом, слідство не встановило, хто саме із працівників установи, де керівником був О. Дяків, розносив часописи УВО «Сурма», хоча, врахувавши масштаби судового слідства, це можна було здійснити (матеріали справи щодо обвинувачення Г. Салевича й О. Дяківа в Станиславівському окружному суді налічують 111 сторінок). Якщо видання «Сурма» було антидержавним і забороненим, то чому А. Губерт наражав себе на небезпеку, взявши його і поставивши себе в рамки судово-кримінального переслідування за т. зв. «зв'язок з УВО», що не взято до уваги органами поліції, прокуратурою чи судом Станиславова. Навіть якщо погоджуватися з такими припущеннями, то сумнівним є «начебто доручення» О. Дяківа своєму підлеглому віднести часопис «Сурма» до людини, яка й надала про це свідчення. Звичайно, у випадку усвідомлення арештованим злочинності своїх дій, на чому наголошено в актах справи і з чим не погоджується сам О. Дяків. Насамкінець варто зауважити, що не слід відкидати можливості фальсифікації таких відомостей судовими органами.

Протоколом допиту від 10 листопада 1928 р. Г. Салевича, сина Бенедикта і Антоніни, який народився 1907 р. в Окнянах Тлумацького повіту, греко-католика, українця за національністю, студента філософії, неодруженого, раніше не судимого, засвідчено, що він не є членом УВО, знав тільки про її існування і діяльність із часописів.

Інформацію про існування і діяльність УВО черпав із часописів «Діло», «Новий Час», «Вік Новий», «Сурма» тощо. Програмі й гаслам, заявленим УВО, Г. Салевич не симпатизував, у політичному житті участі не брав. Допитували його, коли ще був студентом філософії, слухав лекції й вивчав науки, звідки черпав знання, і не мав часу приділяти увагу іншим справам. Стосовно знайдених у нього 70 номерів «Сурми» – друкованого органу УВО, пояснював, що їх залишила в нього невідома особа без його відома.

У його будинку бували Володимир Мацеєвич, Іван Слободян, Петро Салига, Йосип Бойчук. Однак ці особи точно не могли підтримувати чи належати до УВО, і ніхто з них без відома Г. Салевича не міг залишити в його помешканні номери «Сурми», знайдені під час обшуку. Стверджував, що не має жодного стосунку до інкримінованої йому справи [4, 13].

На жаль, свідчення Г. Салевича, як і О. Дяківа, не було взято до уваги під час здійснення судочинства Станиславівським окружним судом. Вони і далі перебували під слідчим арештом – в ув'язненні.

Начальник Станиславівської карно-слідчої в'язниці повідомляв XI відділ Станиславівського окружного суду, що ув'язненого слідством Г. Салевича, згідно з розпорядженням Станиславівського окружного суду від 22 листопада 1928 р. № 2911/28, віддали того самого дня державній поліції Станиславова, щоб доставити доправили його до Львова [4, 40].

9 січня 1929 р. щодо Г. Салевича на шести писаних аркушах був складений акт обвинувачення, за яким визнано його провину у вчиненні злочину державної зради, передбаченого статтями 58ц, 59б, уступу другого, 8, 302, 65а, 34, 35 [4, 90–92 зв.]. 10 січня 1929 р. прокурор Станиславівського окружного суду визнав дії О. Дяківа «адміністративно-кримінальним» і доповів слідчому судді Станиславівського окружного суду [4, 89]. 22 грудня 1928 р. VI відділ Станиславівського окружного суду ствердив, що номери часопису «Сурма» за місяці червень, липень, серпень і вересень 1928 р., знайдені у Григорія Салевича і Олександра Дяківа, у частині назв статей «Саботаж», «Загально про поліційну практику», «Хто нам ворог» та ін. мають істотні ознаки злочину, передбаченого ст. 58ц [4, 97].

У документі слідства від 17 листопада 1930 р. повітовий комендант слідчого відділу поліції Другої Речі Посполитої у Станиславові до слідчого судді Станиславівського окружного суду описував дії Михайла Миколайовича Масника та Антона Васильовича Вихованця. Зазначалося, що названих осіб підозрюють у вчиненні державного злочину, передбаченого § 58 Карного австрійського закону від 1852 р., через те, що в них були заборонені часописи УВО, які вони студіювали, приховували і розповсюджували, щоб відокремити «Східну Малопольщу» від єдиної Другої Речі Посполитої.

У доказовій частині документа зазначалося, що постерунок у с. Вовчинець тривалий час здійснював спостереження за Михайлом Масником і Антоном Вихованцем, під час якого виявлено, що обидва часто відвідували Станиславів, де контактували з антидержавними активістами, підозрюваними в належності до УВО.

У зв'язку з цим старший констебль Ігнатій Кордас разом із констеблем П'єцухом і констеблем Шатковим 14 листопада 1930 р. об 11 год. провели обшук житла та обшук підозрюваних, виявивши: у Михайла Масника – 2 примірники друкованого органу УВО «Сурма» і календар «Червона калина» від 1927 р.; під час обшуку в Антона Вихованця констеблі державної поліції Августин

Станіслав, Краузе, Халдис знайшли книжку «Потіха для людей», два номери часопису «Новий час» і один примірник органу УВО «Сурма» [5, 2].

М. Масник, якого допитував старший констебль Стефан Бахматюк, на питання щодо наявності в нього часопису «Сурма» відповідав, що не знав про знайдені журнали, тому що їх не читав, і не пригадував, від кого отримав. Він також заперечував свою належність до будь-якої організації, особливо УВО.

А. Вихованець, як і М. Масник, під час допиту спростовував звинувачення і заперечував наявність у нього часопису «Сурма». Він також стверджував, що не знав, де знайшли це видання.

Відповідно до рішення управління поліції, виявлені в Михайла Масника два примірники «Сурми», а також один в Антона Вихованця з книгою «Потіха для людей», заборонені постановою прокурора Стрийського окружного суду і староством у Станиславові (лист від 2 червня 1926 р.), були свідченням того, що підозрювані брали участь у підривному русі та є членами УВО. На цій підставі їх затримали й доправили до постерунка державної поліції у Вовчинці.

До уваги брали не тільки зміст учинених дій, а й характерні ознаки підозрюваних. У «родоводі» підозрюваних в акті постерунка поліції значилося, що Михайло Масник, 1897 р. н., проживає у Вовчинці, греко-католик, «наче» несудимий, пише і читає, одружений, робітник, володіє будинком, син Миколи і Пауліни. Про Антона Вихованця, 1897 р. н., опис в акті здійснено за такими самими ознаками: греко-католик, фермер, проживає у Вовчинці, володів будинком і 8 гектарами землі, син Василя і Анни [5, 2].

В актах судочинства Другої Речі Посполитої особливу увагу приділяли віросповіданню, виду діяльності, майновому стану підозрюваних, а також їхньому сімейному статусу, оскільки за такими ознаками легко було виокремити не просто українців, а українську інтелігенцію, що становила велику загрозу для польської влади.

Постановою слідчого судді Станиславівського окружного суду від 29 листопада 1930 р. у справі проти М. Масника і А. Вихованця слідство закрили через недостатні підстави для судового слухання, незважаючи на допит обвинувачених і їх свідчення [5, 35].

З 28 вересня 1930 р. до 13 січня 1931 р. Станиславівський окружний суд здійснював судове переслідування Г. Салевича, Й. Бойчука, Я. Ясенецького, М. Білогубки, О. Лашевича, В. Блаженка, О. Скочдополь, М. Ткачука, Б. Ганушевського, М. Ганушевського, Я. Балицького, І. Гудзоватого, Ю. Олесницького як спільників УВО.

Згідно з матеріалами справи, названі особи тривалий час займали важливі посади в «руській» організації «Пласт», яка у своєму статуті приховувала намір заколоту, пов'язаного з УВО або ОУН, була «прибудовкою» УВО. Обвинувачених залишили під наглядом поліції як таких, що були підозрювані у здійсненні бунтарської діяльності за дорученням УВО.

Відповідно до рескрипту Станиславівського Воєводства Nr. ВВ.452/Ru від 20 вересня 1930 р. на підставі зібраного матеріалу про індивідуальну заколотницьку діяльність членів організації «Пласт» її визнано забороненою.

У зв'язку названою постановою воєводства слідчий відділ приступив до ліквідації цієї організації на теренах Станиславівського повіту, причому здійснив обшуки лише на підставі підозр у належності до «Пласту», членів якого розглядав як підозрюваних у причетності до УВО. Обшуки дали позитивний результат, тому що в обвинувачених знайшли матеріали, які свідчили про на їх належність до ОУН, а також доведено, що вони під вивіскою «Пласту» провадили антидержавну діяльність. Детальніші результати обшуку описані в пункті 3 донесення.

Крім того, Маврикій Білогубка нелегально й без дозволу влади організував і очолив «Пласт ремісничий», Омелян Лашевич був секретарем нелегального «Пласту», а Михайло Ткачук – його членом.

Обвинувачені, особливо Григорій Салевич, Осип Бойчук і Ярослав Балицький, були відомі як небезпечні українські повстанці (бунтівники, заколотники), члени УВО. Григорія Салевича заарештували й віддали під суд за антидержавну діяльність. Ярослава Балицького заарештував і ув'язнив на 5 місяців Львівський окружний суд за виконання акту саботажу в Снятинському повіті в 1927 р., зокрема повалення семи телеграфних стовпів, і за належність до УВО, ЗОУНР. Я. Балицький був знаний як дуже небезпечний саботажник і член УВО.

28 вересня 1930 р. слідчий суддя Станиславівського окружного суду в кримінальній справі проти Григорія Салевича і товаришів за обвинуваченням у вчиненні злочину, передбаченого частинами b, c ст. 58 КК, на підставі ст. 168 КПК постановив застосувати до обвинувачених (Г. Салевича, Й. Бойчука, Я. Ясенецького, М. Білогубки, О. Лашевича, В. Блаженка, О. Скочдополь, М. Ткачука, Б. Ганушевського, М. Ганушевського, Я. Балицького) запобіжний захід у вигляді тимчасового арешту до 26 листопада 1930 р. або до того часу, коли буде внесений акт обвинувачення чи попереднє слухання арешту [6, 36].

Повітовий комендант слідчого відділу Станиславівської поліції сповіщав окружному прокуророві у Станиславові про виявлення в обвинувачених під час обшуку «листів», заборонених на той час у Польщі, а саме: «Розбудова нації», «Національна думка», виданих у Празі [6, 78]. Отже, судове переслідування осіб української національності було спричинене виявленням у них друкованої продукції національно-державницького змісту, що було особливо небезпечним для подальшого утвердження окупаційного режиму Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях.

У часописі «Новий час» за 20 листопада 1930 р. знаходимо інформацію про подальше перебування під слідчим арештом названих осіб у зв'язку з ліквідацією «Пласту» [2].

У Коломийському окружному суді в період із 3 жовтня 1930 р. до 5 грудня 1931 р. слухали справу Йосипа Івановича Ємчука щодо належності до УВО. Матеріали справи розпочиналися актом досудового провадження комісара

Городенківської повітової команди поліції Другої Речі Посполитої від 3 жовтня 1931 р. У ньому, зокрема, зазначалося, що 30 вересня 1931 р. на адресу Городенківського староства надійшов «анонімний» лист, написаний ручним друком, під яким невідомий автор підписався як член УВО під псевдонімом заступник «Залізної Маски». У цій кореспонденції висловлені погрози смертю на адресу заступника старости С. Триткові, а також двом працівникам поліції Другої Речі Посполитої в Семаківцях – постерунковому М. Троякові та Я. Янковяку.

Дата штампа на конверті інкримінованого листа свідчила, що його вкинули до поштової скриньки в Городенці 29 вересня 1931 р., у неділю. У процесі з'ясування авторства цього листа виникли великі підозри, що винуватцем автором його міг бути Й. Ємчук, греко-католик, керівник навчальної семінарії впродовж трьох років, який перебував шість місяців у в'язниці за написання анонімних кореспонденцій із погрозами [7, 1]. Разом із донесенням Городенківської повітової команди Й. Ємчука доставили до місця кримінального ув'язнення в Коломиї [7, 1 зв.].

5 жовтня 1931 р. слідчий суддя Коломийського окружного суду своєю постановою застосував щодо Й. Ємчука запобіжний захід у вигляді тимчасового ув'язнення.

На підставі графологічного дослідження в центральній лабораторії слідчої служби Головної команди поліції Другої Речі Посполитої у Варшаві від 26 листопада 1931 р. встановлено факт «не виключення» і навіть «правдоподібності» написання «небезпечних погроз» Й. Ємчуком [7, 36–37]. У документах справи знаходимо начебто копію листа з погрозами, у якому йдеться про вчинення «трьох атентат згідно наказом головної команди Української Військової організації» [7, 3 зв.]. Проте в матеріалах справи оригіналу таких слів ми не виявили. Натомість знайдені слова, написані польською мовою, аналогічного характеру, після яких подано українською – «до Постерунку Поліції Паньствової в Городенці», підписано «Симпатик У.В.О.» [7, 39 зв.]. Слід зазначити, що зразок письма для встановлення ідентичності написання інкримінованого листа взято центральною лабораторією слідчої служби Головної команди поліції Другої Речі Посполитої у Варшаві від обвинуваченого українською, а не польською мовою. Таким чином, чітко простежується суб'єктивне, упереджене судочинство Коломийського окружного суду з метою неправомірного засудження Й. Ємчука, греко-католика, за належність до УВО, попри те, що факту такої належності в матеріалах судово-кримінальної справи не встановлено.

Отже, наведені факти свідчать, що в досліджуваних справах судівництва Станиславівського воеводства, Станиславівського й Коломийського окружних судів обвинувачували й засуджували до кримінального покарання за абсолютно необґрунтованими доказами судових органів осіб української ідентичності та відповідних національно-державницьких поглядів для придушення українського національного руху та недопущення визволення західноукраїнських земель з-під влади Другої Речі Посполитої.

Джерела та література:

1. Андрусяк М. Залізо у вогні. – Коломия, 2014. – 400 с.
2. Арештування в Станиславові // Новий Час. – Ч. 132. – 1930.
3. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920 – 1956: Історико-архівні нариси. – Т. 1: Від Української Військової організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – Київ, 2005. – 332 с.
4. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11. – 111 арк.
5. Там само. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 19. – 39 арк.
6. Там само. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 20. – 93 арк.
7. Там само. – Ф. 90. – Оп. 1. – Спр. 26. – 41 арк.

© Роман ЗВАРЬЧ

**УВО КАК ОБЪЕКТ ОКРУЖНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА
В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКЕ ВТОРОЙ РЕЧИ
ПОСПОЛИТОЙ В 1920–1930-х ГОДАХ
(НА ПРИМЕРЕ СТАНИСЛАВОВСКОГО ВОЕВОДСТВА)**

Общественно-политическое положение Восточной Галиции межвоенного периода характеризуется тотальным террором над украинским населением со стороны государственных институтов Второй Речи Посполитой. В противовес неправомерной польской оккупации западноукраинских земель активно формировалось и действовало национально-освободительное сопротивление в форме молодежных организаций, в том числе военных. Одной из таких форм борьбы за суверенитет западноукраинских земель была Украинская военная организация, которая стала объектом окружного судопроизводства Станиславивского воеводства в 1920–1930-х годах.

Ключевые слова: *Вторая Речь Посполитая, судопроизводство, Станиславивский окружной суд, Коломыйский окружной суд, УВО.*

© Roman ZVARYCH

THE UMO AS THE SUBJECT OF THE DISTRICT COURT PROCEEDINGS IN THE GOVERNMENT POLITICS OF THE SECOND POLISH REPUBLIC IN THE 1920s – 1930s (IN THE CASE OF STANYSLAVIV VOIVODESHIP)

The socio-political situation in Eastern Galicia during the interwar period is characterized by total terror widespread terror against the Ukrainian population on exercised by public institution of the Second Polish Republic. As opposed to illegal the Polish occupation of West Ukrainian lands there was formed and acted the national liberation resistance in the form of youth organizations including military ones. One of these forms of the struggle for sovereignty of the West Ukrainian lands was the Ukrainian Military Organization which has been target of legal proceedings in Stanyslaviv province in the 1920s – 1930s.

The incorporate vector of the development of a mono-national state could not take into account the interests of other nationalities for the establishment of Polish superiority, the recognition of a unified religion and polonisation. Strengthening the policy of oppression of national minorities, the factor was not taken into account of irresistibility strong-willed character of the population of «Malopolska Homestead» which was practically bilingual. The most terrible factor in the implementation of the domestic policy of endeks (Polish nationalists) became Ukrainians, which was and should remain synonymous with intellectuals, consciousness, education and professionalism, religiosity, own statehood, non-subordination. Ukrainians, as the titular hosts of their land, could not also arrange a persistent attack of the Second Polish Republic not only on the borders of the foreign-invader but also the rejection of his Ukrainian culture (education, language, Greek Catholicism), the ability to represent the desirable figures in the organs of power, local government, to speak freely and move around – to have their own «original development».

The article attempts to investigate the features of the legal proceedings implementation in the Second Polish Republic and the place of Stanyslaviv District Court and Kolomyia District Court in that difficult for West Ukrainian lands important processes. Some aspects of the legal proceedings of Stanyslaviv District Court and Kolomyia District Court in the political processes of interwar Poland in the 1920's – 1930's are clarified. The information, representing the activities of the judicial agencies of Stanyslaviv in the composition of the Second Polish Republic is used, from the documents of the State Archives of Ivano-Frankivsk Oblast.

The documents of legal proceedings of the Stanyslaviv District Court and of the Kolomyia District Court are analyzed. The legal principles of the judicial system of interwar Poland are determined. The reflection of incorporative vector of politics of the Second Polish Republic in the 1920s – 1930s is explored. The measures, taken by the government of the Second Polish Republic to resolve the national question are shown on the examples of

the Ukrainian minority as the accused persons in the legal proceedings of the Stanyslaviv District Court and of the Kolomyia District Court.

Some aspects of the judicial and police repression in Stanyslaviv province in the composition of the Second Polish Republic are specified. The main attention is paid to the action of the district legal proceedings in Eastern Galicia and their place in the extermination of Ukrainians. The features of the legal proceedings regarding prosecutions of people on the basis of Ukrainian nationality for belonging to the Ukrainian Military Organization are revealed. The problems of the invasive integration of Ukrainian lands into the Polish state in the 1920s – 1930s are defined.

Keywords: *the Second Polish Republic, legal proceedings, the Stanyslaviv District Court, the Kolomyia District Court, the UMO.*

УДК 94:355.01

© *Сергій ПЕТРУХІН*

ВИКОРИСТАННЯ ШТРАФНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У КЕРЧЕНСЬКО-ЕЛЬТИГЕНСЬКІЙ ДЕСАНТНІЙ ТА КРИМСЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЯХ У РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1943–1944)

Спираючись на архівні матеріали та наукову літературу, було розглянуто бойове використання штрафних підрозділів у роки німецько-радянської війни. Проаналізовано історію застосування штрафних підрозділів під час Керченсько-Ельтигенської десантної та Кримської наступальної операцій.

***Ключові слова:** окремих штрафний взвод морської піхоти, 613-та окрема штрафна рота морської піхоти, Керченсько-Ельтигенська операція, Північно-Кавказький фронт, 318-та стрілецька дивізія.*

У процесі переосмислення історії та у зв'язку з виявленням нових архівних документів починають виринати із забуття нові факти про Другу світову війну, про які в радянській історіографії майже не згадували, оскільки інформація належала до «негативних» сторінок минулої війни. Наприклад, згадки про штрафні підрозділи за радянських часів були поверховими і розглядалися, насамперед, з негативної точки зору. Це зі свого боку призвело до появи міфологем, які перекручували реальну картину історії формування та бойового використання штрафних підрозділів на німецько-радянському фронті. Особливо мало уваги в сучасній історіографії приділено застосуванню штрафних підрозділів під час Керченсько-Ельтигенської десантної та Кримської наступальної операцій.

Метою пропонованого дослідження є розкриття бойового використання штрафних підрозділів у Керченсько-Ельтигенській десантній та Кримській наступальній операції в роки радянсько-німецької війни (1943–1944).

Означену тему дослідження розглянули українські дослідники К. Колонтаєв, В. Прохоров, В. Циганов та ін. У своїх розвідках вони розкривали різні аспекти використання штрафників під час визволення Кримського півострова, для чого також було використано архівні джерела з електронних сайтів «Пам'ять» та «Подвиг народа».

Керченсько-Ельтигенська десантна операція (1 листопада – 12 грудня 1943 р.), як відомо, поклала початок визволенню Кримського півострова від німецької окупації в період німецько-радянської війни. У ній взяли участь як Північно-Кавказький фронт у складі 18-ї та 56-ї армій, Чорноморська та Азовська флотилії, так і штрафні підрозділи – 78-ма та 90-та окремі штрафні роти (ошр) 56-ї армії, 91-ша та 92-га ошр 18-ї армії [1, 103; 10, 19].

Напередодні та безпосередньо в процесі десантної операції штрафники брали участь не тільки в наступальних, але й у розвідувальних операціях. Наприклад, 20 жовтня розвідгрупа, до якої входили штрафники, здійснила висадку неподалік гори Опук, що розташована на півдні Керченського півострова. Під час виконання поставленого завдання із 42 військовослужбовців штрафного і розвідувального складу повернулося лише 16 червоноармійців, інші загинули або потрапили в німецький полон [8, 64].

Водночас радянським командуванням відправлено два катери в район Ново-Іванівки, що неподалік гори Дюрмен (Ленінський район Автономної Республіки Крим), з метою захоплення німецьких позицій у цьому регіоні. Для цього було виділено 25 штрафників 2-ї роти 3-го штрафного батальйону, озброївши їх двома зенітними кулеметами та двома 45-мм гарматами. Також у цій операції брали участь 12 червоноармійців 11-ї розвідроти, які мали в своєму розпорядженні три зенітних кулемети та дві 45-мм гармати. У ході цієї операції десантній групі зі штрафників та розвідників вдалося близько 20-ї години 20 жовтня 1943 р. не тільки зав'язати бій із німецькими частинами, але й утворити невеликий плацдарм шириною 330–600 м південніше Ново-Іванівки, де протягом двох днів червоноармійці разом із штрафниками тримали оборону [9].

Лише 23 жовтня німецьким частинам вдалося вибити десантну групу із займаних позицій, взявши в полон 14 штрафників та 6 розвідників. Це дало можливість німецькому командуванню в процесі допиту полонених дізнатися про заплановану Керченсько-Ельтигенську десантну операцію [9]. У той самий час, коли німецькі війська готувалися до оборони, сталінське командування, навпаки, готувалося до контрнаступу, попередньо перекидаючи додаткові резерви в район Тамані для підсилення Північно-Кавказького фронту.

31 жовтня розпочалася посадка десантної групи на кораблі, але вже з перших днів стало зрозуміло, що операція розгортається не за планом. Насамперед, відбулася затримка відправлення військ як в Ельтигенському, так і Керченському напрямках. Це супроводжувалося відсутністю достатньої кількості плавзасобів. Окрім того, до цих проблем додалися погодні умови, які також вплинули на успіх самої операції [8, 84–85].

У результаті, 31 жовтня в районі Тамані особовий склад 318-ї стрілецької дивізії (сд), 1339-го стрілецького полку, який мав атакувати німецькі позиції в районі Ельтигена, було завантажено на кораблі лише частково, залишивши в порту штрафну роту (120 чол.), розвідувальну роту (до 80 осіб) та окремий медсанбат (до 50 осіб), що загалом складало 250 червоноармійців.

У ніч на 1 листопада 1943 р. з артилерійського удару по маяку Нижній Курунський та Комуна Ініціативна розпочинається десантна операція [5, 12–13]. О 6.00 – 6.30 було розпочато десантування військ Північно-Кавказького фронту в Керченському та Ельтигенському напрямках. Проте успішне десантування відбулося лише в районі Ельтигена, де 18-та армія силами 318-ї стрілецької дивізії 18-ї армії, 20-го стрілецького корпусу, у складі трьох стрілецьких полків (1337-го, 1339-го, 1331-го) та чотирьох окремих армійських штрафних рот (91-ї, 100-ї, 312-ї, 313-ї), 386-го окремого батальйону морської піхоти (обмп), 613-ї окремої штрафної роти морської піхоти (ошрмп), 588-го окремого штрафного офіцерського взводу, 7-ї окремої армійської штрафної роти (офіцерського складу), 255-ї мотострілецької бригади (мсбр), 117-ї гвардійської стрілецької дивізії (гвсд), форсуючи Керченську протоку і долаючи сильний опір супротивника, висадилися в районі Камиш-Буруна, Ельтигена, Чонгелека Татарського [3, 3–5; 5, 13; 8, 360]. Під час висадки ельтигенської десантної групи було втрачено артилерію, 25 кораблів, потонуло 72 червоноармійця та потрапило в німецький полон 74 військовослужбовця [5, 14; 9].

Проте на цьому наступ Червоної армії не зупинився, а, навпаки, стрімкими темпами набрав нових обертів, просуваючись все далі узбережжям Кримського півострова. О 7-й годині силами 386-го батальйону морської піхоти, 613-ї штрафної роти морської піхоти та 588-го штрафного офіцерського взводу морської піхоти вдалося закріпитися на північних окраїнах Ельтигена, а вже через годину – вийти до мису Камиш-Бурун, де в ході запеклих боїв з німецькими військами було захоплено двогарматну 75-мм батарею, прожекторну станцію та протитанковий рив, що простягався узбережжям уздовж мису Камиш-Бурун.

Водночас інші підрозділи розпочали запеклі бої за висоти 37,4 та 47,7, які розташовувалися на північній та північно-західній території Ельтигена. У ході операції 1 листопада взводом штрафників 613-ї ошрмп вдалося вибити супротивника з висоти 47,7, де й закріпилися [8, 102; 6, 159]. Також запеклі бої тривали і в районі Чонгелека Татарського, де радянське командування силами 1331-го стрілецького полку (318-ї сд) та 255-ї мсбр вибила супротивника із займаних позицій [3, 3–6].

Однак німецьке командування навіть у такій ситуації не полишало надії повернути відбиті радянськими військами території. Тому, не шкодуючи сил і техніки, воно за будь-яку ціну намагалося повернути фортуна на свою користь, використовуючи всі наявні сили та ресурси. Безперечно, коли німецьке командування прагнуло стабілізувати лінію фронту, тоді радянське командування, навпаки, прагнуло закріпитися на узбережжі Кримського півострова для подальшого наступу. Отже, зустрілися дві нездоланні сили, що прагнули перемогти за будь-яку ціну, де платою за перемогу було людське життя. Так воно і вийшло. За невеликі клаптики землі, кургани, висоти, міста та села дві ворожі армії билися до останнього подиху. Під час яких вони то наступали, то оборонялися, але гідно тримали свої позиції.

Наприклад, бійці штрафного взводу 613-ї ошрмп під командуванням А. Шумського в ході оборони висоти 47,7 не полишали свої позиції, а відбивали німецькі атаки до останнього солдата. І лише після цього німецькі війська спробували закріпитися на даній висоті [8, 104].

Наступного дня, 2 листопада, підійшли резерви Червоної армії, що і посприяло подальшому наступу на цій ділянці фронту. Однак розширення Ельтигенського плацдарму супроводжувалося певними ускладненнями, які були пов'язані з запізненням наступальних дій 56-ї армії у Керченському напрямі. Тому, проти 318-ї стрілецької дивізії були сконцентровані всі наявні сили німецької армії. Ситуація дещо змінилася 3 листопада, коли 56-та армія висадилася в районі населених пунктів Маяк, Глейка, Жуковка, Опасна, Рив Пром, Єнікале, гори Хронева [3, 10–11]. Отже, це сприяло залученню німецької армії до бойових дій і в Керченському напрямі.

У ході трьохденних боїв з 1 по 3 листопада на Ельтигенському плацдармі 318-ю стрілецькою дивізією було знищено 1200 гітлерівців, два танки та дві самохідки. Крім того, було відбито 17 атак супротивника. Утім, Ельтигенський плацдарм став «фатальним» для більшості червоноармійців. З 4 на 5 листопада розпочався шторм, швидкість вітру якого досягала 5-ти балів, що призвів до тимчасового призупинення постачання 318-ї сд резервами та боеприпасами, які так були необхідні оборонцям Ельтигена [5, 15].

Вже 9 листопада в зв'язку з ускладненням перекидання людських та матеріальних ресурсів було наказано 318-й сд утримувати Ельтиген наявними силами, що становили 3600 червоноармійців, які мали на озброєнні 23 станкових і 34 ручних кулемети, десять 107 мм та сім 102 мм мінометів. Притому, що з 1 по 10 листопада втрати дивізії становили 621 вбитих, 1308 потонулих та 1987 поранених червоноармійців, тобто за десять днів запеклих боїв дивізія втратила понад 3016 чол. [5, 17].

Проте остаточно ситуація погіршилася 11 листопада, коли німецькі кораблі заблокували морське узбережжя, завадивши тим самим перекидання резервів та боеприпасів із Тамані в Ельтиген, що призвело до блокади 318-ї сд, яка протривала аж до 6 грудня 1943 р. У той самий час, коли 318-та сд вела запеклі бої в районі Ельтигена на півночі Керченського півострова неподалік м. Керчі, наступала 56-та армія, до складу якої увійшли три гвардійських стрілецьких корпуси (11-й, 16-й, 3-й гвск), 11-й стрілецький корпус (ск), 369-та окрема бригада морської піхоти та чотири штрафні роти (70-та, 78-ма, 89-та, 90-та) [8, 147–360].

З 5 по 13 листопада 56-та армія успішно просунулася територією Кримського півострова, захопивши такі населені пункти, як Джанкой, Бакси, Широка Балка, Колонка, Фонтолавська, Ляхівка, Краків Кут, Аджі-Мушкай, Колонка, Булганак, гори Іванова (пн. сх. Керчі) та Темирова, але м. Керч так і залишалося під владою окупантів [3, 19–38].

З початком грудня 1943 р. стало зрозуміло, що Керченсько-Ельтигенська операція закінчиться поразкою Червоної армії. Тому, 6 грудня 1943 р. 318-ма сд

із залишками 386-ї обмп та 117-ї гвсд загальною чисельністю понад 2000 червоноармійців під покровом ночі змушена була покинути Ельтиген та з боями прорвалася до позицій 56-ї армії. О 8-й годині румунські війська атакували невелику територію неподалік Ельтигена, яка ще була під контролем радянських частин, де в більшості перебували важко поранені солдати, медичний персонал та розрізнені загони червоноармійців. З різних причин вони не змогли евакуюватися з 318-ю стрілецькою дивізією і тому були покинуті на поталу німецькій армії. А вже 9 грудня 1943 р. командуванням Приморської армії Північно-Кавказького фронту було віддано наказ про призупинення наступальних дій [8, 182–332]. У результаті Керченсько-Ельтигенської операції постраждало 27 397 червоноармійців, із них 6985 загинуло [1, 104]. У підсумку варто зауважити, що головної мети так і не було досягнуто як по захопленню плацдармів на Керченському півострові, так і в подальшому просуванні Червоної армії вглиб оборони супротивника.

Проте ситуація кардинально змінилася в наступному році, коли розпочалася Кримська стратегічна наступальна операція (08.04.1944 – 12.05.1944), яка була проведена силами 4-го Українського фронту, Окремої Приморської армії, Чорноморського флоту, Азовської військової флотилії та партизанськими загонами [1, 124–125]. Під час неї були задіяні 6-й окремих штрафний батальйон (ошб), 10-та, 15-та, 18-та, 20-та, 163-тя, 221-ша, 222-га, 223-тя окремі штрафні роти 51-ї армії та 19-та, 81-ша, 83-тя, 207-ма ошр 2-ї гвсд (4-го Українського фронту), 11-та, 78-ма, 90-та, 91-ша, 114-та, 182-га, 312-та і 313-та ошр Окремої Приморської армії, а також 613-та окрема штрафна рота, 588-й штрафний офіцерський взвод Чорноморського флоту [10, 20].

Вони брали активну участь у бойових діях у Кримській наступальній операції, а також під час звільнення м. Севастополя (14 квітня – 12 травня 1944 р.), де були залучені 83-тя та 255-та бригади морської піхоти у складі 16-го ск Приморської армії, а також 472-га і 613-та ошрмп Чорноморського флоту [6, 154–159]. Під час визвольних боїв за Севастополь у складі 4-го Українського фронту були залучені дві штрафні роти (221-а та 354-а) й один батальйон (6-й) Приморської армії, декілька штрафних підрозділів 2-ї гвардійської армії і 472-га ошр Чорноморського флоту, а також 315-та ошр, взаємодіючи із 77-ю сд, штурмувала німецькі позиції в районі Сапун-гори [7, 42]. Ще одна штрафна рота (90-та) 30 квітня 1944 р. разом із 383-ю сд атакувала західний скат г. Сахарної головки (м. Севастополь Балаклавського району Автономної Республіки Крим) [2, 151].

У процесі успішних контрнаступів Червоної армії 12 квітня 1944 р. було остаточно звільнено Кримський півострів від німецьких військ. Втім, подальше використання штрафних підрозділів морської піхоти було продовжено вже на території Ізмайльського району Одеської області. Зокрема, 613-та окрема штрафна рота морської піхоти взяла активну участь у серпневих боях Червоної армії в штурмі Нової та Старої Кілії, а пізніше атакувала німецькі позиції в районі с. Вилкове [12, 207–215; 13, 176].

Надалі штрафників, як це не дивно, використовували на німецько-радянському фронті та під час несення охоронної служби. Наприклад, після визволення Кримського півострову на Окрему Приморську армію сталінським командуванням було покладено з вересня 1944 р. обороняти 116-й та 78-й укріпрайони силами 55-го стрілецького корпусу, до якого увійшли три стрілецьких дивізії (315-та, 387-ма, 414-та). Відповідно, 116-й укріпрайон був під контролем 55-го ск у складі трьох дивізій та чотирьох окремих кулеметно-артилерійських батальйонів (167-го, 165-го, 230-го, 25-го окаб). Вони мали обороняти північно-західну частину кримського узбережжя в районі Турецького валу і Аірчі.

Цікавим є формування охорони узбережжя 78-го укріпленого району, який складався не лише з регулярних частин, але і штрафних формувань. Зокрема, чотири окремі кулеметно-артилерійські батальйони (102-й, 148-й, 169-й, 101-й) та 6-й окремий штрафний батальйон мали зайняти позиції на лінії оз. Донузлав та населених пунктів Поповка, Євпаторія, Альма-Тамак, Аірча, Євпаторія, Лукул. Щодо Севастопольської військово-морської бази, то вона мала бути під охороною 386-го батальйону морської піхоти та 410-ї окремої штрафної роти уздовж м. Лукул і Сарич.

Одночасно із наявних штрафних підрозділів було створено групу штрафних рот, до якої увійшли 313-та, 353-тя, 354-та, 312-та, 351-ша і 352-га окремі штрафні роти. Головним завдання яких було утримування довірених позицій, що простягалися уздовж м. Сарич, Кикенеїз, Ай-Тодор, Ільмен-Бурну, Нікіта, Чукурлар (пн. Лівадії), Аю-Даг, Теселі, Гурзуф, Судак, Форос і Партеніт [4, 2–23].

Отже, у період двох військово-стратегічних операцій Червоної армії з визволення Кримського півострова було залучено значну кількість штрафних підрозділів. Зокрема, 10 штрафних батальйонів, 34 штрафні роти, одну штрафну роту офіцерського складу, дві штрафні роти морської піхоти та один окремий штрафний офіцерський взвод. За приблизними підрахунками через ці підрозділи пройшли 7440 воїнів-штрафників та 8000 військовослужбовців штрафних батальйонів, що загалом становило 15 440 тимчасових солдатів, які взяли участь у визволенні Кримського півострова.

У ході цих операцій штрафники виконували наступні завдання: по-перше – брали активну участь у діях розвідки та активно діяли в тилу супротивника; по-друге – використовувалися, власне, у «наступальних та оборонних боях», де штрафники доказали свою відвагу та стійкість. Одночасно використовувалися під час форсування водних перешкод та розширенні плацдармів. Окрім того, застосовувалися під час охорони Кримського узбережжя. Ці приклади свідчать про характер завдань, що вирішували штрафники під час вигнання німецьких військ із території Кримського півострова в період німецько-радянської війни.

Джерела та література:

1. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України / В. Грицюк. – Київ, 2010. – 149 с.
2. Журнал боевых действий 383 сд. с 01.08.1942 по 01.11.1944 г [Електронний ресурс]: ЦАМО. – Ф. 1704. – Оп. 1. – Д. 31. – Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=135635433>. – Назва з екрана.
3. Журнал боевых действий войск СКФ с 01.11.1943 по 19.11.1943 г [Електронний ресурс]: ЦАМО. – Ф. 51. – Оп. 932. – Д. 465. – Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=130117587>. – Назва з екрана.
4. Журнал боевых действий ОПА за сентябрь 1944 г. с 01.09.1944 по 30.09.1944 г [Електронний ресурс]: ЦАМО. – Ф. 449. – Оп. 9921. – Д. 153. – Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=110390252&backurl=q\Журнал боевых действий ОПА за сентябрь 1944>. – Назва з екрана.
5. Керченская десантная операция 18 А СКФ (ноябрь 1943 года) с 01.11.1943 по 30.11.1943 г [Електронний ресурс]: ЦАМО. – Ф. 371. – Оп. 6367. – Д. 198. – Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=113201053&backurl=q\Керченско-Эльтигенская десантная операция>. – Назва з екрана.
6. Колонтаев К. Крым: битва спецназов / К. Колонтаев. – М.: изд. ТД Алгоритм, 2015. – 240 с.
7. Колонтаев К. Штрафные батальоны и роты в боях за освобождение Севастополя // Военно-исторический журнал Military Крим. – 2007. – № 7. – С. 42.
8. Кузнецов А. Я. Большой десант. Керченско-Эльтигенская операция / А. Я. Кузнецов. – М.: Вече, 2011. – 464 с.
9. Литвин Г. А., Смирнов Е. И. Освобождение Крыма (ноябрь 1943 г. – май 1944 г.). Документы свидетельствуют / Г. А. Литвин, Е. И. Смирнов. — Москва: Кречет, 1994. – 144 с.
10. Прохоров В. В. Участь штрафних частин Червоної Армії у визволенні Криму (квітень – травень 1944) / В. В. Прохоров // Кримський юридичний вісник. – 2010. – № 8. – С. 15–21.
11. Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК. Документы и материалы. 1943 год / [Под. ред. В. А. Золотарёва]. – Т. 16 (5–3). – М.: Терра, 1999. – 360 с.
12. Циганов В. И. Удар Меча / В. И. Циганов. – Николаев: Издатель Гудим И. А., 2008. – 368 с.
13. Циганов В. И. «...от «Меча» и погибнет!»: Ессе / В. И. Циганов. – Николаев: Издатель Гудим И. А., 2011. – 448 с.

© Сергей ПЕТРУХИН

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ШТРАФНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ В КЕРЧЕНСКО-ЭЛЬТИГЕНСКОЙ ДЕСАНТНОЙ И КРЫМСКОЙ НАСТУПАТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИЯХ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1943–1944)

Опираясь на архивные материалы и научную литературу, было рассмотрено боевое использование штрафных подразделений в годы Второй мировой войны. Проанализировано историю применения штрафных подразделений в Керченско-Эльтигенской десантной и Крымской наступательной операциях.

Ключевые слова: *отдельный штрафной взвод морской пехоты, 613-я отдельная штрафная рота морской пехоты, Керченско-Эльтигенская операция, Северо-Кавказский фронт, 318-я стрелковая дивизия.*

© Serhii PETRUKHIN

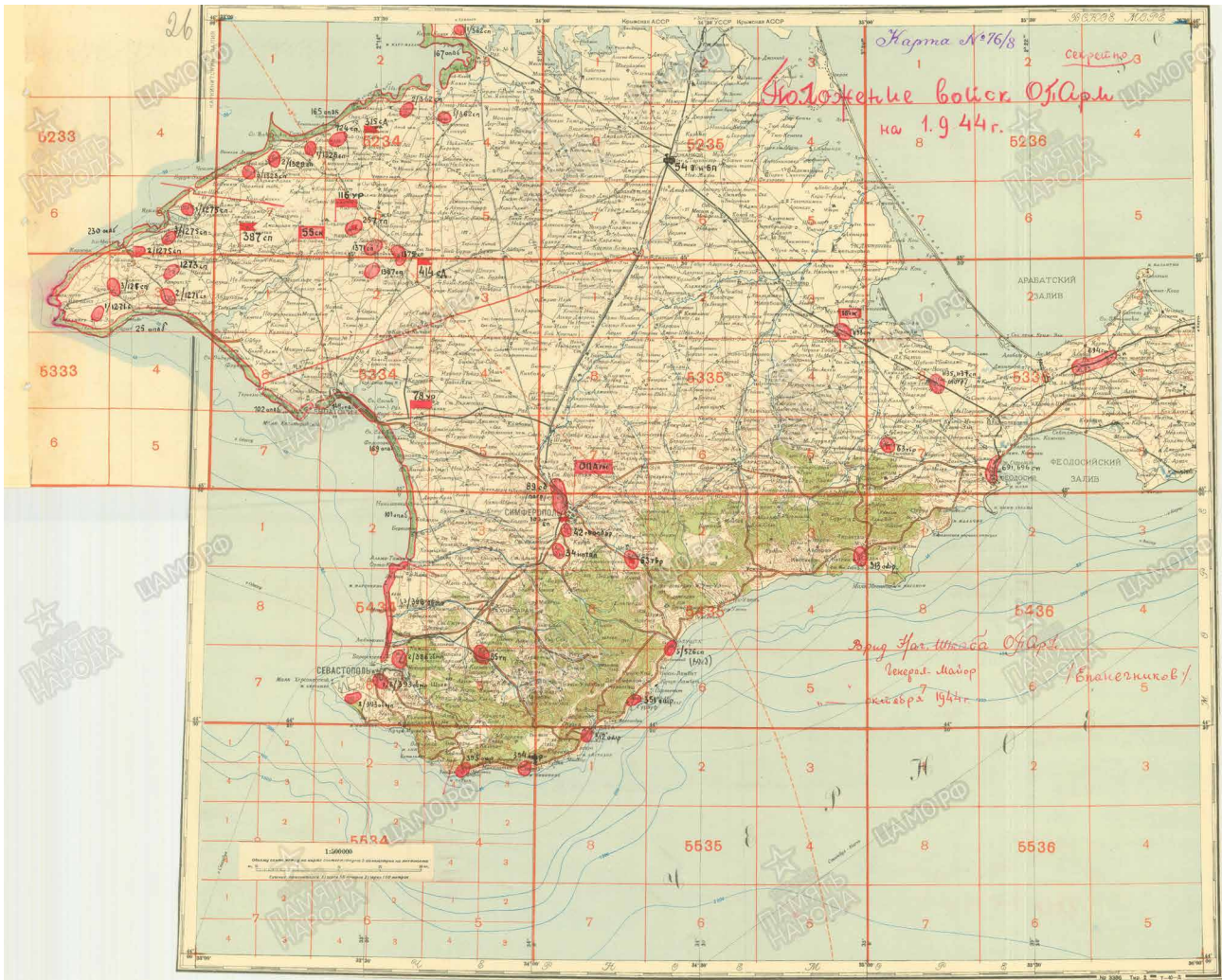
THE USE OF PENALTY SUBDIVISIONS IN THE KERCHENSKO- ELTYHENSKA LANDING AND CRIMEAN OFFENSIVE OPERATIONS DURING THE YEARS OF THE SOVIET-GERMAN WAR (1943–1944)

Based on archival materials and scientific literature, the combat use of penal subdivisions during the years of the Soviet-German war was considered. Particular attention is paid to the use of penalty subdivisions in the Kerchensko-Eltyhenska landing and Crimean offensive operations.

Keywords: *penalty platoon of the marines' infantry, Kerchensko-Eltyhenska landing operation, 613th penalty platoon of the marine infantry, North-Caucasian Front, 318th Infantry Division.*

Додаток А

Оперативна карта розташування Окремої Приморської армії протягом вересня 1944 р. на Кримському півострові¹

¹ Використані у статті наочні матеріали взято із сайту: <https://pamyat-naroda.ru/>

РЕПАТРІАЦІЇ

УДК 94:61-054.75(477)"1944/1945"

© Любов ДИПТАН

МЕДИКО-САНІТАРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕПАТРІАНТІВ НА ПРИКОРДОННИХ ПЕРЕВІРОЧНО-ФІЛЬТРАЦІЙНИХ ПУНКТАХ НКВС СРСР В УКРАЇНІ В 1944–1945 рр.

Розглянуто особливості організації та проведення санітарної обробки, медичного обстеження та лікування переміщених радянських осіб-громадян на прикордонних перевірочно-фільтраційних пунктах НКВС СРСР у західних і південно-західних областях України на початку репатріаційного процесу в 1944–1945 рр. Проаналізовано інфраструктурне, ресурсне, матеріальне та кадрове забезпечення, конкретні результати медико-санітарного обслуговування репатріантів, яких доправляли на ПФП для перевірки та фільтрації.

Ключові слова: репатріація, репатріанти, Українська РСР, медико-санітарне забезпечення, перевірочно-фільтраційні пункти (ПФП), санітарний перепускник, медичний ізолятор, дезінфекційна камера, шпиталь.

Процес повернення радянських громадян із територій, звільнених від нацистської окупації країн Центральної Європи, що розпочався восени 1944 р., поставив перед владою низку проблем, які потребували нагального вирішення. Одним із найгостріших виявилось питання епідемічного контролю людності, яка поверталася на батьківщину, санітарної обробки, медичного обслуговування, амбулаторного та стаціонарного лікування репатріантів.

Окреслена проблематика ще й сьогодні комплексно недосліджена. Як зарубіжні, так і вітчизняні історики торкаються її загальних рис переважно в контексті аналізу самого процесу репатріації, його організаційних питань, окремих сторін діяльності органів репатріації в Україні. До таких праць варто зарахувати дослідження А. Андрєєва, С. Гальчака, В. Земскова, М. Куницького, Т. Пастушенко, П. Поляна, А. Шевякова [9; 10; 11; 12–14; 15; 17; 18; 22]. Такі вітчизняні дослідники проблеми повоєнної репатріації, як Н. Мелешко та О. Потильчак, вивчали організаційно-структурний аспект діяльності ПФП НКВС (МВС) СРСР на території Української РСР у 1944–1947 рр. загалом і в аналіз медико-санітарного складника не заглиблювалися [16; 19–21]. Нині тема організації медико-санітарного обслуговування репатріантів на прикордонних

перевірко-фільтраційних пунктах НКВС СРСР в Україні на завершальному етапі Другої світової війни та в повоєнний період в окремий аспект дослідження не виокремлена.

Беручи до уваги стан наукового вивчення окресленої проблеми, мету пропонованої статті вбачаємо в комплексному аналізі особливостей організації та проведення санітарної обробки, медичного обстеження та лікування репатріантів на перевірко-фільтраційних пунктах НКВС СРСР в Україні від початку репатріаційного процесу восени 1944 р. і до його піку – осені 1945 р.

Як свідчать документи республіканського Відділу у справах репатріації, що зберігаються серед матеріалів фонду Ради народних комісарів УРСР у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, робота з медико-санітарного обслуговування репатріантів планувалася від самого початку функціонування створених у вересні – жовтні 1944 р. в прикордонних областях Української РСР перевірко-фільтраційних пунктів НКВС СРСР. Як відомо, мета останніх полягала в проведенні спеціальної перевірки громадян, які поверталися, а також «фільтрації» репатріантів, котрі під час окупації в тій чи тій формі співпрацювали з нацистами або ж лишень викликали підозри щодо лояльності до радянського режиму [16, 42].

Налагоджуючи на прикордонних ПФП у межах західних і південно-західних областей Української РСР медико-санітарне обслуговування та лікування репатріантів, влада намагалася вирішити одразу кілька надзвичайно складних завдань. По-перше, вже на кордоні виявити хворих та інфікованих осіб і не допустити їх потрапляння вглиб території СРСР як носіїв небезпечних, передусім епідемічних, захворювань; по-друге, суцільна санітарна обробка контингенту репатріантів мала зменшити можливість спалахів епідемічних хвороб на місцях постійного проживання та праці репатрійованих громадян.

Саме тому від самого початку функціонування ПФП НКВС СРСР на території України ці установи, окрім основного завдання, мали проводити й санітарну обробку, медичне обстеження та лікування свого контингенту. Вирішувати цю проблему почали практично одразу звичними адміністративними методами, наділивши цим обов'язком обласні відділи охорони здоров'я в місцях дислокації ПФП. Так, уже 4 вересня 1944 р. на засіданні бюро Волинського обкому КП(б)У вирішили зобов'язати тамтешнього завідувача облздороввідділу Кашубу «[...] організувати санітарну обробку і медично-санітарне обслуговування радянських громадян, які прибуватимуть на перевірко-фільтраційні пункти, виділити на кожний пункт необхідну кількість медичних робітників (так у документі. – Авт.), необхідне медичне обладнання і медикаменти [...]» [1, 3–4].

Як саме місцеві партійні органи та органи охорони здоров'я виконували ці вказівки, промовисто свідчать збережені серед архівних документів відділу в справах репатріації РНК Української РСР доповідні записки начальників ПФП і тих співробітників відділу репатріації, які у вересні – жовтні 1944 р. перевіряли

стан приймання, перевірки та відправлення репатріантів на прикордонних ПФП НКВС СРСР у межах території республіки.

Наприклад, у надісланій 18 вересня 1944 р. на ім'я тодішнього голови РНК УРСР М. Хрущова доповідній записці нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний повідомляв подробиці щодо готовності прикордонних перевірко-фільтраційних пунктів, дислокованих на території Волинської, Львівської та Дрогобицької областей, до проведення санітарної обробки, медичного обслуговування та лікування репатріантів: «[...] У Мостиську [...] організований і діє пункт медичної допомоги, що обслуговується місцевим медперсоналом, відповідно облаштований та обладнаний необхідною кількістю медикаментів [...]. У Хирові [...] наявний пункт меддопомоги, відповідно обладнаний та забезпечений медикаментами та укомплектований медперсоналом в основному за рахунок місцевих медпрацівників [...]. У Раві-Руській [...] обладнано також пункт меддопомоги з ізолятором на 50 ліжок, медперсоналом укомплектовано не повністю, є наряди штабу Першого українського фронту на ліжка та постільну білизну, необхідними меблями, спеціальним обладнанням і ліками медпункт забезпечений не повністю [...]. У Яворові [...] також облаштовується медсанпункт [...]» [2, 5 зв. – 6 зв.]. В іншій доповідній записці, датованій 3 жовтня 1944 р., заступник наркома внутрішніх справ УРСР І. Лобуренко повідомляв завідувача відділу репатріації РНК УРСР М. Зозуленка про те, що «[...] крім усього іншого, на ряді пунктів (ПФП. – Авт.) не зовсім обладнані [...] санізолятори, завершення обладнання яких [...] зустрічає ряд труднощів [...]» [2, 10 зв.]

Начальник ПФП, дислокованого в с-щі Любомль Волинської області, підполковник держбезпеки Макаров 10 жовтня 1944 р. повідомляв РНК УРСР про те, що забезпечення його пункту санітарним обладнанням здійснювалося за рахунок Санітарного управління 1-го Білоруського фронту. Фронт також організував евакуаційний шпиталь на 50 ліжок, який зі збільшенням кількості стаціонарних хворих, міг збільшити число ліжок до 200. В умовах незначного надходження репатріантів на ПФП Любомля у вересні – на початку жовтня 1944 р. пункт був забезпечений ліками, 170-ти особам було навіть зроблено щеплення від віспи. Обласний відділ охорони здоров'я надав допомогу ПФП перев'язочними матеріалами, ліками та сироваткою від віспи. Для проведення суцільної санітарної обробки громадян, які прибували на пункт, Санітарним управлінням 1-го Білоруського фронту було виділено санітарний перепускник і дезінфекційну камеру, що здатні за добу провести санацію 500 осіб [3, 27 зв.].

А ось як характеризував забезпеченість своєї установи медичним, санітарним обладнанням і ліками начальник ПФП у Володимирі-Волинському, полковник держбезпеки Курпас: «[...] При ПФП є санчастина, де в наявності санізолятор на 40 ліжок, дезкамера, лазня, медпункт, аптека. Дезінфекційні засоби та ліки повністю відсутні, оскільки Санітарне управління Першого Українського фронту та облздороввідділ Волинської області постачати їх на пункт відмовились. До того ж, якщо облздороввідділ й обіцяє щось дати, то лише за готівку,

якої пункт не має [...]» [3, 51 зв.]. Зрештою відділ охорони здоров'я Волинського облвиконкому все ж частково виділив ліки для ПФП, проте це сталося лише після особистого втручання помічника завідувача відділу репатріації РНК УРСР О. Власенко. Але навіть вона, посадовець уряду, не змогла добитися виділення пункту потрібних дезінфекційних засобів [5, 5 зв.]. Єдиним чинником, що певною мірою зменшував гостроту питання, була обмежена чисельність репатріантів, які надходили на ПФП Володимира-Волинського. Наприклад, за період з 15 вересня по 13 жовтня 1944 р. таких нарахували лише 85 осіб [4, 7].

Подібна ситуація з медико-санітарним обслуговуванням репатріантів спостерігалася й на перевірконо-фільтраційних пунктах у південно-західному регіоні України. Зокрема, начальник ПФП НКВС СРСР, лейтенант державної безпеки Морозов 27 листопада 1944 р. повідомляв до Відділу репатріації РНК УРСР наступне: «[...]». На пункті є амбулаторія та санітарний ізолятор на 12 ліжок. Медперсонал складається з одного лікаря, двох медфельдшерів і однієї медсестри, окрім цього, за сумісництвом працює лікар районного відділу охорони здоров'я. Придбані пунктом ліки є в наявності. Випадків смертності та інфекційних захворювань за час роботи пункту не було. Амбулаторія [...] обслужила 440 хворих. Пункт обслуговує банно-пральний дезінфекційний потяг № 72, відряджений санітарним управлінням Третього Українського фронту. Зокрема, є міська лазня та дезкамера з пропускною здатністю від 400 до 500 осіб на день, мило та вапно наявні [...]» [8, 137].

Роботу з обладнання санітарної інфраструктури на прикордонних ПФП в Україні не було завершено й у грудні 1944 р. Про це, зокрема, йдеться у доповідній записці начальника ПФП НКВС СРСР у Яворові, підполковника держбезпеки Капітонова. 14 грудня 1944 р. він писав М. Зозуленку про те, що санітарний перепускник його пункту, розрахований на добове навантаження 150 осіб, до цього часу так і не забезпечений водопроводом. Воду для санітарної обробки доводиться носити відрами вручну. Й далі: «[...]». Санітарне обслуговування також незадовільне через відсутність не лише будь-яких приладів, апаратури, інструментів, але й найпростішого медико-санітарного інвентарю та необхідних ліків. Запас медикаментів дуже обмежений, відтак при завантаженні санітарного ізолятора на 320 ліжок ліків вистачить не більше як на 15 днів. Відсутні вакцини для щеплень, перев'язочний матеріал та інші необхідні дезінфекційні засоби [...]» [3, 74]. Не кращою була ситуація з проведенням дезінфекційної обробки репатріантів, які надходили на ПФП НКВС СРСР, дислокований у Чернівцях. У грудні 1944 р. його санітарний перепускник і дезінфекційна камера не мали водопостачання, а всі звернення до обласного керівництва з проханням допомогти провести водопровід залишалися без відповіді. ПФП також не мало ліжок для медичного ізолятора [4, 40 зв. – 41].

Наведемо ще один факт, який промовисто свідчить про ті складнощі з санітарною обробкою контингенту, що спостерігалися на ПФП НКВС СРСР в Україні навесні 1945 р. В одній із довідок про роботу приймально-розподільчого пункту

станції Жмеринка заступник його начальника скаржився М. Зозуленку на те, що «[...] пункт (ПФП. – Авт.) Рава-Руська направляє людей без усякої санобробки, зокрема, 19 квітня 1945 р. до нас прибули двоє старих, 1872 року народження, які прямували до Караганди, до того брудні, що комахи (воші. – Авт.) робили їхній одяг із чорного сіро-білим [...]» [7, 206].

Влітку 1945 р. через велику скупченість людей, необлаштованість водопостачання та каналізації в пунктах дислокації прикордонних перевірочно-фільтраційних пунктів НКВС СРСР на території України епідемічна загроза продовжувала зберігатися. Наприклад, у середині серпня 1945 р. начальник ПФП НКВС СРСР у Мостиську, підполковник держбезпеки Полешкін у листі М. Зозуленку повідомляв про те, що з наявних на пункті понад 7000 репатріантів тільки 1500–2000 осіб могли бути розміщені у приміщеннях. «[...] Особливо гостро постає питання забезпечення людей водою. У місті Мостиську є лише вісім водойм, що, за наявності у місті 5000 населення, не забезпечують достатньо водою наш пункт. Не менш чутливим є відсутність у місті каналізації, особливо в наших умовах, при недостатній території (пункту – Авт.), у зв'язку з чим ми не можемо організувати додаткових вбиралень. При великому скупченні на пункті людей, недостатності води ми можемо опинитися перед фактом епідемії та смертності [...]» [8, 73].

Значним чинником ризику, що загрожував спалахом епідемій на прикордонних ПФП, продовжувало залишатися надходження на пункти переміщених осіб, які не пройшли попередньо належної санітарної обробки. Зокрема, такий випадок стався 21 червня 1945 р. на ПФП НКВС СРСР в Одесі. 70 % репатріантів, які прибули того дня в Одеський порт з болгарського міста Варна на пароплаві «Трансильванія», виявилися завошеними, та було виявлено два випадки захворювання на висипний тиф. Повідомляючи до Києва про ці факти, начальник ПФП НКВС СРСР в Одесі, підполковник Кудрявцев висловив занепокоєння про можливість накладення на пункт карантину, просив надати ПФП додаткові приміщення для прийому наступних партій репатріантів, а також вирішити питання постачання палива «[...] оскільки, за існуючих обставин, неминучими є зриви [...] санобробки [...]» [8, 88 зв.].

Панорамну картину ситуації з медико-санітарним забезпеченням репатрійованих громадян на прикордонних перевірочно-фільтраційних пунктах репрезентує недатований звіт старшого інспектора Відділу охорони здоров'я виконкому Львівської обласної ради Ю. Кордюка «По медико-санітарному обслуговуванню репатріантів на ПФП НКВС Рава-Руська за червень 1945 р.». За інформацією чиновника, протягом місяця на пункті виявили 109 хворих репатріантів. 89 із них шпиталізували з інфекційними захворюваннями (скарлатина, кір, грип, висипний тиф, токсична диспепсія), зокрема, в районну лікарню – 16 осіб. Протягом червня 1945 р. на ПФП Рава-Руської померло 6 осіб, з яких четверо – діти. За цей же період лікарями було оглянуто на завошеність 8473 особи, виявлено 4699 вошивих (понад 50 % контингенту), проведено санітарну обробку 6477 репатріантів. У звіті йшлося також про профілактичні заходи: протягом

місяця щеплення від віспи (вакцинація та ревакцинація) отримали 373 особи, а протидезинтерійне фагування було проведено 809 репатріантам. За інформацією інспектора, ПФП НКВС у Раві-Руській мав дві лазні та три стаціонарні сухожарові камери (здатні щогодини прийняти для санітарної обробки 60 осіб), був повністю забезпечений хлорним вапном, хлораміном, сироваткою від кору та віспи. Харчовий блок пункту забезпечував одноразове гаряче харчування репатріантів та постачався водою з двох артезіанських свердловин. Водночас постійно відчувалася нестача окропу та баків для води. Характеризуючи санітарний стан приміщень ПФП Рави-Руської у червні 1945 р., Ю. Кордюк зазначав про їх систематичне прибирання силами «контингенту», щоденну дезінфекцію помийних ям і вбиралень. Йшлося також про досить активну участь обласних органів охорони здоров'я Львівщини в забезпеченні ПФП у Раві-Руській додатковим медичним персоналом, м'яким інвентарем, медичними інструментами та ліками, сироватками для профілактичних щеплень і дезінфекційним матеріалом [5, 93–94].

У період з 13 по 28 серпня 1945 р. консультант Відділу репатріації РНК Української РСР О. Мальцева була відряджена в Рівненську та Волинську області для проведення перевірки роботи тамтешніх органів та установ репатріації. Окрім того, чиновниця інспектувала й ПФП НКВС СРСР у Володимирі-Волинському. Побачене вона описала у доповідній записці від 5 вересня 1945 р. За її даними, із 1800 осіб, які знаходилися на ПФП в момент перевірки, було багато дітей. У серпні померло четверо з них. У бесіді з лікарем з'ясувалося, що основною причиною дитячої смертності стало їх повне виснаження – майже всі діти, які перебували на пункті, були дистрофіками різного ступеня. Для їх лікування начальник пункту без погодження зі своїм керівництвом організував спеціальну дієтичну кухню. З'ясувалося також, що хворих із підозрою на висипний чи черевний тиф знімали з ешелонів у дорозі, а після прибуття на ПФП розміщували за зоною пункту для карантину. Наприклад, із ешелону, що днями прибув з Інстербурга (Східна Пруссія), у дорозі зняли 15 осіб, зокрема, шестеро хворих – у Ковелі. Після прибуття до Володимира-Волинського серед репатріантів було виявлено ще одного хворого на тиф [7, 55 зв.].

До осені 1945 р. інфраструктурне, матеріальне та кадрове забезпечення медико-санітарного обслуговування репатріантів на ПФП НКВС СРСР у межах України, хоч і незначно, але все ж покращилося. Про це свідчать звітні матеріали начальників цих установ, що надсилалися до Відділу репатріації РНК УРСР. Наприклад, підполковник держбезпеки Полешкін у документі під назвою «Деякі відомості про роботу Мостиського ПФП НКВС СРСР за 1944–1945 рр.», датованому 1 жовтня 1945 р., повідомляв: «[...] Репатріанти, які поступають на пункт, проходять попередній медогляд і санобробку. Пункт має медпункт, санітарний ізолятор і лазню пропускною здатністю 50 осіб на годину. Медпункт та ізолятор обслуговують два лікарі, фельдшер, дві медичні сестри та два санітари [...]. Медикаментами пункт в основному забезпечений, за виключенням перев'язочних матеріалів і препаратів сульфідіну [...]». Додамо також, що за весь період

роботи ПФП у Мостиську (з вересня 1944 до вересня 1945 р.) його медичні працівники провели амбулаторне лікування 7727 осіб й ушпиталили 343 репатріантів [8, 115].

В іншому подібному документі від 4 жовтня 1945 р. – «Доповідній записці про готовність пункту до прийому радянських громадян в осінньо-зимових умовах» – вже згадуваний нами начальник ПФП НКВС СРСР в Одесі, підполковник Капітонов писав: «[...] Постільної білизни пункт не має, так як жодними вказівками та положеннями ніде це не передбачено [...]. Громадяни розміщуються по палатах на підлозі [...], за виключенням кімнат для матері і дитини та вагітних жінок з наданням постільної білизни та ліжок [...]». Впадає в око лексика документа, зокрема те, як керівник пункту характеризує стан медико-санітарного обслуговування репатріантів: «[...] Пункт має ізолятор на 50 ліжок [...], санітарний перепускник з двома дезкамерами, пропускна здатність цілком задовольняє [...]. Медико-санітарне обслуговування цілком нормальне, кількість запасів медикаментів на пункті в наявності [...]. Приміщення ізолятора буде опалюватися тимчасовими печами. Медперсонал пункту укомплектовано повністю по штату [...]. Фізичний стан контингенту, який прибуває на пункт, в основному задовільний, якщо не брати до уваги хронічно хворих, котрі прибувають [...] у такому стані [...]» [8, 124–125]. На нашу думку, доволі сумнівним є число репатріантів, померлих на ПФП Одеси в період з 1 січня по 30 вересня 1945 р. Таких нарахували усього дві особи (чоловік і жінка) [8, 127 зв.]. Можливо, в цю статистику укладачі звіту включили лише репатріантів, які померли безпосередньо на ПФП.

Отже, аналіз документальних джерел засвідчує, що від початку вересня 1944 р. на прикордонних перевірко-фільтраційних пунктах НКВС СРСР у західних і південно-західних областях Української РСР санітарні фронтові структури Червоної армії та регіональні й місцеві органи охорони здоров'я за рішенням вищого радянського керівництва розпочали облаштування спеціальної інфраструктури, забезпечуючи її медичним персоналом, майном, інструментами, ліками та санітарними засобами для проведення суцільної санітарної обробки, медичного обстеження, ізоляції й лікування хворих та інфікованих репатріантів. Головною метою цих заходів було недопущення неконтрольованої інфільтрації на територію СРСР хворих та інфікованих небезпечними епідемічними захворюваннями репатріантів, адже таке проникнення ще більше ускладнювало й без того загрозливу епідемічну ситуацію в країні.

Плани радянського керівництва щодо організації протиепідемічної санітарної обробки, медичного обстеження та лікування громадян, які надходили для перевірки та фільтрації на прикордонні ПФП НКВС СРСР в Україні на початковому етапі репатріації наштовхнулися на ряд об'єктивних і суб'єктивних перешкод. До об'єктивних ми відносимо спричинені війною руйнування комунальної інфраструктури місць дислокації ПФП, нестачу будівельних матеріалів, обладнання та меблів для відновлення й облаштування пунктів, серйозний брак

в умовах триваючої війни медичного обладнання, інструментів, ліків, дезінфекційних засобів і медичного персоналу. Що стосується суб'єктивних причин, котрі ускладнювали оперативне та якісне санітарно-медичне обслуговування репатріантів на ПФП, йдеться, передусім, про елементарний відомчий егоїзм і недооцінку важливості роботи з репатріантами з боку командирів військових частин, обласних, районних та міських, партійних, державних, господарських органів, установ і підприємств. Тим не менше, така поведінка чиновників має цілком логічне пояснення – їхня відповідальність поширювалася виключно на довірену в керівництво сферу, а тому ділитися з установами репатріації і без того обмеженими ресурсами чи майном більшість із них бажання не мали. Варто зазначити, що й урядова республіканська структура відповідальна за репатріацію найчастіше просто моніторила ситуацію й не надто втручалася в сферу компетенції місцевої влади. Чинником, який певною мірою зменшував гостроту питання, була невелика чисельність репатріантів, котрі надходили на ПФП НКВС СРСР у прикордонних регіонах України, отже відвертих зривів у проведенні санітарної обробки та лікуванні поверненців вдавалося уникати.

Завершення війни та поживлення потоку репатріантів у другій половині 1945 р. цілком об'єктивно збільшило навантаження на медико-санітарну інфраструктуру прикордонних ПФП. Водночас покращилося ресурсне та матеріальне забезпечення пунктів медичним персоналом, обладнанням, інструментами, лікарськими препаратами та засобами санобробки, що неминуче підвищувало ефективність медико-санітарного обслуговування репатріантів. За таких умов на конкретні ситуації перебігу санітарної обробки, профілактики та лікування репатріантів на ПФП зберігав свій негативний вплив суб'єктивний чинник.

Джерела та література:

1. *Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 794: Выписки из постановления бюро Волынского обкома КП(б)У, Львовского облисполкома о мероприятиях по приёму репатриированных граждан СССР, 1 сентября – 9 декабря 1944 г. – 5 арк.*
2. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 1727: Матеріали про роботу перевірко-фільтраційних пунктів Народного комісаріату внутрішніх справ Союзу РСР і відділу по прийому та влаштуванню репатрійованих радянських громадян при Раді Народних комісарів Української РСР (довідні записки, довідки, листи), 21 вересня 1944 р. – 21 грудня 1944 р. – 24 арк.*
3. *Там само. – Спр. 1730: Матеріали з питань обліку репатрійованого населення після звільнення території України від німецької окупації. Повідомлення облвиконкомів УРСР про кількість населення, примусово вивезеного з областей німецько-фашистськими загарбниками (довідні записки, відомості, довідки, телеграми тощо), 25 вересня 1944 р. – 28 грудня 1944 р. – 81 арк.*
4. *Там само. – Спр. 1734: Довідні записки та довідки про роботу перевірко-фільтраційних пунктів по областях Української РСР після звільнення території України від німецької окупації, 21 жовтня 1944 р. – 29 грудня 1944 р. – 77 арк.*

5. Там само. – Спр. 3010: Матеріали з питань медично-санітарного обслуговування репатрійованих громадян (довідні записки, довідки, плани, інформації, звіти, листи тощо). Том 1, 8 січня 1945 р. – 28 вересня 1945 р. – 128 арк.
6. Там само. – Спр. 3013: Матеріали з питань перевезень репатрійованих громадян до місць їх постійного проживання (довідні записки, довідки, листи, розрахунки, акти, телеграми тощо). Том 1, 26 лютого 1945 р. – 31 травня 1945 р. – 282 арк.
7. Там само. – Спр. 3024: Довідні записки працівників відділу в справах репатріації при РНК УРСР, відряджених в області для надання допомоги виконавчим комітетам обласних Рад депутатів трудящих УРСР по прийому і влаштуванню репатрійованих громадян в областях УРСР після звільнення території України від тимчасової окупації. Том 3, 1 серпня 1945 р. – 25 листопада 1945 р. – 120 арк.
8. Там само. – Спр. 3025: Матеріали про роботу перевірочно-фільтраційних пунктів НКВС СРСР по прийому і влаштуванню репатрійованих громадян після звільнення території України від тимчасової німецької окупації, 5 січня 1945 р. – 31 грудня 1945 р. – 151 арк.
9. Андреев А.С. Агітаційно-пропагандистська діяльність радянських органів репатріації серед «переміщених осіб» з України (1944 – 1953 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Андреев Андрій Сергійович / МОН України, НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – 251 с.
10. Гальчак С.Д. Організаційні заходи радянської сторони з підготовки до репатріації «переміщених осіб» / С.Д. Гальчак // Сторінки воєнної історії України: збірник наукових статей / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. В.А. Смолій. – К., 2003. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 173–182.
11. Гальчак С.Д. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945 – 2010 рр.): історичні, соціально-побутові, правові аспекти (на матеріалах Волині та Поділля): монографія / С.Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2012. – 512 с.
12. Земсков В.Н. К вопросу о репатриации советских граждан 1944 – 1951 гг. / В.Н. Земсков // История СССР. – 1990. – № 4. – С. 26–41.
13. Земсков В.Н. Репатриация перемещенных советских граждан / В.Н. Земсков // Война и общество, 1941 – 1945: В 2-х кн. / Отв. ред. Г.Н. Севастьянов; Ин-т российской истории. Кн. 2. – М., 2004. – С. 331–358.
14. Земсков В. Н. Начальный этап репатриации советских военнопленных и интернированных гражданских лиц (вторая половина 1944 г.) / В. Н. Земсков // Геополитический журнал. – 2013. – № 2. – С. 272–289.
15. Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): монографія / М.П. Куницький. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.
16. Мелешко Н.Б. Система органів репатріації «переміщених осіб» на території Української РСР (1944 – 1953): організація, структура, функціонування: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Мелешко Наталія Борисівна / МОН України, НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 257 с.
17. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 1953) / Т.В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с. – Бібліогр.: С. 239–265.
18. Полян П. Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине / П. Полян. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: РОССПЕН, 2002. – 606 с.
19. Потильчак О.В. Перевірко-фільтраційні пункти НКВС СРСР для «переміщених осіб» на Волині у 1944 році / О.В. Потильчак, М.В. Терентьев // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: наук. зб.: Вип. 30: Матеріали ХХХ

- Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24–25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 292–297.
20. Потыльчак А.В. Проверочно-фильтрационные пункты НКВД-МВД в системе учреждений репатриации перемещенных лиц на территории Украины в 1944–1947 годах / А.В. Потыльчак // Историк и его время. Памяти профессора В.Б. Конасова: сборник статей / под. ред. В.В. Попова; сост. А.Л. Кузьминых. – Вологда: Граффити, 2010. – С. 305–316.
 21. Потыльчак О.В. Перевірко-фільтраційні пункти НКВС СРСР для переміщених осіб на території України у 1944 році / О.В. Потыльчак // Воєнна історія. – 2010. – № 3 (51). – С. 110–117.
 22. Шевяков А.А. Репатриация советского мирного населения и военнопленных, оказавшихся в оккупированных зонах государств антигитлеровской коалиции / А.А. Шевяков // Население России в 1920–1950-е годы: численность, потери, миграции: сб. науч. тр. – М., 1994. – С. 195–222.

© **Любовь ДЫПТАН**

МЕДИКО-САНИТАРНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕПАТРИАНТОВ НА ПОГРАНИЧНЫХ ПРОВЕРОЧНО-ФИЛЬТРАЦИОННЫХ ПУНКТАХ НКВД СССР В УКРАИНЕ В 1944–1945 гг.

Рассмотрены особенности организации и проведения санитарной обработки, медицинского обследования и лечения перемещенных советских лиц-граждан на пограничных проверочно-фильтрационных пунктах НКВД СССР в западных и юго-западных областях Украины в начале репатриационного процесса в 1944–1945 гг. Проанализированы инфраструктурное, ресурсное, материальное и кадровое обеспечение, конкретные результаты медико-санитарного обслуживания репатриантов, которых доставляли на ПФП для проверки и фильтрации.

Ключевые слова: репатриация, репатрианты, Украинская ССР, медико-санитарное обеспечение, проверочно-фильтрационные пункты (ПФП), санитарный пропускник, медицинский изолятор, дезинфекционная камера, госпиталь.

© *Liubov DYPTAN*

MEDICO-SANITARY SUPPORT FOR REPATRIATES ON THE BORDER FILTRATION POINTS OF THE NKVD OF THE USSR IN UKRAINE (1944–1945)

Features of the organization and carrying out of sanitary treatment, medical examination and treatment of displaced persons-Soviet citizens at the border filtration points of the NKVD of the USSR in the western and southwestern regions of Ukraine at the beginning of the repatriation process (1944–1945) are studied. Infrastructure, resource, material and personnel support, specific results of medical care of returnees who arrived at FP for inspection and filtering have been analyzed.

Keywords: *repatriation, repatriates, Ukrainian SSR, health service support, filtration points (FPs), sanitary point, isolation ward, disinfection chamber, hospital.*

УДК 355.462.7 (450) "1983" (09)

© *Олександр КАЛІНІЧЕНКО*

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ДОВГОТРИВАЛИХ БОЙОВИХ СЛУЖБ РАДЯНСЬКИХ АТОМНИХ ПІДВОДНИХ ЧОВНІВ В ІНДІЙСЬКОМУ ОКЕАНІ НА ПРИКЛАДІ ПОХОДУ ПІДВОДНОГО ЧОВНА К-42 У 1983 Р.

Висвітлено бойову службу підводного човна К-42 в Індійському океані у виснажливих умовах та несприятливих для берегового забезпечення профілактичного ремонту і відпочинку екіпажу в ПМТО Камрань. Здійснено порівняння дій атомарин різних поколінь в однакових кліматичних умовах.

Ключові слова: *підводний човен, Індійський океан, автономка.*

Актуальність пропонованого дослідження пов'язана з тим, що моряки ВМС ЗС України почали відбувати бойову службу в екваторіальних широтах, зокрема у водах Індійського океану. Безперечно, умови життєдіяльності на надводних кораблях та підводних човнах в екваторіальних широтах різні. Різний і вплив на боєздатність корабельної зброї до бойового застосування та технічна готовність корабельних механізмів в умовах постійного впливу високотемпературного та вологого клімату тропіків.

Такий досвід акумулюється в численних мемуарах, зокрема підводників радянського атомного флоту. Свої спогади про цей досвід залишили підводники-мемуаристи: віце-адмірал О.В. Конєв, контр-адмірالی А.С. Берзін, Ю.В. Кирилов, Ю.Ф. Спирін, капітани 1 рангу І.Г. Галутва, В.В. Коротких, Ю.В. Сувалов, А.І. Храптович, А.І. Шпортко, капітан 2 рангу В.В. Трошин, старший мічман О.Ф. Терещенко [2; 1; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 12; 10; 11]. Маючи практичний досвід, автор обмежив свій інтерес географічно Індійським ТВД та морями Південно-Східної Азії.

Метою пропонованої публікації є задокументувати для історії військово-морського флоту події, свідком яких був, власні враження і спостереження, а також зробити спробу порівняння атомоходів різних поколінь та проектів в одних і тих самих кліматичних та географічних умовах.

У праці використовувалися хронологічний, статистичний та порівняльний методи історичного дослідження й критичного аналізу джерел щодо достовірності фактів.

Апробація дослідження пройшла довгий шлях – від власних спогадів через пошук інших свідків до аналізу подібних явищ, свідченням чого є авторські публікації [13–18].

Початок березня 1983 р. У море на розосередження для виходу з-під можливого удару по пунктах базування по тривозі вийшли майже всі боездатні човни 4-ї флотилії Тихоокеанського флоту, бо старий знайомиць К-42 АВМА «Enterprise», повертаючись з Індійського океану, разом із АВМ «Midway» взяв участь у 16-добових маневрах «Тім спіріт – 83», забезпечуючи десантування 3-ї дивізії морської піхоти США [19]. В Індійському океані АВМА «Enterprise» та бойову групу «Foxtrot» у складі: атомного крейсера USS Bainbridge (CGN-25); есмінців USS Harry W. Hill (DD-986), USS Hull (DD-945), USS Waddell (DDG-24), FNS Kersaint (D-622); фрегатів USS Ocallahan (FF-1051), USS Hepburn (FF-1055), USS Reasoner (FF-1063); допоміжних суден USS Shasta (AE-33); USS Sacramento (AOE-1); USS White Plains (AFS-4); USNS Ponchatula (TAO-148) [16] вела атомарина К-247 пр. 671РТМ 45-ї дивізії 2-ї флотилії ТОФ (командир – капітан 2 рангу Ю.В. Кирилов, тривалість бойової служби – 7 місяців) [3; 4].

У безпосередній близькості від наших місць базування в Примор'ї повсякчас несли службу дві американські атомарини типу «Los-Angeles», а при виході із затоки Петра Великого крейсерував фрегат типу «Кнох», трохи південніше патрулював крейсер УРО (CG) «Sterret» або «Rivs». Скориставшись тим, що після навчань АВМА «Enterprise» зайшов у Сасебо (21–26 березня), наш ПЧ К-42 «Ростовський комсомолец» таємно вийшов із бази на бойову службу. Маскування вдалося, але підвела техніка. Забортна вода, вирвавши пальчиковий протектор у 4-му контурі ядерної енергетичної установки, затопила приміщення перетворювачів частоти, за допомогою яких регулювалися оберти ГЦН (головних циркуляційних насосів 1-го контуру) обох реакторів. Так для нас 23 березня 1983 р. розпочався далекий похід. Потрібно було повертатися в базу, однак екіпаж знав, якими будуть наслідки, тому що вже мав місце прецедент із ПЧАТ К-259. На початку 1983 р. новий командир К-259 капітан 2 рангу Валерій Хаперський через складну несправність припинив виконання поставленого завдання, повернувся для заводського ремонту, а потім знову вийшов у море і вдало завершив «автономку», підтвердивши технічну готовність ПЧ подальшою участю у протидії АУС ВМС США в Японському морі. Але бойовий човен після цього випадку опинився на останньому місці в з'єднанні, пропустивши поперед себе навіть тих, що стояли на вічному приколі! «Ростовський комсомолец» не міг перервати бойового походу. Виручили моряки електротехнічного дивізіону Миколи Трушкова, які по черзі розібрали і промили перетворювачі «мацепурою» (суміш 50/50 спирту і ацетону), відновили опір ізоляції і ввели в дію головні циркуляційні насоси. Човен знову дістав свободу маневру. (Однак біда ходить не сама). На цей

раз знову в реакторному відсіку розбився 20-літровий скляний бутель з аміаком (він використовується для видалення кисню з води 1-го контуру). Отруйні випари миттєво зробили безлюдними 4, 5 і 6-й відсіки. Спливання для вентиляції загрожувало втратою скритності, що звело б нанівець всі зусилля щодо маскуванню нашого виходу на бойову службу. У цьому випадку прислужився досвід мого попереднього ПЧ К-122 щодо вентиляції загазованих відсіків. Компресори почали збирати отруєне повітря в балони ПВТ (повітря високого тиску), а через ВП РКП (висувний пристрій для роботи компресорів під водою) з перископного положення у відсіки вривалося свіже атмосферне повітря. І ця небезпека була усунена.

До речі, на камчатському човні намагалися завантажити аміак у металеву ємність замість штатної скляної. На береговій базі ПМТО «Камрань» перефлютували рідини, і коли в Індійському океані на човні стали проводити відповідні регламентні роботи, з 1-м контуром трапилася біда: К-175 проекту 675 МК втратив хід, частина членів екіпажу дістала надлишкові дози опромінення.

Тим часом ми форсували протичовновий рубіж у Корейській протоці, поки в Сасебо відпочивали моряки авіаносця, провели розвідку протоки Баші, і незабаром К-42 зайняв призначений район на підходах до американської ВМБ Субік-Бей...

...Після закінчення першої бойової служби (перед травневими святами) ми взяли курс на В'єтнам. І ось уже ескортний морський тральщик, йдучи попереду по курсу, здійснює нашу проводку в бухту Камрань, що пам'ятала ще вимпели ескадри адмірала З.П. Роджественського, яка загинула в Цусімському бою.

Привітно нас зустрічали в'єтнамці, та й моряки інших кораблів оперативної ескадри, однак зовсім іншу зустріч організував командир 17-ї ОПЕСК контр-адмірал Рональд Анохін. Першим його питанням до командира ПЧ було: «Захопили із собою лопати і ломи?» Як виявилось, вихованець Північного флоту Р.А. Анохін оригінально розумів захист морських рубежів Батьківщини. Тому незабаром (на шкоду відпочинку після походу та планово-попереджувальному ремонту) екіпаж, який був поділений на офіцерську, мічманську і матроську бригади, у 35-градусну спеку почав будувати паркан радянської ВМБ, мабуть, позначаючи таким чином рубежі Батьківщини на в'єтнамській землі.

На період виконання поставлених завдань у В'єтнамі ми влилися в бойовий склад 38-ї оперативної дивізії підводних човнів 17-ї ОПЕСК і другу бойову службу під базою Субік-Бей сприйняли як відпочинок. Підтверджувалися слова адмірала С.Й. Макарова: «У морі – вдома, на березі – у гостях». Та й один з американських адміралів, побувавши в радянському Заполяр'ї в період Другої світової війни, у своїх мемуарах написав: «Служба підводників важка, але радянські роблять її нестерпною».

Наприкінці липня, орієнтовно до Дня ВМФ, повернувшись із другої бойової служби в уже знайому нам Камрань, ми пришвартувалися до плавбази, якій було присвоєне ім'я героя-підводника, українця за походженням Івана

Кучеренка – командира С-51. Він першим привів свою субмарину з Тихоокеанського на Північний флот через два океани під час групового переходу тихоокеанських підводних човнів 1942–1943 рр. Екіпаж розмістився в кубриках і каютах. Відносна прохолода огорнула розпечені тіла. Ліжка були мокрими від високої вологості. І це називалося відпочинком після походу, який чергувався з будівництвом уже знайомого нам паркана «імені радянсько-в'єтнамської дружби».

Фото 1. Біля плавбази «Іван Кучеренко»

Фото 2. Комсклад К-42 (зліва направо: к-р ПЧ Є.І. Травін, к-р БЧ-5 А. Марченко, ПК О.О. Калініченко, ЗКПЧ Плахотников)

Невдовзі до нас підійшло підкріплення – до нашого борту пришвартувався ракетний атомний підводний човен проекту 675МК К-204 (командир – капітан 2 рангу Ю.Г. Піщальніков) зі складу 10-ї дивізії 2-ї флотилії з Камчатки. У вересні нарешті закінчилося наше бойове чергування. Підводний човен перебував у відриві від своєї штатної бази шість місяців, і ми очікували наказу на повернення додому.

Наказ не забарився, але замість курсу на північ, додому, нам було запропоновано слідувати в Індійський океан, у розпорядження 8-ї ОПЕСК. Камчатський підводний човен, що планувався туди, «скиснув», а К-42 виявилася «паличкою-виручалочкою».

У супроводі морського тральщика МТ-238 в надводному положенні ми почали рух до проливної зони при протидії есмінця USS Hewitt (DD-966). За кормою залишилася Камрань, а попереду відкривалася краса Сінгапуру, чий народ, не володіючи ні великою військовою міццю, ні природними ресурсами, досяг економічного розквіту, хоча також пережив ворожу окупацію в 1941 р. Проходячи Сінгапурською протокою, зустріли авіаносний крейсер HMS «Invincible» (R05) і фрегат HMS «Aurora» (F10) королівських ВМС Великобританії.

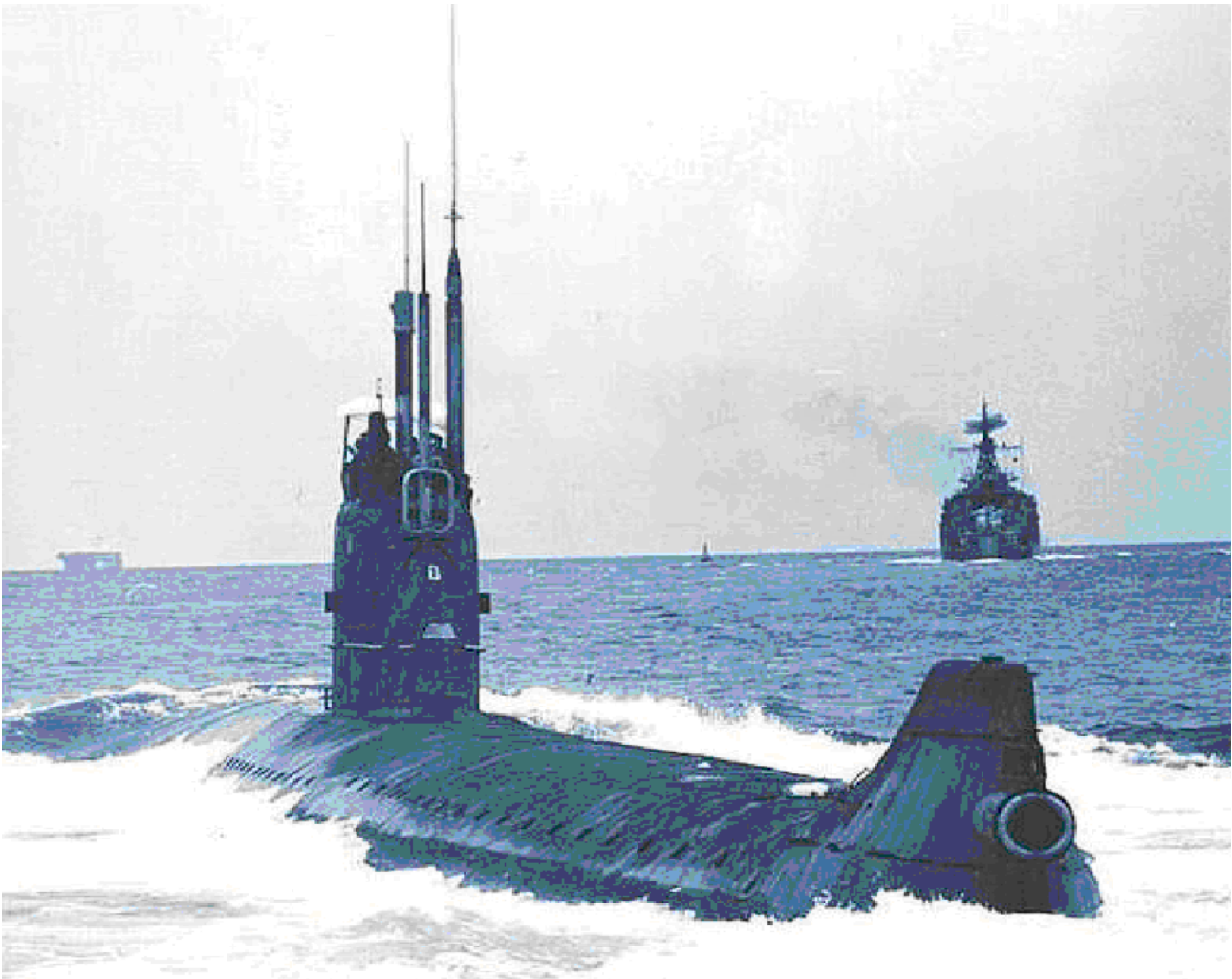

Фото 3. Форсування Сінгапурської протоки

У пригоді нам стала моя рацпропозиція, суть якої полягала в тому, що флотські умільці плавмайстерні в Камрані виготовили знімний тент і сидіння, завдяки чому тепер на містку в тіні вільно розташувалися командир, вахтовий офіцер і група візуальної розвідки. Зате австралійським протичовновим Р-3С «Оріон» і розвідувальним катерам дуже важко було визначити, що відбувається в нас на містку.

Після Нікобарських островів прийшла пора занурюватися, але потрібно було відірватися від протичовнових літаків. Дочекавшись перезміни австралійських льотчиків, з нашого тральщика у вечірніх сутінках спустили пліт із радіолокаційними відбивачами. Ми ж занурилися і лягли на зворотний курс, (В. М.) маскуючись власним кільватерним струменем. А пліт із радіолокаційними відбивачами впродовж ночі колихався на буксирі у тральщика, імітуючи перископ підводного човна та дезорієнтуючи пілотів.

Відірвавшись від стеження літаків, ми спливли на сеанс зв'язку й дістали наказ слідувати на перехоплення американського атомного ударного авіаносця USS «Carl Vinson» (CVN-70), який здійснював своє перше розгортання [20].

І тут знову почалися випробування. «Аварійна тривога! Пожежа у 8-му відсіку – горить каюта правого борту», – прозвучало вночі. Пожежу ліквідували блискавично підлеглі командира 8-го відсіку старшого лейтенанта Віктора Батіщева. Виявилося, що секретар парторганізації начхім Сидоров вирішив модернізувати свій світильник, прикріплений до ліжка, і поставив лампочку більшої потужності – напевно, для того, щоб на ніч ще раз перечитати партійні директиви. Лампочка за розмірами виявилася завеликою, тому він зняв запобіжний плафон. Уві сні парторг необережно повернув голову, лампочка розбилася, оголені електроди торкнулися пір'яної подушки. Добре те, що добре закінчується.

Набагато більша загроза нависла над екіпажем тоді, коли одночасно вийшли з ладу холодильні машини Е-250 і Е-320 в 4-му і 8-му відсіках відповідно. На глибині температура води за бортом коливалася біля позначки +20° С, зверху вирував шторм, а у відсіках розпалені реактори розігрівали субмарину. Покази термометра поповзли вгору. Уже пройдена позначка +50° С, спиртовий стовпчик підбирається до +60° С. Замість п'яти чоловік, розписаних по бойовій готовності № 2 в турбінному відсіку, вахту ніс лише один моряк. Упродовж п'яти хвилин, знемагаючи від спеки, підставляючи свою голову під цівку води, що стікає з непрацюючого повітроохолоджувача, турбініст на маневровому управляє турбінами. Трохи більше, протягом 15 хв., на пульті управління реакторами (ПУ ГЕУ) може нести вахту один офіцер-управлінець (замість трьох осіб у штатному режимі). Потім їх замінюють іншими підводниками. Кілька підводників уже отримали тепловий удар і охолоджувалися у трюмі 3-го відсіку та «провізіонці» 2-го. Весь екіпаж зосередили в носових відсіках – у 1-му торпедному і в 2-му акумуляторному. У центральний пост я приніс із дому вентилятор. Обдуваючи «боцманят» на бойових постах БП-31 (управління вертикальним стерном) і БП-36 (управління горизонтальними рулями), «вухань» хоч якось забезпечував толерантні умови морякам, що утримували задані глибину і курс. Зрідка бажаний струмінь повітря досягав і БП-35, де біля станції занурення і спливання наготові стояв старшина команди трюмних. Але незважаючи на це, у центральному посту температура невблаганно підвищувалася, і дедалі важче було нести навіть вкорочену до двох годин вахту. Старшина команди рефрижераторників, комуніст мічман Смірнов утік зі свого бойового поста. Замість нього в саме пекло кинулися безпартійний мічман Татаринів разом із командиром дивізіону живучості капітан-лейтенантом Дмитром Ліфінським.

Минуло довгих одинадцять годин, поки запустили носову «холодільку». Весь контур вона забезпечити не могла, тому її перевели на носове кільце. Настав перелом. Стала у пригоді і наша з Миколою Трушковим рекомендація, висловлена на нараді офіцерів: спливання в надводне положення, як пропонували старпом і замполіт, тільки ускладнить ситуацію, додавши фактор сильної хитавиці та липку вологість забортного повітря. Замість цього, з огляду на досвід охолодження міцного корпусу забортною водою під час пожежі на К-122, ми запропонували розвинути максимально можливий у нашому становищі підводний хід,

щоб посилити обтікання міцного корпусу водою через шпигати легкого корпусу. Ми протрималися! Ліфінський і Татаринів запустили носову «холодільку», а через чотири години стала до ладу і кормова холодильна машина. Підводний човен вчасно зайняв рубіж перехоплення, і ось уже на пошуковій станції «Накат-М» запеленговані характерні сигнали американських корабельних радіолокаційних станцій... Незабаром авіаносець відвернув на S, у сторону ВМБ Дієго-Гарсія.

Фото 4. На екваторі

Фото 5. На рейді о. Сокотра (зліва направо: Нептун – мічман Передерій (на передньому плані зліва направо: КЕНГ лейтенант Кустов, СПК кап. 3 р. Рижук, ПК каплейт Калініченко, к-р БЧ-4, РТС старший лейтенант Кривомазов) КГАГ Яранцев, КД-3 Ліфінський)

Пройшовши Андаманські острови, 14 жовтня ми перетнули екватор. За флотською традицією морський цар Нептун зі своєю свитою відвідав підводний човен, занурив у морській купелі тих молодих моряків, які вперше перетнули екватор, і вручив їм свої грамоти. Незалежно від звань і рангів, згідно з традицією підводників, моряки випили по цілому плафону солоної забортної океанської водички на робочій глибині занурення. За кілька днів ми вже ошвартувалися біля борту плавбази «Волга» на північному рейді о-ва Сокотра, де «прописалася» 8-ма ОПЕСК. Поки командири кораблів разом зі штурманами і зв'язківцями отримували інструктаж у командира ескадри, екіпаж К-42 поповнив запаси прісної води, регенерації і провізії, помився, подивився кінофільми на плавбазі, де нас прийняли з щирою гостинністю. Я ж із боцманом Авдеевим спробував усунути проблеми з якорем, який заклинив щит-обтічник клюза, позбавивши човен можливості постановки на якір. Не перший раз я працював із боцманом в одній команді...

...Якось узимку, у лютий шторм, човен слідував для укриття в затоку Володимира (Приморський край). Вийшов із ладу привід віддачі якоря з 1-го відсіку, і мені довелося по слизькій крижаній надбудові йти (точніше, повзти) до лючка

носового шпиля. Мічман Авдеев страхував мене на 20-метровому шкерті. Серед штормових хвиль, що перекочувалися по надбудові, з'явилася одна велика потужна хвиля, яка відірвала мене від корпусу ПЧ і кинула за борт. Страхувальний шкерт став тією єдиною тоненькою ниточкою, що зв'язувала мене з човном, який ішов крізь шторм, з друзями по міцному корпусу, з життям... Потім мені розповідали очевидці (старший на борту ЗКД-26 В.О. Кожевніков і командир ПЧ Є.І. Травін), що, не встигнувши ще як слід відреагувати, вони побачили, як другою хвилею мене жбурнуло назад на надбудову. Закріпившись на ній, я зумів відчинити люк і спуститися у простір між легким і міцним корпусами. Боцман Авдеев був поруч...

Тепер під палючим сонцем стояло інше завдання. Гідрокостюми та ізолюючі апарати не годилися, тому що сковували рухи і не давали протиснутися в якірну вигородку. Довелося пірнати практично по формі «нуль». Гострі черепашки, якими обріс човен, ставили свої криваві автографи на голому тілі. Ні кувалда, ні малий розсувний упор не допомогли звільнити якір. Не допомогло і використання швартовного шпиля із заведеним за лапи якоря швартовним кінцем – вибивало електропривід. Незабаром і ці спроби були припинені. Подряпини та синці на тілі, на відміну від в'єтнамських, зажили швидко.

Ми знову вийшли в море. За цей невеликий вихід, завдячуючи чітко спланованій штабом 8-ї ОПЕСК схемі відпрацювання бойових вправ і завдань, ми закрили практично весь курс бойової підготовки торпедних атомних підводних човнів за 1983 р. Підводна дуель з дизель-електричним підводним човном закінчилася нашою перемогою. Був також торпедований надводний умовний противник – есмінець 56-А проекту «Винахідливий». На розборі екіпажу поставили оцінку «відмінно». Та головне навчання «Океан-83» було попереду. Ескадра проводила його одночасно з Північним, Балтійським, Тихоокеанським, Чорноморським флотами, Каспійською та Середземноморською флотиліями. Із 17 жовтня 1983 р. до 27 лютого 1984 р. із Североморська до Владивостока здійснював перехід важкий авіанесучий крейсер «Новоросійськ».

Перед нами була поставлена задача: на першому етапі здійснити протичовнову охорону океанського конвою, а на другому – знищити загін бойових кораблів спільно з ракетним атомним підводним човном К-144 (командир – капітан 2 рангу А.А. Ісай). Занурившись на південь від о-ва Сокотра, ми рушили на S-E – назустріч конвою. Яким же було наше здивування, коли, спливаючи на черговий сеанс зв'язку, наша радіолокаційна станція «Альбатрос» у режимі «однообзор» захопила берег. За штурманськими розрахунками Сокотра давно вже була за кормою. Виявилось, що в цю пору року на глибині була течія, прямо протилежна поверхневій, що для штурманів стало прикрою несподіванкою. Виконання завдання опинилося під загрозою. Скорегувавши курс, ми пішли на перехоплення конвою з урахуванням запізнення. Незабаром в окулярі перископа з'явилися силуети чотирьох великих рибальських траулерів в охороні сторожового корабля «Вовк» і есмінця «Винахідливий». Далі сталося те, що перекреслило

всі зусилля екіпажу. Випускник військово-морської академії капітан 2 рангу Є. Травін розцінив конвой як загін бойових кораблів і, незважаючи на застереження своїх помічників, вирішив атакувати те, що, згідно з планом навчання, ми мали б захищати.

Фронтвик-балтієць контр-адмірал Ф.Є. Пахальчук пізніше розповів мені, як під час війни на його з'єднання катерних тральщиків напали німецькі та фінські катери-мисливці. Він викликав на підмогу авіацію. Авіаполк, недавно перекинутий з Чорного моря на Балтику, втратив орієнтири і відбомбився по своїх. Потім командир авіадивізії перед строем моряків попросив пробачення. Тих, хто залишився живим, нагородили. Але 82 загиблі моряки не давали спокійно спати бойовому адміралу – кавалеру Золотої Зірки Героя.

Під час аналізу навчань командирська помилка була виявлена. Ситуацію ускладнило ще й те, що, спрацювавши радіолокаційною станцією «Альбатрос», ми засвітилися перед підводним човном 641 проекту – командир «дизелюхи» отримав шанс на реванш і скористався ним пречудово. Єдиним плюсом було те, що Нептун своїми штормами знову повернув наш якір на штатне місце і ми змогли без перешкод користуватися ним.

На планово-попереджувальний ремонт нам запропонували прямувати в Червоне море на архіпелаг Дахлак. Однак командир електромеханічної бойової частини Анатолій Марченко, зваживши всі «про» і «contra», вирішив зробити його власними силами поблизу плавбази «Волга», і на те були вагомі причини. Річ у тім, що підводні човни цього проекту були первістками радянського підводного атомного флоту і не призначалися для використання у тропічних широтах. Навіть наша акумуляторна батарея (типу 28 см) не мала системи водяного охолодження. При підвищенні температури «закипав» електроліт, а на Дахлаку температурні умови були ще нестерпнішими – відчувався подих Сахару.

Відновивши технічну готовність, екіпаж був готовий до нових ввідних. Жартували: «З Тихого прийшли, Індійський освоєно – час в Атлантику на Кубу». Риболовецький траулер із Бербери доставив свіжу прісну воду, морський буксир під «джинсовим» прапором привіз із Сінгапуру імпортні дріжджі (наші не витримували температури та вологості, і ми залишилися без свіжого хліба). Два фрегати проекту 1135 продовжували патрулювання біля східного узбережжя Африки, запобігаючи спробі «контри» переправити наших заручників-«геологів» у якусь із натовських країн.

Незабаром надійшов наказ залишити операційну зону 8-ї ОПЕСК і слідувати в бухту Камрань. Зворотний перехід пройшов без ексцесів. Правда, у командира штурманської бойової частини Байкова остаточно вийшов з ладу гірогоризонт перископа «Оріон», і ми змушені були для визначення місця астрономічним способом по зірках спливати в позиційне положення, вимірюючи висоти світил навігаційним секстаном. Через протокову зону нас провів радянський танкер. Після Сінгапурської протоки до Камрані йшли в надводному положенні.

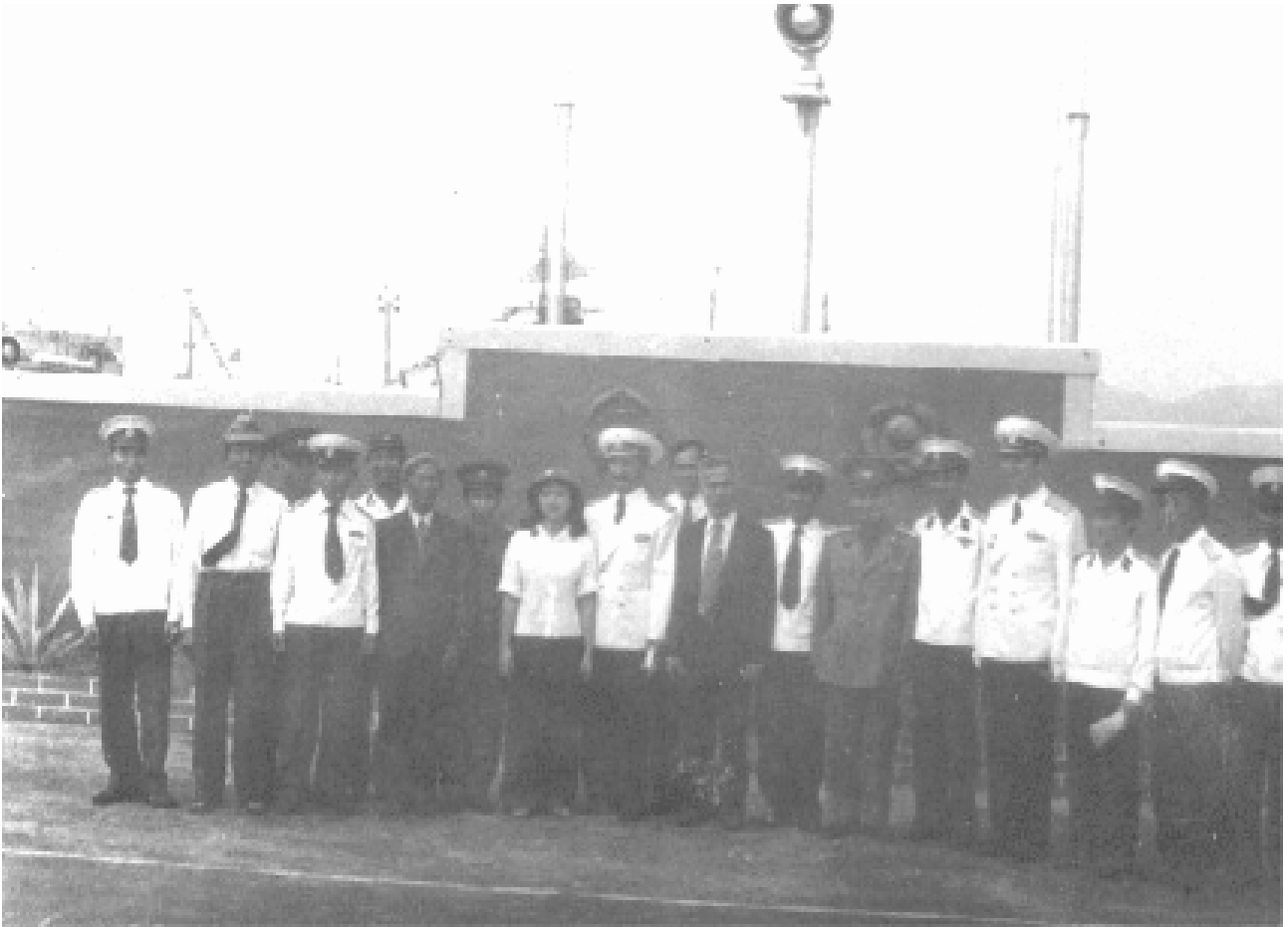

Фото 6. Командування 17-ї ОПЕСК і 4-го ВМР В'єтнаму біля трибуни

На початку листопада, коли в рідному і такому далекому Техасі родини моряків кружляли в танцях щорічного «Осіннього балу», наша К-42 утретє побувала в затишній в'єтнамській бухті. Тут мені оголосили наказ Командувача Тихоокеанського флоту від 11 жовтня 1983 р. № 0627 про допуск до самостійного керування підводним човном 627А проекту та вручили знак «Командир підводного човна». Допуск до несення вахти з моєї легкої руки одержав і наш командир групи ОСНАЗ лейтенант Ігор Логунков (згодом став старпомом К-264 671РТМ проекту).

За час нашої відсутності стали помітними будівельні успіхи контр-адмірала Рональда Анохіна: побудований «паркан дружби», заасфальтовані спортмайданчики, які тепер нагадують парадний стройовий плац. Навіть трибуна для прийому парадів збудована. Хто знає, можливо, якби не відволікалися корабельні екіпажі на будівництво таких «потьомкінських сіл», то в морі вони показували б кращі результати!

...Великий атомний торпедний підводний човен К-42 «Ростовський комсомолец» повертався з дев'ятимісячної бойової служби. Позаду був Індійський океан і п'ять морів Тихого океану (Південно-Китайське, Філіппінське, Східно-Китайське, Жовте і Японське).

6 грудня 1983 р. на знайомому пірсі бухти Павловського вишикувалася 26-та дивізія. Команда «Струнко!» По сходні на пірс зійшов наш командир – капітан 1 рангу Євген Іванович Травін. Доповідь прийняв комдив-26 контр-адмірал Олексій Арсенійович Білоусов. Потім, як було заведено ще під час війни, екіпажу було піднесено смажене поросся в нагороду за похід. Були й інші нагороди: наш механік Анатолій Марченко отримав заслужену «Зірку шерифа» (таку назву підводники дали ордену «За службу Батьківщині»), командир дивізіону руху і два управлінці – медалі «За бойові заслуги», форменки трьох матросів електро-механічної бойової частини прикрасили медалі Ушакова.

Фото 7. Заслужена нагорода кращій бойовій зміні (зліва направо: вахтовий інженер-механік, командир електротехнічного дивізіону М. Трушков; вахтовий офіцер, помічник командира ПЧ О. Калініченко; старший помічник командира ПЧ А. Рижук)

Правда, прикро було за командира другого дивізіону Миколу Трушкова, командира третього дивізіону Дмитра Ліфінського і хіміка-санінструктора мічмана Татаринова, яких нагороди минули. Трохи пізніше таємниця нагород розкрилася: пройшло лише те, що похапцем на клаптику паперу, як-то кажуть, «навздогін», записав наш механік московським перевіряльникам, а штатні подання загубилися десь в інстанціях.

Доцільно проаналізувати різноманітні підходи щодо забезпечення бойової служби атомних торпедних підводних човнів на різних з'єднаннях та флотах Радянського Союзу.

**Порівняльна таблиця № 1 атомних торпедних підводних човнів
радянського флоту, які здійснювали бойову службу в Індійському океані
(без врахування міжтеатрових переходів)**

Покоління	1		2			2+
Проект	627А	659Т	671	671В	671РТ	671РТМ
Тактичний номер	К-42	К-45, К-59, К-122, К-151	К-38, К-481	К-314	К-488, К-517	К-247
Роки БС в ІО	1983	1974 – 1979	1979 – 1981	1985	1980 –1981	1982
Число відсіків	9		7		8	
Покриття Л/К проти ГЛС	Легкий корпус необрезинений, шпігатний		Легкий корпус обрешинений із задраєними шпігатами, тобто ефект «термоса» для МК			
Водоводяний реактор	2 x 60 Мвт ВМ-А		2 x 72 Мвт ВМ-4			
Активна зона	ВМ-2АГ		ВМ-4, ВМ-4-А, ВМ-4-А1, ВМ-4-СГ, ВМ-4- СГМ			
Комп. решітка	КР		1 ЦКР (центральна) та 2 ПКР (периферійні)			
Цирк. нас. ПК	ГЦН+ВЦН на кож. борт		чотири дворежимних ЦНПК на кожний борт			
ГТЗА	2 x 19500 к. с. на 2 вали		1 ГТЗА – 615 x 31000 к. с. на 1 лінію валу			
Основна мережа електр. струму	175 – 320 вольт постійного струму		трифазна 380 вольт 50 Гц змінного струму			
Керування механізмами	Ручне та гідравлічне		напівавтоматичне електрогідравлічне дистанційне з пультів			
ПУТС	«Ленінград» електромех.		«Брест»		«Ладога»	
			електромех.			
ПУРС	-		«Нева» ел.механіч			
БІУС	-		-	-	«Аккорд»	
Зброя	НТА 8 x 53 см ГС-100 Пневматичних	НТА 4 x 53 см ГС-200, 2 x 40 см ГС-250 КТА 2 x 40 см ГС-250	НТА 6 x 53 см ГС-200 Пневматичних	НТА 6 x 53 см ГС-200 Пневматичних	НТА 6 x 53 см ГС-200 Пневматичних	НТА 2 x 65 см 4 x 53 см Пневмогідравлічних
		МГК-400 «Рубікон»	МГ-10, МГ-20, МГ-25, МГ-200 та «Плутоній»	МГК-300 «Рубін» ламповий		
ГАС/ГАК	МГК-400 «Рубікон»		МГК-300 «Рубін» ламповий		МГК-400 «Рубікон» транзистор	МГК-500 «Скат» процесор
СОКС	Снегірь	-	Снегірь			

Нав. комплекс	Сіґма	Сила-Н	Сіґма-671	Сіґма-РТ	ІНС Медведиця
Засоби зв'язку	лампові: РПДУ Р-651 «Окунь», Р-654 «Іскра», РПУ Р-756 «Глибина», Р-658 «Брусніка»			Комплекс «Молнія» на процесорах	
Холодильні машини	Паро-ежекторні: Е-250, Е-320		Паро-ежекторні:	Паро-ежекторні:	
				2 фреонові	

Наприклад, 3-тя дивізія 1-ї флотилії Північного флоту на бойову службу в Індійський океан послала послідовно два атомні торпедні підводні човни другого покоління проекту 671, забезпечивши кожен резервним екіпажем, який базувався на плавбазі. Отже, 91-й екіпаж (командир – капітан 2 рангу О.А. Петров) на К-38 вийшов із Північного флоту, здійснив перехід в Індійський океан та виконав штатну бойову службу, передавши корпус штатному екіпажу К-481 (командир – капітан 1 рангу А.Р. Шпортько), який після штатної бойової служби й повернувся на Північний флот. Тобто корпус К-38 здійснив двома екіпажами бойову службу тривалістю у 180 діб у період із 1979 до 1980 рр. Чергову бойову службу в такий спосіб у період 1980–1981 рр. здійснив ПЧА К-481, який із Півночі до Індійського океану привів штатний екіпаж, а з Індійського океану у зворотному напрямі – 91-й екіпаж. Так само виконав БС ПЧ К-517 проект 671РТ 33-ї дивізії 3-ї флотилії Північного флоту, який із Півночі перегнав штатний екіпаж капітана 2 рангу Р.З. Чеботаревського (30.06. – 05.10.1980), а у зворотному напрямі – екіпаж К-488 капітана 1 рангу А.І. Чулімова (05.10.1980 – 10.01.1981). Від лютого 1980 р. і до жовтня 1981 р. бойову службу в Індійському океані здійснив однотипний атомний ракетно-торпедний підводний човен другого покоління К-488 33-ї дивізії, на якому під час БС встановили дві фреонові холодильні установки. Діяльність К-488 забезпечувалася чотирма екіпажами (534-м екіпажем капітана 2 рангу В.Б. Кудрявцева; 246-м екіпажем капітана 2 рангу О.М. Костенка; екіпажем ПЧ К-513 капітана 2 рангу В.А. Маслова та штатним екіпажем ПЧ К-488 капітана 1 рангу А.І. Чулімова). За свідченням командира К-481 капітана 1 рангу А.Р. Шпортька, температура у відсіках була $+40^{\circ} - 50^{\circ} \text{C}$ [12].

Коли ж черга знову дійшла до тихоокеанських ракетно-торпедних атомарин покоління (2+) пр. 671РТМ, то 45-та дивізія, ігноруючи нормативні вимоги та досвід Північного флоту, послала в Індійський океан у 1982 р. ПЧ К-247 (командир – капітан 2 рангу Ю.В. Кирилов) на 7 місяців! За свідченням командира, температура у відсіках була $+70^{\circ} - 90^{\circ} \text{C}$ зі 100 % вологістю, що негативно позначилося на корабельній зброї та технічних засобах навігації, зв'язку, гідроакустики та БІУС (бойової інформаційно-управляючої системи). Ще одна 10-місячна бойова служба ПЧА К-314 проекту 671В з екіпажем К-454 (командир – капітан 1 рангу В.О. Качанов) 26-ї дивізії 4-ї флотилії ТОФ закінчилася важкою радіаційною аварією з розривом першого контуру, розплавленням активної зони та радіаційним забрудненням [10]. Тобто виявилася прикра закономірність: чим сучасніший

атомний підводний човен, тим менше він придатний до бойового використання у тропіках, зокрема в Індійському океані. Фактично в Індійському океані серед атомарин першого покоління найчастіше використовувалися підводні човни проекту 675 (675МК), у яких були більш потужні паро-ежекторні холодильні машини Е-320 та Е-500 (див. Таблицю № 2).

Порівняльна таблиця № 2 бойового використання атомних підводних човнів першого покоління Тихоокеанського флоту (автор Ю. Ведерніков)

АПШ	Проект	Службовий вік, лет.	Хідове время, год.	Пройденное расстояние, миль.	Боевые службы (БС)		Ремонтные периоды, мес.	Коэффициенты напряжения за весь период службы			Дальнейшие модификации и переименования
					Количество во	Сутки, по всем БС, всего		К _{хн}	К _{он}	К _{рн}	
К-7	675	22	28687	190151	11	736	98	0,15	0,09	0,37	-
К-10	675	23	22966	193547	6	301	147	0,11	0,04	0,54	Мод. 675МКВ.
К-14	627А	30	22273	185831	7	295	112	0,09	0,04	0,33	-
К-23	675	23	22492	114681	4	415	57	0,11	0,05	0,2	Мод. 675МК
К-31	675	22	21392	181051	7	572	79	0,11	0,07	0,3	К-431
К-34	675	25	16200	219913	6	304	122	0,07	0,03	0,37	К-134, мод. 675МК
К-42	627А	25	17486	144481	4	460	91	0,08	0,06	0,36	«Ростовский консомолец»
К-45	659	23	24907	197894	7	662	105	0,1	0,08	0,38	Мод. 659Т.
К-48	675	23	24445	178510	3	259	57	0,12	0,03	0,2	Мод. 675К.
К-55	658	25	21670	142898	5	272	64	0,1	0,03	0,29	Мод. 658М.
К-56	675	25	16232	124469	3	313	147	0,07	0,03	0,49	Мод. 675МК
К-57	675	27	26332	252119	9	1263	63	0,13	0,11	0,21	Мод. 675МК
К-59	659	24	23053	192570	5	197	69	0,1	0,02	0,24	К-259, мод. 659Т.
К-66	659	19	15663	143037	7	272	47	0,09	0,04	0,2	Мод. 659Т.
К-94	675	25	18205	198266	9	730	158	0,08	0,08	0,53	К-204, мод. 675МК.
К-108	675	25	27861	235451	5	270	60	0,13	0,03	0,28	-
К-115	627А	25	22070	178509	3	119	52	0,11	0,01	0,21	-
К-116	675	20	19965	136456	6	375	112	0,11	0,06	0,52	-
К-122	659	16	11644	70497	4	258	66	0,08	0,04	0,34	Мод. 659Т.
К-133	627А	27	21926	168889	6	244	57	0,1	0,03	0,2	-
К-151	659	26	33015	301953	8	763	69	0,2	0,08	0,27	Мод. 659Т.
К-175	675	25	25755	19525	2	241	168	0,12	0,03	0,54	Мод. 675МК
К-178	658	26	18186	137109	5	262	63	0,07	0,02	0,23	Мод. 658М, Мод. 658Р
К-184	675	25	24330	193136	8	390	89	0,11	0,08	0,23	Мод. 675МК
К-189	675	25	19481	153504	8	928	104	0,1	0,1	0,35	К-144, Мод. 675МК
25 АПЛ		24,04				444,04	89,44	0,1056	0,0504		

Підводні човни 659Т проекту рідше були в Індійському океані, однак доволі часто використовувалися в Південно-Китайському морі, маючи при тій самій потужності реактора холодильні машини меншої потужності Е-250 та Е-320. При тих самих параметрах підводі човни 627А проекту на бойову службу в Індійський океан ходили лише один раз (за винятком міжтеатрового переходу). Цим підводним човном був К-42!

Серед атомарин другого покоління «прописку» в Індійському океані дістали ПЧ проекту 670 (670М), які мали замість двох лише один реактор ВМ-4, тобто менше теплотворення порівняно з двореакторними ПЧ проектів 671 (671В, 671РТ, 671РТМ). Рекорд перебування в Індійському океані за ПЧ К-43 «Чакра» пр. 670М (на три роки була передана у ВМС Індії). Нині у складі індійських ВМС у 10-річній оренді перебуває атомний багатоцільовий ПЧ К-152 971 проекту (третього покоління), на якому, сподіваюсь, усунуто температурні недоліки його попередників.

З огляду на зазначене ми дійшли таких висновків:

1. Найбільша кількість бойових служб в Індійському океані припала на атомарини першого покоління з огляду на меншу теплову «невразливість»: відсутність ефекту «термоса» між міцним та легким корпусом та відсутність автоматизованих цифрових систем на процесорах, чутливих до температурного режиму.

2. Найпридатнішими до бойової служби в Індійському океані серед атомарин були:

– проект 675 (675МК), перше покоління, унаслідок більшої потужності холодильних установок при однаковому тепловиділенні реакторів;

– однореакторний проект 670 (670М), друге покоління, унаслідок меншого тепловиділення.

3. Організаційні переваги в забезпеченні діяльності атомних підводних човнів шляхом «страхування» другими екіпажами та додержанням нормативних термінів автономного плавання належать підводникам Північного флоту.

4. Під час розгортання атомарин із пунктів постійного базування на бойову службу в тропічні райони і, особливо, при поверненні у зворотному напрямі принаймні командування Тихоокеанського флоту не брало до уваги температурні перепади (теплове розширення-звуження), що негативно впливало на технічні засоби підводних човнів і призводило до аварійних ситуацій.

Джерела та література:

1. Берзин А.С. Холодная война [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://artofwar.ru/b/berzin_a_s/. – Назва з екрана.
2. Конев А.В. Первый атомоход Тихоокеанского флота «К-45»: люди и судьбы. – Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2008. – 288 с.
3. Кириллов Ю.В. 2-я Краснознаменная флотилия атомных подводных лодок // Тайфун: Военно-технический альманах. – Вып. № 48.
4. Кириллов Ю.В. 45-я дивизия атомных подводных лодок ТОФ // Тайфун: Военно-технический альманах. – Вып. № 46.
5. Спириин Ю.Ф. 38-я дивизия подводных лодок // 17-я оперативная эскадра кораблей Тихоокеанского флота / авт. сборника Н.Ф. Матюшин. – М.: Изд. Кучково поле, 2011. – 400 с.
6. Галутва И., Калиниченко А. «К-42»: Под Полярной звездой и созвездием Южного креста. – Харьков: Фарватер submarines, 2012. – 52 с.

7. Коротких В.В. История АПЧ К-122. Сайт «Автономка» А. Викторова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.avtonomka.org/vospominaniya/1100-istoriya-apl-k-122.html>. – Назва з екрана.
8. Сувалов Ю.В. Заметки старого подводника. Сайт «Автономка» А. Викторова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.avtonomka.org/vospominaniya/content/10987.html>. – Назва з екрана.
9. Трошин В.В. Любимцы Богини: роман. – Краснодар: Совет. Кубань, 2009. – 336 с.
10. Терещенко А.Ф. Черный принц. – Харьков: «Фарватер submarines», 2012. – 128 с.
11. Храпович А.И. На переломе эпох (заметки подводника). Сайт «Автономка» А. Викторова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.avtonomka.org/vospominaniya/content/144-kapitan-1-ranga-khraptovich-albert-ivanovich-na-slome-epokh.html>. – Назва з екрана.
12. Шпортько А.И. К-38 и К-481 в Персидском заливе // Осинцев И.В. 3-я дивизия подводных лодок Северного флота. Люди, корабли, события. – СПб.: Тайфун, 2016. – 400 с.
13. Калиниченко А. Трижды меченный // Командор. – Вып. 2. – Одесса: Исма-Инвест и Астропринт, 2000. – 28 с.
14. Калиниченко А. Трижды меченный // Тайфун: Военно-технический альманах. — Вып 50. – СПб., 2007. – С. 29 – 35.
15. Калиниченко А. Трижды меченный. Издание второе, испр. и доп. Вып. 8 (3) / ВОО «Всеукраинский союз писателей-маринистов. – Одесса: Центр полиграфии «Успенский», 2013. – 48 с.
16. Калиниченко А.А. Командор. – Одесса: Астропринт, 2004. – 160 с.
17. Калиниченко А.А. Созвездие Командора. – Одесса: Астропринт, 2008. – 288 с.
18. Калиніченко О. Океанами Арея. – Одеса: КП ОМД, 2015. – 324 с.
19. USS Enterprise CVN-65. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uscarriers.net/cvn65history.htm>. – Назва з екрана.
20. USS Carl Vinson CVN-70. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uscarriers.net/cvn70history.htm>. – Назва з екрана.

© Александр КАЛИНИЧЕНКО

ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА ДЛИТЕЛЬНЫХ БОЕВЫХ СЛУЖБ СОВЕТСКИХ АТОМНЫХ ПОДВОДНЫХ ЛОДОК В ИНДИЙСКИЙ ОКЕАН НА ПРИМЕРЕ ПОХОДА ПЛ К-42 В 1983 ГОДУ

Освещены действия ПЛ К-42 на боевой службе в Индийском океане в высокотемпературных изнурительных условиях и неудовлетворительных для берегового обеспечения профилактического ремонта и отдыха экипажа в ПМТО Камрань. Произведено сравнение действий атомарин различных поколений в одинаковых климатических условиях.

Ключевые слова: подводная лодка, Индийский океан, автономка.

© *Oleksandr* KALINICHENKO

**HISTORICAL RETROSPECTIVE OF LONG-TERM SEA VOYAGES
OF SOVIET SUBMARINES WITH NUCLEAR PROPALTION IN THE
INDIAN OCEAN AS THE EXAMPLE OF THE SUBMARINE «K-42»
AT 1983**

Military operations of the nuclear submarine «K-42» in the Indian Ocean in high-temperature exhausting conditions and inadequate coastal maintenance of the preventive repair and rest of the crew at the Kamran. Comparison of the activity of nuclear submarines of different generations under the same climatic conditions.

Keywords: *Submarine, Indian Ocean, submerged battle voyage.*

ІНФОРМАЦІЙНІ ЧИННИКИ ВІЙСЬКОВОГО БУТТЯ

УДК 355.244.1:327.56

© Ігор ПІДОПРИГОРА

ЕФЕКТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВАКУУМУ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ЛЮТОМУ – БЕРЕЗНІ 2014 р.

На основі аналізу наукової літератури, відкритих джерел та власного досвіду автора досліджено явище інформаційного вакууму, наведено приклади його застосування під час локальних війн і збройних конфліктів останніх десятиліть. Розглянуто вплив інформаційного вакууму на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення Військово-морських сил Збройних сил України під час окупації Автономної Республіки Крим Російською Федерацією у лютому – березні 2014 р.

Ключові слова: *інформаційний вакуум, інформаційно-пропагандистське забезпечення, Військово-морські сили Збройних сил України, окупація Автономної Республіки Крим, Російська Федерація.*

Анексія Криму Російською Федерацією стала гірким уроком для Військово-морських сил Збройних сил України, призвела до зниження їх бойових можливостей. Одним із способів досягнення переваги в інформаційному просторі та негативним чинником впливу на інформаційну роботу в заблокованих військових частинах став інформаційний вакуум, штучно створений противником.

Дослідження чинників впливу на інформаційно-пропагандистське забезпечення Військово-морських сил Збройних Сил України допоможе не допускати помилок під час відновлення військово-морських спроможностей держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати про певний інтерес до інформаційного вакууму [1–6; 16]. Ефект інформаційного вакууму використовують у сучасному інформаційному суспільстві як у мирних цілях (зокрема політичній боротьбі), так і під час проведення інформаційно-психологічних операцій у військових конфліктах останніх десятиліть, про що

свідчать окремі згадки у відкритих джерелах, засобах масової інформації, науковій та навчальній літературі. Однак це явище досліджене недостатньо. Зокрема, інформаційний вакуум іноземні дослідники розглядають переважно в річищі управлінських комунікацій, поширення інформації в соціальних мережах та кризового менеджменту, майже не приділяючи уваги аспектам збройної боротьби, зокрема впливу інформаційного вакууму на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення у військах та захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного тиску противника [1–5]. Також у науковій та довідковій літературі не розкрито зміст понять «інформаційний вакуум» та «ефект інформаційного вакууму».

Мета статті – дослідити вплив інформаційного вакууму на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення Військово-морських сил Збройних сил України у лютому – березні 2014 р.

Одним із ефективних способів впливу на свідомість військовослужбовців Військово-морських сил Збройних сил України під час окупації Криму був штучно створений противником на півострові дефіцит достовірної інформації, особливо навколо заблокованих військових частин флоту – інформаційний вакуум. Цей спосіб передбачав блокування або максимальне обмеження достовірної інформації, що надходила в інформаційний простір автономії та до військових частин. Інформаційна порожнеча, що виникла, в умовах повної інформаційної переваги противника швидко заповнювалася повідомленнями російських засобів масової інформації або просто чутками, плітками й домислами.

Вітчизняна наукова література не розкриває зміст понять «інформаційний вакуум» чи «ефект інформаційного вакууму», проте визначає вакуум як порожнечу, відсутність чи брак чого-небудь [7, 73].

Не дає визначення інформаційного вакууму й авторитетна Енциклопедія Британніка [8].

Відкриті зарубіжні джерела визначають інформаційний вакуум як стан недостатку інформації, що здатний поглиблювати кризову ситуацію, створювати передумови для виникнення й поширення чуток.

Тобто під інформаційним вакуумом слід розуміти відсутність достатньої кількості інформації у певному середовищі чи на певній території.

За досвідом кримських подій 2014 р. це явище тісно пов'язане з інформаційною блокадою та інформаційною перевагою.

Довгий час у науковій літературі найбільш уживаним був термін «воєнна блокада», похідним від якого в умовах розвитку теорії інформаційної боротьби є термін «інформаційна блокада» [9, 181; 10, 11]. Зокрема, колективом авторів Національної академії оборони України у 2007 р. інформаційна блокада визначена як: 1) ізоляція особи, суспільства або держави від життєво важливих джерел інформації; 2) узгоджене за завданнями, простором і часом застосування сил і засобів з метою найбільш повного зниження можливостей противника щодо отримання і використання інформації, необхідної для ефективного ведення операцій

(бойових дій). Також вводиться поняття «блокування інформації», тобто унеможливлення санкціонованого доступу до інформації [12, 185]. Схоже визначення дає й колектив авторів Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України [13, 33].

Спосіб блокування інформації деякі вчені відносять до способів інформаційно-психологічної боротьби. Його суть полягає в тому, що на етапі підготовки і під час бойових дій через комплекс заходів інформаційно-психологічної протидії повністю або частково забороняють збір інформації про обстановку (зокрема й інформаційно-психологічну) і обмін інформацією в системах управління військами і зброєю противника [14, 112].

Також у науковій літературі знаходимо тлумачення поняття «інформаційна перевага». Її визначають як: здатність однієї з протидіючих сторін забезпечити зміну дій противника у своїх інтересах у економічній, політичній, соціальній, військовій та інших сферах діяльності за рахунок інформаційного впливу; здатність збирати, обробляти та розподіляти безперервний потік інформації про ситуацію, перешкоджаючи супротивнику робити те саме; здатність підтримувати такий темп надходження інформації при проведенні операції, який перевершує будь-який можливий темп супротивника, що дає змогу домінувати протягом всього періоду проведення операції та діяти на випередження [15, 16; 13, 96]. На думку українських дослідників, завоювання і утримання інформаційної переваги над противником є кінцевою метою інформаційного протистояння. Основним принципом інформаційного протистояння є інформаційне домінування – здатність збирати, обробляти і розподіляти безперервний потік інформації про ситуацію, перешкоджаючи противнику робити те саме. Воно може бути також визначене як здатність призначити і підтримувати такий темп проведення операції, який перевершує будь-який можливий темп противника, дозволяючи домінувати протягом всього часу проведення операції, залишатися непередбачуваним і діяти, випереджаючи противника в його акціях у відповідь. Інформаційне домінування може бути досягнуте потужністю власних інформаційних джерел.

Водночас інформаційну перевагу визначають як здатність збирати, обробляти і розподіляти безперервний потік інформації про ситуацію, одночасно перешкоджаючи противникові робити те саме. Завдяки своїй інформаційній перевазі війська реалізують принцип накопичення результатів, а не накопичення сил [14, 53–66].

У наукових працях М.Й. Варія, присвячених морально-психологічному стану військ, процесу його формування і прояву в умовах військової діяльності, порушено питання, пов'язані з використанням методів інформаційного і психологічного впливу на свої війська. Зокрема введено поняття «інформаційний голод» [16, 265].

Вплив стану ізоляції на боєздатність підрозділів за досвідом локальних війн досліджував В.В. Стасюк [17, 127].

На думку дослідників, інформаційна блокада мала місце під час акцій протесту на Майдані у 2004 та 2013–2014 рр. як інформаційна технологія з досягнення чинною українською владою політичних цілей [18; 19]. Тоді влада всіляко намагалася обмежити поширення альтернативної інформації у революційних ЗМІ.

Також технологію інформаційної блокади застосовувала влада Казахстану під час заворушень у місті Жанаозен у грудні 2011 р. Тоді у всій державі було заблоковано «Twitter» та сайти незалежних мас-медіа, а з самим містом відключено телефонний зв'язок [20].

Чи не вперше у вітчизняному інформаційному просторі про інформаційний вакуум як відсутність або дефіцит інформації згадано в соціологічному дослідженні українських вчених, присвяченому стану поінформованості суспільства про атомні електростанції [21].

На інформаційний вакуум (відсутність інформації) як головну проблему виховання патріотизму в Україні звертав увагу журналіст та аналітик М. Шваб [22].

На думку українського вченого Ю. Костюченка, в умовах розвиненого інформаційного суспільства ситуацій відсутності інформації – «інформаційного вакууму» – не існує: якщо немає достовірного джерела інформації, інформаційне поле буде наповнюватися будь-чим – чутками, плітками, свідомими перекручуваннями [23].

Однак найбільше відомостей про інформаційний вакуум можна почерпнути з наукової та навчальної літератури, присвяченої інформаційно-психологічному протистоянню. На думку українських вчених, застосування техніки блокування інформації є одним із способів інформаційної боротьби [24, 131].

Так, влітку 1968 р. під час окупації Чехословаччини радянськими військами були повністю заглушені усі радіостанції, а чеським засобам масової інформації було заборонено розповсюджувати будь-яку інформацію, крім офіційних повідомлень [24, 80].

Суть інформаційно-психологічних заходів США в операціях «Щит пустелі» та «Буря в пустелі» полягала, зокрема, і в створенні інформаційного вакууму навколо противника – максимального обмеження доступу особового складу іракської армії та населення до офіційної інформації військово-політичного керівництва Іраку з метою викликати паніку та почуття недоцільності опору. Для цього засобами вогневого ураження в першу чергу знищувалися командні пункти та основні засоби масової інформації [25, 182–185]. Щоб досягти несподіванки і максимального зменшення втрат особового складу, командування багатонаціональних сил з початком наступальної операції створило інформаційний вакуум й навколо своїх військ – припинило поширення інформації про перебіг бойових дій, ввело жорстку заборону повідомлень у засобах масової інформації впродовж 48 годин від початку операції, а також обмежило інформацію про характер дій угруповань військ. Надходження інформації відновилось лише після перших двох днів боїв з досягненням позитивних результатів.

Інформаційна перевага в Іраку в 1991 р. дала змогу США та їхнім союзникам захистити інформаційний простір угруповань багатонаціональних сил і ефективно нейтралізувати всі спроби противника негативно впливати на морально-психологічний стан військ [26, 247–248].

Під час першої Чеченської кампанії інформація про конфлікт до населення Росії доходила уривчасто, була спотвореною, або взагалі замовчувалась. Населення РФ опинилось у ситуації, коли чи не єдиним джерелом отримання інформації стали ЗМІ чеченських збройних формувань. У багатьох склалося відчуття, що ворогом у конфлікті є не чеченські повстанці, а керівництво та збройні сили РФ. Федеральні війська з початком проведення операції створили навколо угруповань інформаційний вакуум – установили режим жорстких обмежень на розповсюдження інформації з зони бойових дій, всіляко приховували та замовчували кількість втрат (особливо небойових і втрат внаслідок невмілого керівництва), випадки насильства над місцевим населенням і військові злочини, перешкоджали журналістам, які намагались донести правду до суспільства [24, 107–109].

Цікавим є досвід дій країн НАТО в колишній Югославії. Унаслідок ракетно-бомбових ударів по югославських телерадіоцентрах та ретрансляторах близько 45 % з них було виведено з ладу. Одночасно по периметру кордонів було створено власну мережу ретрансляторів, що були задіяні після виведення з ладу телекомунікаційних систем Югославії і з допомогою яких був заповнений інформаційний вакуум, що виник [26, 248].

Прикладом вдалого застосування ефекту інформаційного вакууму є заборона Грузією російського телерадіомовлення у власному інформаційному просторі під час введення РФ військ у Південну Осетію у 2008 р., що дало змогу захистити свої війська і населення від ворожої пропаганди. Росія в цьому конфлікті зробила ставку на інформування свого населення про перебіг бойових дій, не зважаючи на думку світової спільноти і не допускаючи до Цхінвалі західних журналістів. Це спричинило вкрай негативну реакцію світової спільноти й зумовило односторонність висвітлення новин, адже грузинські високопосадовці коментарі давали охоче [27, 83–86].

Інформаційний вакуум було застосовано навколо події з виявленням російських радіобуїв у Криму у 2013 р. [28].

Отже, інформаційний вакуум – це стан повної або часткової відсутності інформації в певному середовищі, на певній території чи щодо певних подій, що створюється штучно. Інформаційний вакуум з'являється внаслідок застосування однією із сторін конфлікту інформаційної блокади для досягнення інформаційної переваги над противником. Кінцевою метою (результатом) створення інформаційного вакууму – його ефектом – є заповнення інформаційної порожнечі власним інформаційним продуктом для впливу на свідомість, психіку, емоції військ та населення. Інформаційний вакуум створюють як навколо противника з метою здійснення негативного інформаційно-психологічного впливу на його війська та населення, так і навколо своїх військ з метою нейтралізації

негативного інформаційного-психологічного впливу та недопущення витоку важливої інформації.

Питання захисту особового складу військових частин ВМС ЗС України від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, які теоретично відпрацьовувалися під час військових навчань, передбачали й ізоляцію особового складу від джерел інформації противника. Автор цієї статті певний час виконував обов'язки, пов'язані з організацією інформаційно-пропагандистського забезпечення військ берегової оборони ВМС ЗС України. Під час командно-штабних навчань протягом 2009–2010 рр. були заплановані такі заходи:

- створення в підрозділах груп, призначених для збору і знищення агітаційно-пропагандистських матеріалів противника;
- обмеження індивідуального використання радіоприймачів, суворий контроль за використанням радіозасобів у підрозділах зв'язку;
- заборона перегляду та прослуховування телерадіопрограм, крім попередньо записаних та змонтованих випусків новин українських офіційних джерел;
- заборона несанкціонованої роботи у військових частинах представників ЗМІ, проведення репортажів, інтерв'ю і опитувань;
- проведення щоденного бойового інформування особового складу щодо даних про противника, змін в обстановці, виконання бойових завдань;
- своєчасна доставка періодичних видань і поштових відправлень;
- розгортання на командних пунктах військових частин мобільних установок супутникового телебачення з комплектів ПКВС;
- застосування СХв-радіостанцій як ретрансляторів радіопередач центрального радіо у разі пошкодження державної мережі.

Тобто теоретичні напрацювання мали на меті створення інформаційного вакууму навколо своїх військ і використання сил і засобів інформаційно-пропагандистського забезпечення для заповнення його важливою і доцільною інформацією.

Слід зазначити, що напередодні анексії Автономної Республіки Крим інформаційно-пропагандистське забезпечення та захист від негативного інформаційно-психологічного впливу були одним із напрямів ідеологічної роботи у Збройних силах України, а організацію та здійснення заходів щодо захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу визначали як основний напрям інформаційно-пропагандистського забезпечення. Обидва напрями передбачали інформаційний вплив на свідомість і психіку особового складу своїх військ. Однак захист від негативного інформаційно-психологічного впливу передбачав також і нейтралізацію джерел розповсюдження негативної інформації на свої війська і населення. Тобто обидва напрями мали на меті створення інформаційної переваги в інформаційному просторі своїх військ як через систематичний вплив власних джерел інформації, так і створення інформаційного вакууму з метою унеможливлення (максимального зниження) впливу інформації противника [29, 30].

Технологія інформаційної блокади широко застосовувалась під час анексії Криму й була спрямована на формування інформаційного вакууму з метою безальтернативного подання фактів про події в Україні та Криму, забезпечення єдиної інтерпретації подій на півострові. При цьому Росія спиралась на інформаційне домінування в регіоні. Адже в інформаційному просторі Криму частка російськомовного медіапродукту була переважаючою, що зумовлено передусім історичними обставинами, родинними зв'язками, а також недостатньою кількістю якісних кримських ЗМІ. У процентному співвідношенні друковані ЗМІ за мовою видання складалі: 72 % – російські, 17 % – українські, 8 % – кримськотатарські, по 1 % – англійські, німецькі, грецькі [31, 110–119].

Однак були й певні особливості. Зокрема технологія інформаційної блокади Криму включала контекстуальне блокування. Відповідний блокувальний контроль інформаційного простору передбачав: контроль вербальних позначень («повернення Криму»), які усували зі свідомості агресивний характер; контроль візуальної складової – на телеекранах були відсутні зображення невдоволених анексією Криму місцевих жителів; контроль єдності інтерпретації подій (більшість матеріалів становили суб'єктивні коментарі) [32, 8–13].

Інформаційна блокада стала найпоширенішою технологією маніпулювання масовою свідомістю під час анексії Криму та була спрямована на формування інформаційного вакууму для українських ЗМІ в Криму й подання фактів під єдиним вигідним для Кремля кутом зору [32, 21–22].

Перетворюючи Крим на ізольований інформаційний острів, російські військові ввечері 28 лютого 2014 р. захопили усю важливу інформаційну інфраструктуру регіону [33, 112].

У подальшому створений у Криму інформаційний вакуум поступово заповнювали російським інформаційним продуктом. Через незаконне відключення більшості українських каналів з 1 березня, їхнє місце зайняли російські телеканали, які безальтернативно насаджували кремлівський погляд у свідомість кримчан [33, 204, 264]. Станом на 5 березня 2014 р. в Криму працювали лише російські канали, які стали «зброєю масового ураження». Наприклад, про колону військ, яка висувалася для блокування 36 бригади, стало відомо лише з репортажу кримськотатарського телеканалу АТР в ніч на 2 березня 2014 р. [34].

Інформаційне засилля російської сторони значно посилилося напередодні так званого референдуму [33, 297, 339].

Інформаційною блокада стала й головним інструментом здійснення потужного негативного інформаційно-психологічного впливу противника на особовий склад військових частин Військово-морських сил Збройних сил України. Спочатку довкола військових частин створювали інформаційний вакуум із подальшим поширенням корисної для себе тенденційної інформації чи подачі інформації в безальтернативному режимі. Враховуючи тогочасний сильний інтерес до інформації в суспільстві, вигідна для Кремля інформація отримала

максимальне поширення. Це дозволило забезпечити єдину інтерпретацію подій, що відбувалися.

В умовах недостатку інформації рівень сприйняття негативного інформаційно-психологічного впливу противника серед особового складу підвищився, адже готовність військовослужбовців до бойових дій залежить від рівня інформованості особового складу про обстановку, бойові завдання та способи їх виконання, упевненість особового складу у своєму командуванні, тобто від формування певних поглядів та установок на основі отриманої інформації [17, 183]. Об'єктами негативного інформаційно-психологічного впливу стали передусім особи, які приймають рішення – командири військових частин та офіцери, їхні сім'ї, а також особовий склад та місцеве населення в районах постійної дислокації (пунктах базування).

Інформаційний вакуум породжував:

- незадоволення інформаційних потреб і запитів особового складу;
- перевагу противника щодо першості поширення інформації (використання ним принципу переваги первинної інформації);
- можливість противника багаторазово повторювати вигідну інформацію (використання ефекту нав'язування);
- поширення чуток;
- когнітивний дисонанс (використання внутрішніх суперечностей, що виникають у свідомості людини);
- страхи, залякування військовослужбовців і членів їхніх сімей (використання ефекту загрози);
- стан емоційного виснаження;
- посилення противником пропаганди відчаю, безнадійності та безальтернативності положення заблокованих військ [35].

Через перебування АР Крим під впливом російського інформаційного поля у певної частини українських військових було створене штучне уявлення про законність їх переходу на сторону РФ [36, 132–133].

Ефект інформаційного вакууму негативно вплинув на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення у військових частинах ВМС. Адже базою для інформаційної роботи своїх військ завжди була офіційна інформація керівництва держави, рішення військового керівництва, офіційні повідомлення засобів масової інформації. В умовах недостатку офіційної інформації важко було шукати альтернативу.

Українські війська на півострові не отримували з Києва жодних наказів, або мали накази виявляти витримку й не відкривати вогонь [37, 346].

Інформаційна робота серед військовослужбовців в умовах інформаційного вакууму проводилась у формі індивідуальних та групових бесід і бойового інформування шляхом роз'яснення ситуації, що склалася, та можливих прогнозів її розвитку.

Також саме в ті дні зародилася система створення та розповсюдження через мережу Інтернет інформаційних бюлетенів, що містили стисло, але вдало підібрану та структуровану інформацію про найважливіші події. Окремі бюлетені все-таки надходили до військових частин, дислокованих на півострові, руйнуючи інформаційну блокаду. Величезна заслуга в цьому курсантів Академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного. Сьогодні ця система є важливим елементом інформаційно-пропагандистського забезпечення, дозволяючи систематично та оперативно передавати необхідну інформацію до окремого солдата.

В умовах інформаційного вакууму негативний вплив на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення також мали:

Скорочення кількості офіцерів по роботі з особовим складом під час реформування Збройних сил України у попередні роки. Це призвело до того, що у військах на початок збройної агресії майже не було заступників командирів рот (батареї) та офіцерів-психологів, тобто тих, хто є безпосередніми організаторами інформаційно-пропагандистського забезпечення у військових колективах.

Фахова підготовка офіцерів структур по роботі з особовим складом була недостатньою, вони не мали базових знань із психології, соціології, теорії масових комунікацій, елементарних знань щодо закономірностей впливу інформації на свідомість, почуття та поведінку військовослужбовців, не знали основних принципів інформаційного впливу в умовах дефіциту інформації. Дії в умовах інформаційної блокади своїх військ під час навчань не відпрацьовувались, тому практичний досвід в офіцерів був відсутній [38, 62–63].

Аналізуючи праці М.Й. Варія, автор дійшов висновку, що вже на початку 2000-х років ми мали необхідні теоретичні напрацювання щодо організації інформаційної роботи в умовах інформаційного вакууму. Однак через незнання і нехтування використання їх стало неможливим, хоча певні інтуїтивні дії окремих офіцерів по роботі з особовим складом мали місце:

- необхідно було створити такі умови, щоб військовослужбовці не залишалися один на один зі своїми думками, переживаннями, почуттями, а також за можливістю ізолювати їх від психологічного впливу противника. З цією метою доцільно було би проводити перегляд легких (таких, які не заставляють людину глибоко замислюватися) кінофільмів, кінокомедій, анімаційних фільмів. Цей спосіб розслаблення і відволікання уваги використовували американські спеціалісти під час операції «Буря в пустелі»;

- також доцільно в умовах дефіциту інформації застосовувати чутки, які мають обнадійливе спрямування – про підтримку сильних союзників чи світової спільноти, розробку і постачання нових зразків озброєння, суперечності між військами і населенням противника, невдоволення цивільного населення характером поведінки військ противника тощо. В умовах інформаційного голоду вони дають можливість людям оцінювати події, процеси, явища, характеру яких вони не знають. Чутки застосовують тоді, коли для цього створене відповідне

середовище і емоційне підґрунтя: переживання, невизначеність, очікування якихось подій;

- ефективним методом інформаційного впливу на психіку військовослужбовців могло би стати навіювання. Цей метод не потребує логіки, аргументів, а звертається до почуттів, інстинктів. Навіювання базується на вмінні емоційно розбудити об'єкт впливу, а будь-яка інформація сприймається без жодного аналізу, як істина. Засобами виступають посилення на авторитетні джерела, доведення лише вигідної інформації, пов'язування цієї інформації з особистими інтересами і почуттями бійців. Також навіюванню сприяють листи з тилу, звернення до воїнів цивільних осіб, дитячі малюнки тощо;

- сильний психологічний вплив на підлеглих має особистий приклад офіцерів, дії яких військовослужбовці наслідують (славнозвісне «роби, як я») [16, 246–265].

Посилювали ефект інформаційного вакууму під час анексії Криму й інші помилки та недопрацювання командування, зокрема:

- відсутність оперативної доставки періодичних друкованих видань у райони виконання завдань особовим складом військових частин;

- відсутність безперервного доступу до мережі Інтернет, що не дозволило в умовах блокування військових частин та дій підрозділів у відриві від головних сил здійснювати цілодобовий моніторинг суспільно-політичної обстановки та отримання офіційної інформації;

- невикористання повною мірою потенціалу наявних технічних засобів пропаганди щодо покращення інформаційної роботи з особовим складом. Прикрим є те, що не було спроб ефективно використати наявні засоби супутникового телебачення з метою адекватного висвітлення подій на півострові українськими ЗМІ, донесення рішень військово-політичного керівництва держави;

- відсутність у складі військових частин прес-офіцера спричинила неузгодженість дій щодо цивільних та військових засобів масової інформації, не забезпечила формування громадської думки та суспільної підтримки дій військ. Періодична діяльність окремих представників військових ЗМІ давала тимчасовий та недостатній ефект [34].

Використання противником ефекту інформаційного вакууму в Криму підтверджують і представники інших силових відомств України. Так, заступник директора Департаменту персоналу Адміністрації Держприкордонслужби генерал-майор Юрій Облаухов 25 квітня 2014 р. зазначив, що, перебуваючи в Криму, прикордонники потрапили в інформаційний вакуум, адже не мали змоги дивитися українське телебачення, яке місцева влада вимкнула, пропонуючи натомість російське, яке щодо подачі новин адекватним назвати не можна. Паралельно на персонал здійснювали шалений психологічний тиск з боку російських військовослужбовців. Штучно створену блокаду направили на те, щоб дезорієнтувати військових, посіяти паніку, змусити зрадити та присягнути іншій державі. Застосовували різноманітні прийоми, включаючи банальний

підкуп або залякування. Витерпіти такий неприхований моральний тиск було нелегко [39].

Отже, ефект інформаційного вакууму – це результат інформаційної блокади, спрямований на завоювання інформаційної переваги над противником. Головною метою створення інформаційного вакууму є його подальше наповнення вигідною для зацікавленої сторони інформацією з метою впливу на свідомість, психіку, почуття й емоції військ та населення противника.

Інформаційний вакуум як один із інструментів інформаційно-психологічного впливу широко застосовувала Російська Федерація під час анексії Криму. Він негативно впливав на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення військових частин Військово-морських сил Збройних сил України. Наслідки недостачі інформації можна було б мінімізувати, спираючись на теоретичні напрацювання та навички практичних дій у подібних ситуаціях, але їх, на жаль, офіцери структур по роботі з особовим складом вітчизняного флоту не мали. Інформаційна порожнеча навколо заблокованих військових частин могла бути використана для посилення інформаційної роботи з військовослужбовцями цих частин за наявності чіткої позиції вищого військово-політичного керівництва.

Ефект інформаційного вакууму в подальшому широко застосовувався Російською Федерацією під час збройної агресії на Сході України, що є широким полем для подальших розвідок.

Джерела та література:

1. *Encyclopedia of Crisis Management / Ed. by K. Bradley Penuel, Matt Statler, Ryan Hagen. – Part 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=Wa6Q2Gy0CAgC&pg=PA529&lpg=PA529&dq=information+vacuum&source=bl&ots=j7jx4pa2Ri&sig=aadH1bK4y3ksGt4WRkAabErvp4&hl=ru&sa=X&ved=0ahUK EwiNs7Sek5bZAhUJ1ywKHTmUA644ChDoAQg7MAQ#v=onepage&q=information%20vacuum&f=false>. – Назва з екрана.*
2. *Handbook of Research on Crisis Leadership in Organizations / Ed. by Andrew J. DuBrin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=PfgBAQAQAQBAJ&pg=PA217&lpg=PA217&dq=information+vacuum&source=bl&ots=_lzaApfCEU&sig=wBl0gBfBEDgOsOi2GnYrOBgmt5I&hl=ru&sa=X&ved=0ahUK EwiNs7Sek5bZAhUJ1ywKHTmUA644ChDoAQg3MAM#v=onepage&q=information%20vacuum&f=false. – Назва з екрана.*
3. *Encyclopedia of Information Science and Technology / Third Edition by Mehdi Khosrow-Pour [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=MJd_VAAQAQAQBAJ&pg=PA1351&lpg=PA1351&dq=information+vacuum&source=bl&ots=9FCOdnovI&sig=AGAtBRXt1NA-lpnv6EtXwLOA_g&hl=ru&sa=X&ved=0ahUK EwiNs7Sek5bZAhUJ1ywKHTmUA644ChDoAQgzMAI#v=onepage&q=information%20vacuum&f=false. – Назва з екрана.*
4. *Eugene Woon, Augustine Pang. Виявлення інформаційного вакууму: етапи, посилення та наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/CCIJ-10-2016-0066>. – Назва з екрана.*

5. Prachi Tyagi. *Public Relations & Marketing Communications* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.linkedin.com/pulse/introduction-crisis-management-information-vacuum-social-prachi-tyagi>. – Назва з екрана.
6. *Effects of War on Society Center for Interdisciplinary Research on Social Stress* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=TNhFH5g3sCsC&pg=PA241&lpg=PA241&dq=effect+of+information+vacuum&source=bl&ots=jvrMI8N8qH&sig=FmNiSs2dbvw5HdH6RzzZFEnsQKw&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjYtJv4mZbZAhUR3qQKHbAFDTo4ChDoAQgwMAE#v=onepage&q=effect%20of%20information%20vacuum&f=false>. – Назва з екрана.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусол. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
8. Енциклопедія Британніка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britannica.com>.
9. Большая советская энциклопедия: в 30-ти т. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Т. 1. – 607 с.
10. Словарь военных терминов / сост. А.М. Плехов, С.Г. Шапкин. – М.: Воениздат, 1988. – 335 с.
11. Українська радянська енциклопедія: у 12-ти т. / гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. – 2-ге вид. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974–1985.
12. Звіт про НДР (шифр «Словник»): рукопис / за заг. ред. В.М. Телелима. – К.: НАОУ, 2007. – 478 с.
13. Понятійно-термінологічний словник з ідеологічної роботи у Збройних Силах України / Н.А. Агаєв, М.В. Герасименко, О.А. Мацагор та ін.; за заг. ред. Н.А. Агаєва, – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. – 191 с.
14. Певцов Г.В. Інформаційно-психологічна боротьба у військовій сфері: монографія / Г.В. Певцов, А.М. Гордієнко, С.В. Залкін, С.О. Сідченко, А.О. Феклістов, К.І. Хударковський. – Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. – 276 с.
15. Словник основних військових термінів стосовно війн VI–VII покоління для використання в навчальному процесі та науковій і науково-технічній діяльності Національної академії оборони України / за заг. ред. С.П. Мосова. – К.: НАОУ, 2006. – 23 с.
16. Варій М. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні: монографія / М.Й. Варій. – Львів: ВВП ДУ «ЛП», 1996. – 311 с.
17. Стасюк В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник / В.В. Стасюк. – К.: НАОУ, 2006. – 570 с.
18. Архіви Форумів Майдану. Інформаційна блокада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/arch/draft/1101118169.html>. – Назва з екрана.
19. Інформаційна війна чи інформаційна блокада: що ефективніше? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/88462/2013-12-13-informatsiina-viina-chi-informatsiina-blokada-shcho-efektivnishe>. – Назва з екрана.
20. Інформаційна блокада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/suspil-stvo/n/13181>. – Назва з екрана.
21. Інформаційний вакуум за дефіциту гарантій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://media.slav.gov.ua/114/1/Untitled.FR10.pdf.22>; Інформаційний вакуум – головна проблема патріотизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finenews.info/fajna-narodna-mudrist/informatsijna-analitika/item/12192-informatsiinyi-vakuum-holovna-problema-patriotyzmu>. – Назва з екрана.

23. Про психологічну війну проти України як компоненту інформаційної війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.espresso.tv/blogs/2014/09/10/pro_psykholohichnu_viyunu_protu_ukrayinu_yak_komponentu_informaciynoi_viyunu. – Назва з екрана.
24. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій: навч. посіб. / М.Т. Дзюба, Я.М. Жарков, І.О. Ольховой, М.І. Онищук; за заг. ред. В.В. Балабіна, К.: ВІТІ НТУУ «КПІ», 2006. – 471 с.
25. Основи інформації та комунікації: навч. посіб. / В.І. Осьодло, О.П. Позняков, В.В. Стасюк. – К.: НАОУ, 2006 – 240 с.
26. Інформаційно-комунікативні технології в гуманітарній сфері Збройних Сил України: досвід, проблеми, перспективи: підручник / В.І. Осьодло, В.В. Стасюк, В.П. Шевчук та ін. / за заг. ред. В.Г. Радецького. – К.: НАОУ, 2007. – 492 с.
27. Савінцев В. Досвід проведення інформаційно-пропагандистської кампанії у ході конфлікту в Південній Осетії та Абхазії / В. Савінцев // Воєнна історія. – 2008. – № 6 (42). – С. 83–86.
28. Радиобуй, якобы выловленный в Севастополе, не дает покоя экспертам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://podrobnosti.ua/924247-radiobuj-jakoby-vylovlennuj-v-sevastopole-ne-daet-pokoja-ekspertam.html>.
29. Концепція ідеологічної роботи у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 5 лютого 2013 року, № 78.
30. Інструкція з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 14 червня 2013 року, № 401.
31. Егорова Л.Г., Чумичева М.А. Пространство печатных СМИ Крыма: концепция презентации // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 26 (65). – № 3.
32. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської. – К.: НІСД, 2016. – 109 с.
33. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної» війни / Т. Березовець. – К.: Брайт Стар Паблішинг. – 2015. – 392 с.
34. Підпригора І. Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ в умовах ведення гібридної війни / І.І. Підпригора // Військова панорама. Інформаційно-аналітичний ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wartime.org.ua/19663-nformaciyno-propagandistske-zabezpechennya-vysk-v-umovah-vedennya-gybridnoyi-viyuni.html>. – Назва з екрана.
35. Підпригора І. Умови та чинники впливу на організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення Військово-Морських Сил Збройних Сил України у 2015 році / І. І. Підпригора // Військова панорама. Інформаційно-аналітичний ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wartime.org.ua/35849-umovi-ta-chinniki-vplivu-na-organizaciyu-nformaciyno-propagandistskogo-zabezpechennya-vyskovo-morskih-sil-zbroynih-sil-ukrayini-u-2015-roc.html>. – Назва з екрана.
36. Куцька О.М. Причини, які призвели до «неактивності» військових частин Збройних Сил України в ході анексії Криму Російською Федерацією // Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива: зб. матер. Міжнар. наук. конф., 1-2 грудня 2016 р. – К.: НУОУ, 2016.
37. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / авт. кол.: П.П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.), Л.Л. Залізняк, І.Й. Краснодемська, Ю.С. Фігурний, О.А. Чирков, Л.В. Чупрій. – К.: «МП Леся», 2016. – 586 с.
38. Підпригора І. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення підго-

товки і застосування 36 окремої бригади берегової оборони Військово-Морських Сил Збройних Сил України за досвідом дій у ході анексії Автономної Республіки Крим та під час виконання завдань за призначенням після передислокації з тимчасово окупованої території // Анексія Автономної Республіки Крим і війна на Донбасі. 2014–2015 рр.: зб. наук. праць Всеукр. наук. військ.-істор. конф., 23 вересня 2015 р. – К.: Нац. військ.-істор. музей України, 2015.

39. Точка опори: Кримські прикордонники знаходять підтримку та допомогу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dpsu.gov.ua/ua/tochka-opori-krimski-prikordonniki-znahodyat-pidtrimku-ta-dopomogu/>. – Назва з екрана.

© **Ігорь ПИДОПРИГОРА**

ЭФФЕКТ ИНФОРМАЦИОННОГО ВАКУУМА КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА ОРГАНИЗАЦИЮ ИНФОРМАЦИОННО- ПРОПАГАНДИСТСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЕННО-МОРСКИХ СИЛ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ В ФЕВРАЛЕ – МАРТЕ 2014 г.

На основе анализа научной литературы, открытых источников и собственного опыта автора исследовано явление информационного вакуума, приведены примеры его применения в ходе локальных войн и вооруженных конфликтов последних десятилетий. Раскрыто влияние информационного вакуума на организацию информационно-пропагандистского обеспечения Военно-морских сил Вооруженных сил Украины во время оккупации Автономной Республики Крым Российской Федерацией в феврале – марте 2014 г.

Ключевые слова: *информационный вакуум, информационно-пропагандистское обеспечение, Военно-морские силы Вооруженных сил Украины, оккупация Автономной Республики Крым, Российская Федерация.*

© *Ihor PIDOPRYHORA*

THE EFFECT OF INFORMATION VACUUM AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE ORGANIZATION OF INFORMATIONAL AND PROPAGANDISTIC SUPPORT OF THE NAVAL FORCES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN FEBRUARY – MARCH 2014

The article analyzes the phenomenon of information vacuum on the basis of the analysis of scientific literature, open sources and own experience of the author, examples of its application during local wars and armed conflicts of recent decades have been investigated, its influence on the organization of informational and propagandistic support of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine under the time of the occupation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation in February – March 2014.

It is the information vacuum artificially created by the enemy that has become one of the ways to achieve excellence in the information space and a negative influence on information work in the blocked military units of the Ukrainian fleet.

The effect of the informational vacuum in the future was widely used by the Russian Federation during the armed aggression in the East of Ukraine, which creates a wide field for further research.

Investigation of the factors influencing the informational and propagandistic provision of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine during the annexation of the Crimea will allow avoiding mistakes during the restoration of the naval capabilities of the state.

Keywords: *information and propaganda support, information vacuum, Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, occupation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation.*

ДО ІСТОРІЇ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

УДК 069:355/359

© *Вадим МАШТАЛІР*

ІСТОРИКО-СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ МУЗЕЇВ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ

У статті висвітлено процес функціонування військово-музейних закладів у Київському військовому окрузі до 1991 р. Закладено фундамент для формування переліку військово-історичних музеїв, що створювалися у повоєнний період. Автором відслідковано характерні риси радянської ідеологічної політики у сфері розвитку військової музейної справи. Проаналізовано особливості впливу радянської влади на військове музейництво в загальній системі культурно-освітньої роботи в Україні.

Ключові слова: *військово-історичний музей, музейна справа, музеєзнавство.*

Друга світова війна завдала страшних збитків культурній спадщині України. У 1945 р. музеї України перешли в підпорядкування Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР. Проте до кінця 1950-х років плани більшості музеїв не розглядалися, не велася пошукова та науково-дослідна робота.

Після Другої світової війни ідеологічною вказівкою у роботі музеїв стала постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі музеїв в комуністичному вихованні трудящих» (1964). Відповідно до неї центральним комітетам компартій союзних республік, Міністерству культури СРСР і міністерствам культури союзних республік «запропоновано організувати в усіх музеях, крім меморіальних, відділи по радянському періоду – від Великої Жовтневої соціалістичної революції до наших днів. В експозиціях музеїв повинні бути відображені успіхи комуністичного будівництва в СРСР, перемога ленінського курсу Комуністичної партії, боротьба радянського народу за здійснення програми КПРС, заходи партії по подальшому підйому промисловості, сільського господарства і культури, підвищення добробуту народу» [1, 12].

Згідно з наказом Міністерства культури УРСР від 10 грудня 1973 р. № 540 «Про дальше покращення обслуговування відвідувачів музеїв в Українській

РСР» «головна увага в науково-освітній роботі музеїв приділяється пропаганді ленінських документів, матеріалів XXIV з'їзду КПРС та 50-річчя утворення СРСР, про соціалістичне змагання в країні, дружбу та інтернаціональні зв'язки трудящих республіки» [2, 89].

Отже, у музейній експозиції основний акцент було зроблено на радянському періоді, оскільки на протигагу буржуазному музеєзнавству, яке створює, як правило, штучні хронологічні межі для відображення історичного процесу в музеях і закликає до того, щоб об'єктом вивчення були лише віддалені історичні періоди, переважно давнина, марксистське музеєзнавство особливо підкреслює значимість вивчення та музейного документування новітніх періодів і, насамперед, епохи соціалізму, включаючи її сучасний етап, адже це суттєво розширює можливості історичних і краєзнавчих музеїв у реалізації їх завдань і повною мірою відповідає марксистському розумінню місця музею в сучасному суспільстві [3, 7].

У цій статті була порушено питання дослідження історичних передумов функціонування військово-музейних закладів у Київському військовому окрузі за радянських часів та початку формування мережі військових музейних закладів до 1991 р.

З перших кроків становлення радянської влади, яка не мала своєї власної історії та історії свого війська, почалося приділення великої уваги партійного керівництва до створення армійських музеїв, музеїв трудової слави, кімнат бойової (трудова) слави та кімнат історії військових частин, що організаційно входили до складу військових округів, які дислокувалися на території України [4, 188–191]. Саме тому в СРСР особливе місце відводилося музеям В. Леніна, Героїв Революції, війни 1941–1945 рр., Героїв праці, а всі інші музеї обов'язково мусили виконувати роботу з ідеологічного виховання глядача.

Незважаючи на досить активну діяльність громадських організацій і, перш за все, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, у республіці не існувало науково-дослідного центру з історичного краєзнавства. Творча громадськість пропонувала створити такий осередок. Враховуючи ці пропозиції, у 1979 р. в Інституті історії Академії наук УРСР був створений відділ історико-краєзнавчих досліджень. На відділ покладалися завдання розробки теоретичних проблем історичного краєзнавства, науково-методичного керівництва підготовкою праць з історії міст і сіл, фабрик, заводів, колгоспів, радгоспів, вивченням пам'яток історії й культури України, складанням їх багатотомного «Зводу», узагальненням досвіду діяльності історичних музеїв, виробленням рекомендацій щодо видання історико-краєзнавчої та туристичної літератури.

Ініціатором створення відділу історико-краєзнавчих досліджень і першим його завідувачем був відомий державний і громадський діяч, академік АН УРСР, голова Українського товариства охорони пам'яток історії та культури П.Т. Тронько [5]. Серед перших його співробітників – д.і.н. Є.М. Складенко,

к.і.н. Г.Г. Денисенко, С.З. Заремба, О.І. Лугова, Г.І. Серебряков, В.Ф. Сокурєнко, Є.П. Талан, канд. мистецтвознавства В.І. Тимофієнко, науковці – Р.І. Бондарєнко, Г.А. Вербіленко, І.І. Гомоляка, Т.Ф. Григор'єва, Ю.З. Данилюк, Т.І. Катаргіна, О.Д. Кузьмінська, С.А. Ничкало, М.Я. Петухов, В.К. Сподарєнко, Л.В. Соляник, Л.В. Шевченко та ін.

Після поразки у визвольних змаганнях і встановленні радянської влади в Україні створюється мережа військових музейних установ, яка не потрапила до кола зору і не була вивчена та досліджена Українським товариством охорони пам'яток історії та культури. Військова тематика, історія та діяльність Червоної армії знаходить відображення в історичних, краєзнавчих, а також у музейних кімнатах військових частин [6, 197–199; 7, 4–5]. До 1940 р. в Україні працювало близько 140 музеїв: історичних, історико-краєзнавчих, мистецьких, меморіальних [8]. Як різновид історичних музеїв військово-історичні музеї в той час не виокремлювалися.

Дослідження військових музейних утворень радянської доби на Україні є необхідним засобом для реконструкції історії музейної справи в українській науковій історіографії, подальшого формування та розвитку державної музейної мережі в сучасних політико-економічних умовах. Саме тому тема цього дослідження актуальна.

Мета статті полягає в проведенні наукового дослідження історії формування та принципів функціонування військово-історичних музеїв на прикладі музейних утворень військових частини Київського військового округу. Досі цьому питанню не приділялося достатньої уваги, тому в українській історіографії знайти наукові праці в цьому напрямі дуже складно. У роботі були використані опубліковані документи з архівів музейних установ [9, 196–202], а також розглянуті друковані матеріали в періодичних виданнях [10, 34; 11, 161–176], збірки текстів виступів на наукових конференціях [4] та інша друкована продукція, що видається музейними закладами [7; 12, 151–158].

Радянська держава як типова тоталітарна система монополізувала всі форми і засоби культурного життя. За їх допомогою відбувалося формування свідомості суспільства відповідно до ідеологічного курсу, накресленого Комуністичною партією. Для реалізації цього завдання, серед інших засобів, досить ефективно використовувалися музеї.

У радянські часи територія України славилася наявністю великої кількості військово-навчальних закладів і військових частин, які входили до складу дивізій, а ті зі свого боку – в армії та українські округи.

Після визволення Києва, 6 листопада 1943 р., вже у березні 1944 р. уряд України ухвалив постанову «Про виставку професійного озброєння і техніки у місті Києві», яку намічали відкрити у Пушкінському парку (неподалік від кіностудії О. Довженка і Палацу культури заводу «Більшовик»). 25 лютого 1945 р. виставка була урочисто відкрита. На ній було представлено понад 5000 експонатів (трофеї чотирьох Українських фронтів) [12, 151–158].

19 травня 1944 р. уряд України ухвалив постанову про організацію нової виставки «Партизани України в обороні проти німецько-фашистських загарбників», яка була відкрита 30 квітня 1946 р. в Києві, в будинку, де тепер знаходяться комісії Верховної Ради України (вул. Грушевського, 18). У залах на двох поверхах перед відвідувачами було розміщено 15 000 експонатів. Ці дві виставки були відкриті для відвідування до осені 1951 р. Починаючи з 1951 р., подібні виставки трофеїв Червоної армії в Києві, та й взагалі в Україні не проводилися. Значна частина експонатів (надто великогабаритна військова техніка – танки, самохідні артилерійські установки, артилерійські системи, літаки тощо) пішла на металобрухт, менша частина – була передана до різних музеїв і використовувалась у їх експозиціях чи зберігалась у фондосховищах [6, 198–200].

Так, з формуванням таких військових закладів, як Воєнної академії військ протиповітряної оборони, Київського воєнного суворовського училища, Київського вищого воєнного інженерного училища зв'язку, Київського вищого танкового інженерного училища, Київського вищого загальновійськового командного училища, Київського вищого інженерного радіотехнічного училища, Київського вищого морського воєнно-політичного училища, Київського вищого воєнного авіаційного інженерного училища, Харківського вищого танкового інженерного училища, Харківського вищого воєнного авіаційного училища льотчиків, Чернігівського вищого воєнного авіаційного училища льотчиків, Донецького вищого воєнно-політичного училища інженерних військ і зв'язку, Васильківського воєнного авіаційного технічного училища та Житомирського вищого училища радіоелектроніки одразу розпочалися заходи щодо формування військових музеїв училищ. Зазначені музейні утворення прославляли, насамперед, бойові подвиги героїв-випускників, зберігали їх особисті речі та розповідали про славетні військові традиції навчального закладу [9, 196–202; 11, 161–176].

Військові частини радянської армії, що дислокувалися на території України, створювали в переважній більшості кімнати бойової слави або кімнати історії військової частини, в тому числі позаштатні.

Так, наприклад, відповідно до наказу командувача військами Київського Червонопрапорного воєнного округу від 20 липня 1985 року № 95 «Про підсумки участі армійських музеїв і кімнат бойової слави, музеїв трудової слави і кімнат історії частин округу в Всесоюзному огляді науково-просвітницької роботи музеїв, присвяченому 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» найбільш вагомих результатів у процесі зазначеного огляду отримали кімнати бойової слави наступних військових частин: 32527, 19679, 61610 та 01094.

Орієнтовний перелік армійських музеїв та музеїв трудової слави, кімнат бойової (трудої) слави та історії військових частин Київського військового округу наведено автором у таблиці.

У 1956 р. при Київському окружному будинку офіцерів (нині – Центр культури, просвіти та дозвілля Збройних Сил України, вул. Грушевського, 30/1)

було засновано воєнно-наукове товариство, члени якого вивчали і узагальнювали досвід німецько-радянської війни 1941–1945 рр., займалися пропагандою воєнно-наукових знань, воєнно-патріотичним вихованням молодого покоління.

6 листопада 1967 р. був відкритий Музей історії військ Київського Червонопрапорного військового округу за рішенням командувача військового округу, генерал-полковника (з 1977 р. маршала Радянського Союзу) В.Г. Куликова [13, 145–148]. Музей розмістився в приміщенні окружного будинку офіцерів.

Музей історії військ Київського Червонопрапорного військового округу діяв до проголошення незалежності України. У 1991 р. він був розформований. Частину експонатів вивезли до Москви, чимало документів і матеріалів – до Центрального музею Збройних Сил України [6, 195–196]. На жаль, подібну долю наслідували й інші військово-історичні музеї, що формувалися та функціонували в період радянської доби на території України.

До питання дослідження передумов створення військово-історичних установ неможливо не згадати про громадські музеї, оскільки головною метою створення громадських музеїв при навчальних закладах було забезпечення наочності та предметності процесу викладання та підготовки кадрів і захисників держави. До цієї групи належать музеї шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів [9, 197]. У 1970–1980-х роках значну увагу в школах приділяли краєзнавству та військово-патріотичному вихованню. Учні брали активну участь у численних походах та Всесоюзній туристсько-краєзнавчій експедиції «Моя Вітчизна – СРСР», яка була частиною Всесоюзного походу комсомольців і молоді по місцям революційної, бойової і трудової слави Комуністичної партії та радянського народу [9, 198].

Матеріали пошукової роботи стали основою для створення багатьох шкільних музеїв бойової слави військових округів, полків і окремих родів військ. Так, на початку 1980-х років був створений Музей бойової слави 5-го гвардійського Червонопрапорного Севастопольського полку авіації далекої дії у середній школі № 44 м. Дніпропетровська [10, 34]. 19 квітня 1985 р. був відкритий Музей бойової слави двічі Червонопрапорного Вітебського 135-го ближне-бомбардувального і штурмового авіаційного полку при Харківській ЗОШ № 37. У місцевій школі в с. Бохоники, неподалік від Вінниці, був відкритий Музей 88-го винищувального авіаційного полку [14, 11].

У справі поліпшення підготовки висококваліфікованих спеціалістів сприяла діяльність музеїв історії середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, які почали з'являтися вже на початку 1970-х років. Музеї діяли в рамках навчально-виховної роботи навчальних закладів та були осередком збереження пам'яток їхньої історії, науки та техніки [9, 198–199]. У 1971 р. був створений Музей Чернігівського вищого військового авіаційного училища льотчиків, який розташовувався у клубі училища, з 1973 р. вже приймав відвідувачів Музей історії Харківського вищого військового авіаційного училища льотчиків ім. двічі Героя Радянського Союзу С.І. Грицевця [15, 9; 16, 1]. У 1976 р. відкрився Музей

історії Кременчуцького льотного авіаційного училища, а трохи пізніше – Музей Криворізького авіаційного училища [17, 14].

Згідно з наказом головного командуючого військами протиповітряної оборони (ППО) від 18 грудня 1982 р. № 100 «Про упорядкування діяльності військових музеїв у Військах ППО» і додатку до нього Харківська військова інженерна радіотехнічна академія ППО ім. маршала Радянського Союзу Л.О. Говорова зобов'язувалася створити військовий музей. З 26 квітня 1985 р. відповідно до наказу начальника академії ППО «Про відкриття музею академії і заохочення особового складу» був відкритий загальнодоступний музей академії [9, 196–202].

Аналізуючи державну політику в царині музейної справи, варто зазначити, що музейний світ у цілому і всі його елементи знаходяться у постійному русі, котрий, як свідчить історичний досвід, то згасає, то посилюється. Радянська доба є тому яскравим прикладом, коли при її становленні військово-історичні музеї перебували у точці максимальної рухливості, а при її розпаді – у динамічній мінливості. Наступний етап розвитку військового музейництва розпочався вже у роки незалежності України, але це окремий напрямок наукового дослідження, якому сьогодні приділяють увагу багато науковців.

Автор окремо зазначає, що військово-історичні музеї радянської доби, виконуючи функції документування, консервації, ідентифікації та просвіти, виконували важливу функцію у рецепції комунізму. Процес вивчення військових музеїв радянського минулого пов'язаний із певною культурною політикою і спрямований на формування сучасних ідентифікаційних проектів, що маркують нову ментальну карту Європи.

Таблиця

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК
армійських музеїв та музеїв трудової слави, кімнат бойової (трудової)
слави та історії військових частин Київського військового округу

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові, військове звання керівника (начальника)	Прізвище, ім'я та по батькові заступника керівника (начальника) з політичної роботи	Місце знаходження (адреса) воєнного музею (кімнати бойової слави)	Кількість одиниць зберігання основного фонду
Армійські музеї та музеї трудової слави				
1.	майор ДАНЧЕНКО Володимир Васильович	полковник РИБЧЕНКО Євген Володимирович	ВВВАУШ, Ворошиловградське вище військово-авіаційне училище штурманів імені Пролетаріатів Донбасу, м. Ворошиловград, 348004	180

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові, військове звання керівника (начальника)	Прізвище, ім'я та по батькові заступника керівника (начальника) з політичної роботи	Місце знаходження (адреса) воєнного музею (кімнати бойової слави)	Кількість одиниць зберігання основного фонду
2.	полковник УСИК Петро Андрійович	полковник РОТАНЬ Микола Петрович	КВВІДЧУЗ, Київське вище військове інженерне двічі Червонопрапорне училище зв'язку ім. М.І. Калініна, м. Київ-149	100
3.	майор ЧУХЛІБ Віктор Володимирович	полковник ІСАЄВ Юрій Сергійович	ХВВАГЧУ, Харківське вище військове авіаційне інженерне Червонопрапорне училище, м. Харків-48, вул. Володарського,46	500
4.	НОСКОВА Олена Анатоліївна	полковник ЗОТОВ Едуард Петрович	ЖВУРЕ, Житомирське військове училище радіоелектроніки, м. Житомир-23, Богунія	1000
5.	полковник ДУБОВ Олександр Фролович	полковник ЧЕРКАСОВ Анатолій Фролович	Військова академія військ протиповітряної оборони імені А.М. Василевського м. Київ, просп. Повітрофлотський, 28	3200
6.	майор КАЛЬМУК Богдан Антонович	полковник СОКОЛОВ Микола Михайлович	КВЗРІУ ім. Кирова, Київське вище зенітне ракетне інженерне ордена Леніна Червонопрапорне училище імені С.М. Кирова, м. Київ	230
7.	підполковник ГАВРИШ Дмитро Вакулович	полковник ОВОДКОВ Михайло Васильович	ПВЗРЧКУ, Полтавське вище зенітне ракетне Червонопрапорне командне училище імені генерала армії М. Ф. Ватутіна, м. Полтава	100
8.	старший лейтенант ЄФИМОВ Сергій Васильович	підполковник ОВСЯНИКОВ Микола Петрович	Обласний військовий комісаріат, м. Кіровоград	150
9.	капітан 2 рангу ОЛИШЕВ Микола Петрович	контр-адмірал АБРАМОВ Володимир Васильович	КВВМПУ, Київське вище військово- морське політичне училище, м. Київ	450

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові, військове звання керівника (начальника)	Прізвище, ім'я та по батькові заступника керівника (начальника) з політичної роботи	Місце знаходження (адреса) воєнного музею (кімнати бойової слави)	Кількість одиниць зберігання основного фонду
10.	полковник КЮЛЛО Валентин Іванович	генерал-майор авіації БЖЕЗОВСЬКИЙ Михайло Володимирович	Київське вище військове авіаційне інженерне училище, м. Київ-43	400
11.	КАЛАДЖИЄВ Іван Маркович	БОЙКО Микола Макарович	Гарнізонний будинок офіцерів, 320000, м. Дніпропетровськ, вул. Леніна, 3	1200
12.	ФЕДЮКИН Микола Іларіонович	підполковник МЕДВЕДСЬКИЙ	в/ч 02806, 17-та танкова дивізія, м. Кривий Ріг-46	300
13.	ЛОГВИНОВ Леонід Іванович	полковник КЛИМАНОВ Володимир Михайлович	Гарнізонний будинок офіцерів, 322022, смт Гвардійське Новомосковського району Дніпропетровської області	300
14.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 06667, Штаб 25-ї гвардійської Криворізької Червонопрапорної ордена Суворова стрілецької дивізії, м. Чернігів	1230
15.	капітан ХЕНКИН Геннадій Маркович	полковник ВЛАСОВ Олексій Михайлович	в/ч 03304, 25-та Чапаївська гвардійська стрілецька дивізія, Полтавська область, м. Лубни	4200
16.	майор ІВАНЕНКО Дмитро Аврамович	член воєнного комітету, командир в/ч 59259, генерал-майор ІВАНІН Павло Васильович	Гарнізонний будинок офіцерів, м. Чернігів-57, вул. Шевченка, 57	30
17.	ВАСИЛЕНКО Тимофій Юрійович	РОДНЄВ Володимир Степанович	Київське вище інженерне радіотехнічне училище, 252064, м. Київ-64, вул. Мельника, 81	52
18.	КУРІННИЙ Віталій Сергійович	ТРИФИМОВСЬКИЙ Павло Михайлович	в/ч 61809, Казенне підприємство спеціального приборобудівництва «Арсенал 2», м. Київ-10	80

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові, військове звання керівника (начальника)	Прізвище, ім'я та по батькові заступника керівника (начальника) з політичної роботи	Місце знаходження (адреса) воєнного музею (кімнати бойової слави)	Кількість одиниць зберігання основного фонду
19.	майор ШЕРЕМЕТ Василь Федорович	підполковник ЄВСЄЄВ Олексій Іванович	в/ч 54232, 162-га ракетна бригада 6-ї гвардійської Червонопрапорної танкової армії, м. Біла Церква-10	34
20.	лейтенант ТЕСЛЯКОВ Михайло Олексійович	полковник САЛТИКОВ Олексій Михайлович	Гарнізонний будинок офіцерів, Музей бойової слави, смт Десна Чернігівської області	150
21.	капітан ГАПОН Микола Михайлович	підполковник ТКАЧЕНКО Вадим Вікторович	в/ч 43128, 41-ша гвардійська танкова Корсунсько-Дунайська ордена Суворова дивізія, Музей бойової слави, м. Черкаси	73
22.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 36836, 108-ма зенітна ракетна бригада, м. Золотоноша	540
23.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 39980, Штаб 111-ї танкової Червонопрапорної дивізії	1150
24.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 07048, 48-ма навчально- танкова дивізія, смт Десна Чернігівської області	847
25.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 03304, 25-га гвардійська стрілецька дивізія, м. Лубни	1430
26.	прапорщик ВИШНЯКОВ Валентин Іванович	підполковник ЄЛЕТІН Микола Миколайович	в/ч 24537, 75-та гвардійська стрілецька дивізія, м. Чугуїв	2000
27.	КОВАЛЬОВ Данило Матвійович	начальник будинку офіцерів ШУЙСЬКИЙ Василь Васильович	Гарнізонний будинок офіцерів, Музей історії військ Червонопрапорного Київського воєнного округу, м. Харків-98, вул. Свердлова, 184	600
28.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Музей історії військ Харківського гарнізону	1500

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові, військове звання керівника (начальника)	Прізвище, ім'я та по батькові заступника керівника (начальника) з політичної роботи	Місце знаходження (адреса) воєнного музею (кімнати бойової слави)	Кількість одиниць зберігання основного фонду
29.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 68180, 47-ма мотострілкова дивізія, м. Конотоп	1350
30.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 31429, 46-та мотострілецька дивізія, м. Луганськ	1320
31.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 65408, 26-й авторемонтний завод, м. Харків	74
32.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 11891, Завод «Тракторних пускових двигунів», м. Харків	85
33.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 61606, 132-й гвардійський мотострілковий полк, м. Лубни	1480
34.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Музей Київського вищого загальновійськового командного училища ім. М.В. Фрунзе, м. Київ	1320
35.	підполковник ХОМХОТЬКО Микола Володимирович	полковник СИРОВЯТКИН Микола Іванович	Музей Київського вищого танкового інженерного училища ім. І.І. Якубовського, м. Харків-97	1400
36.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Музей Київського вищого воєнного інженерного училища зв'язку ім. М.І. Калініна	1500
37.	КОСОБСЬКИЙ Семен Григорович	ПУСТОВ Валентин Олександрович	Музей Харківського вищого воєнного авіаційного училища льотчиків ім. двічі Героя Радянського Союзу С.І. Грицевця, 310028, м. Харків-28	150
38.	підполковник ЗАЙЦЕВ Сергій Павлович	полковник КУЗНЕЦОВ Юрій Іванович	Музей Васильківського воєнного авіаційного технічного училища ім. 50-річчя Ленінського комсомолу України, м. Васильків	350

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові, військове звання керівника (начальника)	Прізвище, ім'я та по батькові заступника керівника (начальника) з політичної роботи	Місце знаходження (адреса) воєнного музею (кімнати бойової слави)	Кількість одиниць зберігання основного фонду
39.	завідувач музею СУПРУНЕНКО Василь Петрович	секретар парткому частини КЕБНАК Євген Іванович	в/ч 52255, Київський бронетанковий завод, 252093, м. Київ-93	286
40.	старший лейтенант ХРИСТЮК Володимир Степанович	підполковник ДМИТРЕНКО Володимир Дмитрович	в/ч 07224, 72-га гвардійська мотострілецька дивізія, 256402, м. Біла Церква-2	60
41.	майор ГЛОБА Віктор Яковлевич	полковник БЕЛОУСОВ Борис Іванович	в/ч 36895, 7-ма гвардійська повітряно-десантна Червонопрапорна ордена Кутузова дивізія, с. Черкаське Дніпропетровської області	30
42.	майор ГАЛИУСОВ Ігор Миколайович	полковник САМАРА Володимир Харитонович	Музей Донецького вищого воєнно-політичного училища інженерних військ і зв'язку, м. Донецьк-90	30
43.	полковник БАЙНЕТОВ Дмитро Федорович	НОВІКОВ Аркадій Васильович	Музей Чернігівського вищого воєнного авіаційного училища льотчиків, 250003, м. Чернігів-3	20
44.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 55484, «Харківський бронетанковий ремонтний завод», м. Харків	50
45.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Музей Харківського вищого танкового інженерного училища, м. Харків	500
46.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Музей Київського воєнного суворовського училища, м. Київ	600
Кімнати бойової (трудової) слави та кімнати історії частин				
47.	майор РОЛДУГІН Сергій Сергійович	майор ФУТОРНИЙ Микола Петрович	в/ч 64324, Навчальний полк зв'язку, м. Бориспіль-1, Кімната історії частини	45

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові, військове звання керівника (начальника)	Прізвище, ім'я та по батькові заступника керівника (начальника) з політичної роботи	Місце знаходження (адреса) воєнного музею (кімнати бойової слави)	Кількість одиниць зберігання основного фонду
48.	старший лейтенант РИЖЕНКОВ Михайло Костянтинович	полковник ГИЖКО Олексій Никифорович	в/ч 62620, 36-та мотострілецька дивізія, м. Артемівськ	1500
49.	капітан КОБИЛИНСЬКИЙ Роман Олександрович	полковник БЕЛОНОГОВ Олексій Іванович	в/ч 55579, Кімната історії частини, 251935, с. Гончарівське, Чернігівська область	1200
50.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 22388, 48-ма стрілецька дивізія, с. Башкирівка Харківської області	95
51.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 21335, 473-й окремий механізований полк цивільної оборони, с. Лоскутівка Луганської області	120
52.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 73413, 442-й Донецький полк цивільної оборони	56
53.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 11345, 445-й окремий полк цивільної оборони, м. Жданівка, Донецька область	86
54.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 19679, 380-й танковий полк, м. Чугуїв	74
55.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 61610, 136-й гвардійський мотострілковий полк, м. Лубни	85
56.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 32527, 389-й гвардійський навчальний важкий танковий двічі Червонопрапорний орденів Суворова і Олександра Невського полк, с/мт Десна	50

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові, військове звання керівника (начальника)	Прізвище, ім'я та по батькові заступника керівника (начальника) з політичної роботи	Місце знаходження (адреса) воєнного музею (кімнати бойової слави)	Кількість одиниць зберігання основного фонду
57.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 01094, 51-й гвардійський авіаційно-транспортний полк, м. Олександрія	45
58.	старший сержант ЗАЦЕПІН Іван Іванович	полковник ЧВАРКОВ Анатолій Федорович	КМЗ будівельного управління Червонопрапорного Київського воєнного округу, м. Київ-159	30
59.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	135-й завод залізобетонних виробів і конструкцій, м. Київ	75
60.	підполковник ДЕЄВ Юрій Віталійович	ІШАКОВ Анатолій Миколайович	Кімната історії Полтавського вищого командного училища зв'язку, 314036, м. Полтава-36	100
61.	прапорщик ГАЛУШКЕВИЧ Петро Йосифович	підполковник ЗУРАКОВ Фелікс Вікторович	в/ч 01646, «Автозавод», м. Київ-37	130
62.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 59208, Польовий вузол зв'язку, м. Гостомель	45
63.	Інформація відсутня	Інформація відсутня	в/ч 32180, 437-й Дніпродзержинський випробувальний протитанковий артилерійський полк, м. Дніпродзержинськ	29

Джерела та література:

1. Мезенцева Г.Г. Музеезнавство. – К.: Вища школа, 1980. – 120 с.
2. Свінцицький І.О. Про музеї і музейництво. Нариси і замітки. – Львів, 1920. – 147 с.
3. Закон України «Про музеї та музейну справу» // Урядовий кур'єр. – 1995. – 17 серпня. – С. 8–9.
4. Маишталір В.В. Життєвий шлях військово-історичних музеїв радянської доби на території України / В.В. Маишталір // Всеукраїнський Музейний Форум. Матеріали науково-практичної конференції / В загальній редакції Л.О. Гриффена. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С. 380.
5. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні історичної пам'яті багатівікових традицій українського народу / П.Т. Тронько // З любов'ю до України. – К., 1995. – 194 с.
6. Маишталір В.В. Розвиток музейної справи в системі Міністерства оборони України / В.В. Маишталір // Праці Центру пам'яткознавства. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – 2012. – Вип. 22. – С. 194–211.
7. Віктор Карпов. 100 років з дня створення першого військово-історичного музею в Україні / Віктор Карпов // Український військовий музей. – 2010. – № 2. – С. 4–5.
8. Чадаєва К.Ю. Розвиток музейної справи в Україні в 1920–1930 роки / К.Ю. Чадаєва // Матеріали шостих Сумцовських читань: Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 80-річчю Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди, 14 квітня 2000 р. – Х.: [Видавництво ХДАДТУ], 2000. – С. 82–26.
9. Лосінська С.В. Історичні передумови виникнення музеїв історії авіації і космонавтики в Україні з середини ХХ ст. / С.В. Лосінська // Збірник наукових праць / Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. – 2012. – С. 196–202.
10. Павленко В. Героям гвардійського полку / В. Павленко // Пам'ятники України. – 1983. – № 3 (75). – С. 34.
11. Семененко Т.Н. Создание новых музеев в СССР (По материалам периодики 1979–1983 гг.) / Т.Н. Семененко // Музейное дело в СССР. Музейная сеть и проблемы её совершенствования на современном этапе: сб. науч. тр. – М., 1985. – С. 161–176.
12. Малаков Д. Київські трофейні виставки / Д. Малаков // Військово-історичний альманах. – 2001. – 4.І (2). – С. 151–158.
13. Маишталір В.В. On the halls of the museum of history of troops of the Kyiv red banner military district (1967–1991 years) / В.В. Маишталір // Актуальний проблемы гуманитарных и естественных наук. – Москва. – 2016. – № 10 (93). Часть I. – С. 145–148.
14. Данильчук Т. Навіки в пам'яті / Тамара Данильчук // Крила України. – 2003. – № 35 (197). – С. 11.
15. Музей под открытым небом // Крила України. – 2008. – № 45 (450). – С. 9.
16. Якименко С. Визначили кращих / С. Якименко // За авіакадри. – 1973. – № 18 (475). – С. 1.
17. Лазарєв В. «Без пам'яті про минуле – немає майбутнього» / Володимир Лазарєв // Крила України. – 2004. – № 19 (233). – С. 14.

© **Вадим МАШТАЛИР**

ИСТОРИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИХ МУЗЕЕВ НА ТЕРРИТОРИИ КИЕВСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА

В статье отражен процесс функционирования военно-музейных заведений в Киевском военном округе до 1991 г. Заложен фундамент для формирования перечня военно-исторических музеев, которые создавались послевоенный период. Автором прослежено типичные черты советской идеологической политики в сфере развития военного музейного дела. Проанализированы особенности влияния советской власти на военное музейное дело в общей системе культурно-образовательной работы в Украине.

Ключевые слова: *военно-исторический музей, музейное дело, музееведение.*

© **Vadim MASHTALIR**

HISTORICAL AND STATISTICAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF MILITARY HISTORICAL MUSEUMS ON THE TERRITORY OF THE KYIV MILITARY DISTRICT

The article reflects the process of functioning of military museum institutions in the Kyiv military district until 1991. The foundation was laid for the formation of a list of military-historical museums that were created after the war. The author traced the typical features of the Soviet ideological policy in the development of the military museum business. The peculiarities of the influence of the Soviet authorities on the military museum business in the general system of cultural and educational work in Ukraine are analyzed.

Keywords: *Military History Museum, museums, museology.*

УДК 069.4(477)

© Ірина ЄРМОЛАЄВА

АНАЛІЗ РОБОТИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ІЗ НАУКОВОГО КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗА 2017 Р.

Підбито підсумки наукового комплектування Національного музею історії України у Другій світовій війні за 2017 р. За тематичним принципом проаналізовано нові надходження, які поповнили фондову колекцію й стали як джерелом для подальшого дослідження історії війни, так і унікальними експозитами в експозитарному просторі музею. Окреслено напрями подальшого комплектування фондової колекції з огляду на реалії сьогодення та потребу в суспільстві.

Ключові слова: Друга світова війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, музейний предмет, комплектування, експозиція, фонди, фондові колекції.

Фондове зібрання – це основа, на якій здійснюється вся музейна діяльність. Меморіальний комплекс є установою, що орієнтована передусім на масового відвідувача. Тому поряд із головною експозицією фонди музею широко використовуються для підготовки друкованих видань, наукових досліджень, створення тематичних експозицій та виставок, котрі мають культурно-просвітницьке значення. Експозиціям притаманні атрактивність, яскраві візуальні засоби художнього оформлення, оригінальні експонати несуть у собі дух часу, сприяють видовищному й універсальному відтворенню історичних подій. В експозиції конкретний історичний період відтворюється через окремі пам'ятки (писемні, речові, фото-, фоно-, кінодокументальні, образотворчі тощо), найчастіше пов'язані з долею відомих історичних діячів чи рядових сучасників. Музейні предмети допомагають розкрити тему, слугують наочним підтвердженням певних концептуальних положень, містять пізнавальну інформацію, здійснюють емоційний вплив на відвідувачів. Понад 18 тис. експонатів представлено в залах музею та виставкових проектах, це лише 7 % від загальної кількості предметів, що зберігаються у фондовій скарбниці Меморіалу.

Сьогодні фондів колекції налічують 390 089 од. музейних предметів (321 818 од. основного та 68 271 – науково-допоміжного фондів). Проте комплектування фондів колекцій – планомірний, цілеспрямований процес виявлення та збору предметів музейного значення з метою формування й поповнення музейного зібрання – залишається одним із головних напрямів роботи науковців.

Щороку фондозбірня музею поповнюється більш ніж трьома тисячами музейних предметів основного фонду. 2017 р. виявився вдалішим за попередні роки – 6760 предметів поповнили фондів колекції (5069 – основного, 1691 – науково-допоміжного фонду).

Наукове комплектування в музеї здійснюють відповідно до наукової концепції, що ґрунтується на концептуальних засадах діяльності Меморіального комплексу на 2012–2020 рр. та науково-фондової роботи на 2016–2020 рр., у яких викладено завдання, принципи, форми та методи комплектування.

У 2017 р. проводилася робота з подальшого формування і тезаврування фондозбірні Меморіального комплексу насамперед матеріалами з проблемного темарію історії України в роки Другої світової війни, збройних конфліктів ХХ–ХХІ ст. Науковці акцентували увагу на соціально-гуманітарних складниках війни, аспектах, що висвітлюють життя людини в екстремальних умовах, наслідки найбільшої воєнної катастрофи ХХ ст. для України. У процесі відбору предметів музейного значення перевагу надавали тим, які мають репрезентативні сліди історичного минулого та об'єктивно й повно відображають суспільний розвиток.

Наукове комплектування здійснювали у співпраці з:

- Міністерством оборони України;
- родинами учасників Другої світової війни, збройних конфліктів ХХ ст., війни на Сході України;
- Всеукраїнським братством ОУН-УПА ім. Романа Шухевича;
- Центром досліджень визвольного руху;
- Державною службою у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції;
- громадськими організаціями;
- земляцтвами;
- колекціонерами;
- краєзнавцями;
- пошуковими організаціями.

У музеї використовують традиційні форми та методи комплектування: систематичне, тематичне, комплексне, «по гарячих слідах», закупки. Особливе значення в систематичній роботі з комплектування фондів мають наукові відрядження, в останні роки для їх проведення створюють потужні музейно-експедиційні групи. Відрядження передбачено щорічними планами, вони мають комплексний характер, зазвичай їм передують науково-дослідницька робота

науковців в архівах, установлення комунікаційних зв'язків із військкоматами, пошуковцями, громадськими організаціями, сільськими радами, тривале листування тощо.

Трьома музейно-експедиційними групами відбулося відрядження до районів Тернопільської області з метою комплектування за темами «Церковне життя», «Національні формування у складі Вермахту», «Примусові переселення (депортації)», «Український визвольний рух середини ХХ ст.». Завдяки ретельній підготовці та наполегливій праці науковців було зібрано 41 особистий комплекс і понад 400 одиниць музейних предметів. Серед них особисті матеріали учасників національно-визвольного руху: ройового відділу Чортківського тактичного відтинку (ТВ) Івана Чайки (псевдо «Гайовий»); ройового сотні «Рубачі» Миколи Кліща; зв'язкового сотні новобранців куреня новобранців Юрія Бойка; зв'язкового боївки Чортківського надрайону Павла Хоми; зв'язкового Підгаєцького району Івана Гаврилишина; зв'язкової Козівського району Ганни Шпит (Гладчук); інформатора Служби безпеки Козівського району Ольги Червінської (Стець); зв'язкових УПА Теофіля Беяка, Ганни Зіник та Ірини Калиняк; стрільців відділу сотні УПА «Сірі Вовки» Української народної самооборони Василя Шимківа й Петра Кулика, зв'язкових сотні Марії Штепи й Марії Романко (Тремблук); члена ОУН, зв'язкової, друкарки та медсестри Копичинецького надрайонного Українського Червоного Хреста Ванди Горчинської; зв'язкового Самооборонного кущового відділу ОУН в с. Ілавче Василя Гнатіва (псевдо «Горіх»).

Більшість учасників визвольного руху зазнали переслідувань з боку радянської влади, відбули покарання в ГУЛАГах і навіть після звільнення не відразу змогли повернутися на батьківщину. Разом із активними учасниками українського визвольного руху піддавалися репресіям члени їхніх родин та прихильники руху. За сина-«бандерівця» було депортовано у м. Чита (Російська Федерація) Івана Гнатіва разом із дружиною Анастасією та 3-річним сином Остапом [1]. Активні прихильники руху брати Роман і Мирон Царуки були заарештовані в жовтні 1948 р. Мирон отримав 25 років виправно-трудових таборів (ВТТ), Роман – 10 років ув'язнення, адже, не витримавши тортур, свідчив проти себе і Мирона. Про смерть брата в липні 1950 р. Мирон дізнався після повернення додому в 1957 р. [2; 3]. Євстахія Бабій та Ярослав Потикевич були засуджені до 10 років ВТТ, працювали на лісозаготівельних роботах [4; 5].

Але і в умовах ГУЛАГу політв'язні зберігали вірність своїм ідеям, не полишали думки про повернення додому, вірили у краще майбутнє. «Завжди ми йшли плече в плече і так повинні добитись до батьківських порогів. ... На обрії Сподіване! Сильна віра у повну Перемогу дає Вам і нам витривалість у тверді будні дійсності. Це нещастя промайне, наче телеграфний стовп з вікна проїжджаючого вагону, наче тінь хмарки, хвилево закриваючи сонце. Наше будуче впереді! ... щоб бути і вийти морально здоровими мусимо стати на сторожі честі й гідності українця, українки. ... Тут актив, тут молодь – цвіт народу. Нас ждуть і хочуть бачити такими, як ми були, тільки більш загартованими» – це рядки із листа

члена Дрогобицького осередку молодіжної організації ОУН «Сонце», спецпоселенки Дарії Боровик (Корчак) до засуджених Озерного ВТТ [6].

Серед зібраних у відрядженні матеріалів чимала колекція цікавих саморобних листівок політв'язнів, якими вони вітали один одного з днем народження, Великоднем, Новим роком тощо.

Виокремимо безперечно унікальний лист, написаний на бересті. Його авторка – Марія Гуменюк з Івано-Франківщини, член ОУН, політв'язень Інтинського виправного трудового табору. Працювала у бригаді з осушування болотистої місцевості навколо табору, а також на підсобних будівельних роботах. Увесь час ув'язнення Марія листувалася зі старшою сестрою Параскою. А одного разу Параска отримала два незвичайні листи. «Дорога сестричко! Посилаю тобі щирі побажання на цій скромній корі з сибірської берізки. Ця берізка оповість тобі про наше горе та переживання. Вона рівно ж з нами терпить цей острій клімат та вразливі північні вітри». Сестра поклала листи у скляну банку і заховала у хліві, у яслах, врятувавши їх під час обшуку в садибі оперативниками держбезпеки. Марії Гуменюк не судилося повернутися в Україну до рідної домівки. Вона померла 13 листопада 1950 р. від запалення легень та похована на табірному цвинтарі на околиці м. Норильська. Реабілітована посмертно 20 лютого 1992 р. Один лист залишився в сімейному архіві, а другий після тривалих перемовин рідні передали до нашого музею [7].

Під час відрядження науковці музею зуміли віднайти бідон одного з підрозділів куреня «Сірі Вовки» Воєнної округи-3 «Лисоня» УПА-Захід, у якому повстанці в 1948 р. заховали свій діловодний архів [8]. Завдяки наполегливості вдалося також розшукати дві брошури із уцілілих документів – «Ми переможемо!» 1948 р., у якій ідеться про роль, значення та діяльність української молоді в боротьбі за українську державність від часів Богдана Хмельницького і до 1946 р., та журнал «Малі друзі» 1948 р. – видання для дітей віком до 10 років. Воно – особливе, бо повстанці рідко видавали й поширювали матеріали для молодших дітей. Зазвичай друкували книжки й журнали для підлітків, бо ті могли вступити в лави молоді ОУН. Журнал містить нарис-звернення до дітей з поясненням ідеї друкованого видання, розповідь про те, як борються малі повстанці зі своїм ідейним ворогом, загадку про Йосипа Сталіна. «Прочитай його уважно й продумай прочитане. ...Не тримай у себе довго. Таких книжечок є мало, а треба, щоб їх прочитала якнайбільша кількість українських дітей. ...По використанні дай журналик своєму товаришеві, якому довіряєш, і скажи, щоб і він його перечитав, – радять на шпальтах «Малих друзів». – Кому не довіряєш – передай журналик, але так, щоб ніхто не бачив, хто це зробив» [9; 10].

У наш час складно знайти оригінальні предмети, якими користувалися українські повстанці. Але науковцям це вдалося. Серед таких – райтки районного провідника ОУН (псевдо «Книш») Василя Бойка; кептар вояка сотні ім. Богдана Хмельницького Тактичного відтинку – 21 «Гуцульщина» Воєнної округи – 4 «Говерля» УПА-Захід, учасника боїв за Космацьку республіку Олексія

Сінітовича та райтки, перешиті з німецьких кавалерійських бриджів батьком, Василем Сінітовичем, у підпільній швейні УПА, розташованій на теренах Верховинського району; торбинка Івана Приймака, у якій він доставляв продукти харчування та медикаменти повстанцям с. Поділля (Заліщицький район, Тернопільська область); верета, яку використовували повстанці с. Поділля; німецька каністра для бензину та ящик з-під патронів, реквізовані школярем Ярославом Петрівим разом із набоями (близько 3 тис. одиниць) під час перебування гітлерівських окупаційних військ у Коропці, згодом набої Ярослав через свого брата Дмитра (зв'язковий командування УПА-Північ) передавав у ліс українським повстанцям; рушник, яким користувався Дмитро Клячківський (псевдо «Клим Савур») у хаті родини Волинець, де в 1943 р. дислокувався штаб УПА-Північ; пальто вояка УПА Івана Дзвінки, який загинув 8 березня 1946 р. у бою з військами НКВС неподалік с. Бенева Тербовлянського району [11–18].

Багато учасників українського визвольного руху вже пішли з життя. Для отримання їхніх матеріалів науковцям доводиться спілкуватися з дітьми та онуками, які не володіють всіма біографічними відомостями. Щоб отримати якомога повнішу інформацію, зокрема одержати цифрові копії слідчих справ повстанців, чий матеріал вже зберігається у фондозбірні музею, доцільно звертатися до архівних установ.

Матеріали, зібрані в 2017 р. та попередніх роках під час відряджень до західних регіонів, дали можливість створити до 75-ї річниці Української повстанської армії документально-реліквійну виставку «За край і волю, за нації долю!», яка стала органічною складовою експозиційного залу «рухи Опору».

У майбутній експедиційній роботі варто акцентувати увагу не тільки на наявності матеріалів з тематики українського визвольного руху, а й на їхній тематичній спрямованості, для подальшого висвітлення маловідомих сторінок і фрагментів історії ОУН, УПА, запілля.

Одне із завдань відрядження до Тернопільської області, що стояло перед науковцями, – зібрати артефакти для висвітлення в експозитарному просторі тем примусової депортації українців із прикордонних районів Польщі до СРСР (1944–1951) і насильницького заселення східних промислових регіонів України мешканцями Тернопільщини (1940–1950-ті роки). Результатом роботи стали оригінальні матеріали учасників та свідків тих подій.

Мешканка с. Підзамочок Бучацького району Дарія Фуджак – уродженка с. Мисцова Кросненського повіту (нині – Підкарпатське воєводство) в Польщі передала жилетку (горсет) і фотографії пасіки та стодоли, зроблені до переселення [19]. Лемківська родина Фуджаків була заможна – володіла гектаром поля, вітряком, тартаком і великою пасікою. У 1939 р. батько розпочав будівництво великого кам'яного будинку, яке з початком Другої світової війни довелося припинити. У 1945 р. українцям Лемківщини було оголошено про евакуацію до УРСР. Родина Фуджаків виселена в с. Ровеньки Ворошиловградської (нині – Луганської) області. Переїзд відбувався залізницею у товарних вагонах. Із речей

взяли лише одяг, 2 скрині, ікони, основна частина майна, худоба, продовольчі запаси залишилися. Місцеве населення підозріло ставилося до українських переселенців із Лемківщини, називало їх поляками. У 1947 р. родина переїхала до с. Підзамочок [20].

Улітку 1945 р. українське село Посада Риботицька Перемишльського повіту Підкарпатського воєводства (Польща) потрапило під депортацію. 14 жовтня 1945 р. виїхала в Тернопільську область на нове місце проживання родина Марії Василечко. Більше місяця добиралися до с. Жнибороди, де оселилися разом із 93 іншими родинами з Посади Риботицької. Життя на новому місці було дуже складним, голодним і холодним. Рятувалися грибами і ягодами, які збирали в лісі, часто доводилося їсти лободу. Люди помирали від голоду. У селі було мало хат, а ті, у які розквартирували, були глиняними. Але поступово село відроджувалося, допомагали один одному. Уже наступної осені діти почали ходити до школи в сусіднє село. Серед переданих до музею речей – ночви та вугільна праска, взяті із собою під час переселення [21].

У грудні 1945 р. під час третього етапу переселення із Польщі до України було вивезено родину Турків [22]. Приїхавши на Тернопільщину, оселилися у с. Нагірянкя Чортківського району. Разом із батьками важко працювала у колгоспі донька Марія, а увечері вишивала. Дві вишиті серветки та привезені родиною із Перемишля рубель, цеберку та глиняний горщик Марія передала до музею [23].

Жертвою переселенських акцій радянського уряду в межах України став Василь Синишин, мешканець с. Русилова Бучацького району Тернопільської області. У жовтні 1949 р. за зв'язок з українськими повстанцями та виступи проти створеного колгоспу Русилівську сільраду ліквідували, 167 родин переселили в Дніпропетровську область, розподіливши по окремих селах у чотирьох районах, село перетворили на суцільну руїну. Лише після смерті Й. Сталіна родина Синишиних разом з іншими русилівцями повернулася на батьківщину відроджувати рідне село [24].

Саме завдяки наполегливій праці співробітників музею було налагоджено зв'язки з Михайлом Тиханським, директором Музейного комплексу «Лемківське село», який погодився передати книжки та речі, що розкривають тему переселення лемків у другій половині 40-х років ХХ ст.

На жаль, ми не маємо поки що матеріалів поляків, переселених із території України до Польщі. Це цілком зрозуміло, адже для реалізації таких намірів потрібно здійснювати вже закордонні відрядження.

В останні роки науковці музею активізували роботу зі збору і фіксації усної історії, яка є невід'ємним чинником формування національної історичної пам'яті. Під час відрядження здійснено відео- та фонозапис спогадів учасників українського визвольного руху, учасників та свідків примусової депортації українців із прикордонних районів Польщі до СРСР (1944–1951). А саме:

- Юлії Гойсак (Ференц) – уродженки с. Висова (пол. Wysowa-Zdrój), гміна Устя-Горлицьке Горлицького повіту (нині – Малопольське воєводство, Польща),

яка в липні 1946 р. разом із батьками, дядьком та сестрою була примусово переселена до с. Нова Гута Монастирського району;

- Корнелія Оленяка – уродженця с. Ріпник Кросненського повіту (нині – Підкарпатське воєводство, Польща), етнічна територія Лемківщини. У 1944 р. із наближенням фронту мобілізований до Червоної армії (60-ї армії 1-го Українського фронту), кавалер ордена Слави III ст. Після демобілізації повернувся в Ріпник і відразу потрапив під черговий тур переселення;

- Катерини Годжек – уродженки с. Ванівка Кросненського повіту (нині – Підкарпатське воєводство, Польща). Депортована в м. Волноваха Сталінської області. У 1948 р. родина переїхала на Тернопільщину й оселилася в будинку польських переселенців. Записано аудіо- та відеоспогади, зокрема лемківські пісні та вірші;

- Євгенії Бубняк – доньки греко-католицького священика, переселеного під час депортаційної кампанії 1945 р. Записано аудіоспогади про митрополита Андрея Шептицького;

- Олександри Франко (Пиж) – уродженки с. Вапенне Горлицького повіту Малопольського воєводства, переселеної в Підзамочок під час «третього туру» в 1945 р.;

- Дарії Мистівської (Рак) – уродженки с. Боднарка Горлицького повіту (нині – Малопольського воєводства). Родина переселена однією з перших серед односельців до Харківської області;

- Олени Васик – уродженки с. Ріпник Кросненського повіту Підкарпатського воєводства, переселеної в Тернопільську область;

- Ганни Комарницької – уродженки с. Боднарка Горлицького повіту (нині – Малопольського воєводства). Її родина переселена в 1945 р. у Харківську область. У 1948 р. через переселенський комітет переїхали в Підзамочок;

- Марії Калакура та Марії Захарко – уродженок с. Посада Риботицька Перемишльського повіту Підкарпатського воєводства, родини яких були переселені у 1945 р.;

- Івана Косара – уродженця с. Ганчова Горлицького повіту Малопольського воєводства, родина якого була переселена в 1945 р.;

- Михайла Майки, Михайла Буртняка, Івана Джоджика (псевдо «Гай») – вояків УПА;

- Михайла Баканчука – зв'язкового-інформатора Кременецької надрайонної Служби безпеки і зв'язку ОУН;

- Ігоря Олещука, Володимира Дідика, Григорія Мороза – зв'язкових УПА;

- Зіновія Сердюка – вояка сотні «Бурлака» (псевдо «Гроза»);

- Михайла Пшеничника – вояка куреня Шугая сотні Свободи (псевдо «Сомко»);

- Софії Палихати – зв'язкової станичного «Віконце» (псевдо «Лиска»); 1943–1946 рр. – пропагандист, розвідниця, зв'язкова відділу Чорного куреня «Яструба» (псевдо «Лиска»);

- Василя Безпалька – розвідника, зв'язкового запілля Тернопільської округи ОУН Подільського краю;

- Ярослави Вітошинської (Іщук) – зв'язкової запілля Львівської округи ОУН Львівського краю Західноукраїнських земель [25].

Спогади мають велику суб'єктивну цінність для авторів, які вклали в них душу і пам'ять, а з другого боку – історичними й побутовими деталями становлять об'єктивну цінність для дослідників, істориків. Тому з метою складання усної історії війни необхідно продовжити збирання, обробку, нагромадження та соціально-історичне дослідження бази спогадів учасників Другої світової війни для наступного їх теоретичного осмислення, узагальнення та музейного використання.

Складним питанням історії України у роки Другої світової війни, яке також необхідно розкривати в експозиції, є питання діяльності дивізії СС «Галичина».

Із тернопільського відрядження науковці привезли матеріали Деонізія Плецана, активного прихильника українського визвольного руху [26]. Він разом із старшим братом розповсюджував агітаційні листівки націоналістичного змісту. У 1943 р. діяльність Деонізія викрили нацисти. За цих обставин змушений був вступити до Галицької стрілецької дивізії СС, пройшов військовий вишкіл на теренах Чехословаччини. Учасник бою під Бродами. Потрапив у радянських полон, засуджений до 15 років ВТТ. Покарання відбував у Норильському ВТТ і «Горлагу» (особлаг № 2). Звільнений у 1956 р. Помер 10 березня 2015 р. Дружина Антоніна Плецан передала до музею фотографії, формений кітель, кашкет-мазепинку та головний убір ветерана-дивізійника 1990-х років [27; 28].

На початку року фондово-закупівельна комісія музею прийняла науково атрибутовані матеріали колишнього дивізійника Івана Фіалки, зібрані у листопаді 2016 р. під час виїзду до Львівської області. Закінчивши у 1939 р. педагогічну школу у Тернополі, Іван працював учителем у кількох сільських школах. Під час нацистської окупації викладав у с. Ілавче Теремовлянського району Тернопільської області. Згодом школа була розформована. Навесні 1943 р. на вулицях почали з'являтися оголошення про створення Галицької стрілецької дивізії СС. У вересні 1943 р. був зарахований до війська, пройшов військовий вишкіл, став коригувальником та у червні 1944 р. прибув на фронт. Брав участь у бою під Бродами, що відбувся 13–22 липня 1944 р. між 13-м корпусом 4-ї танкової армії Вермахту, до складу якого входила дивізія СС «Галичина», та радянськими військами 1-го Українського фронту. Згодом опинився в полоні військовослужбовців Червоної армії та був засуджений на 10 років із позбавленням прав на 5 років. Політв'язень Каргопольського ВТТ, «Каргопольлагу» (нині – м. Каргополь Архангельської області, Російська Федерація). Працював на лісоповалі. Після звільнення 15 серпня 1954 р. – повернувся на батьківщину [29].

Також за результатами відрядження 2016 р. до Львівської області до фондозбірні музею на початку 2017 р. надійшли матеріали про долю священника

Української греко-католицької церкви Якова Боровика, випускника Греко-католицької богословської академії у Львові, пароха в с. Забір'я (нині – Жовківського району Львівської області). У своїх проповідях отець Яків особливу увагу приділяв питанням духовного і національного відродження українців. У роки німецько-радянської війни с. Забір'я було одним із найбільш патріотично налаштованих. У цьому була, зокрема, й заслуга духовного отця. У 1943 р. був змушений переїхати у с. Болехівці (нині – Дрогобицького району Львівської області). Після Львівського псевдособору у 1946 р., де за планом КДБ СРСР була ліквідована греко-католицька церква, о. Яків не полишив своєї справи, хоча умовно перейшов до православ'я. Його діяльність була спрямована на національне пробудження людей. У 1949 р. – перший арешт. У 1951 р. – повторний. Заарештований услід за донькою Корчак (Боровик) Дарією Яківною – політв'язнем «Озерлагу» (особлаг № 7), із червня 1954 р. – Озерного ВТТ (нині – м. Тайшет Іркутської області, Російська Федерація). Після восьми місяців слідства засуджений до 10 років ув'язнення. Шість років відбував на будівництві залізниць та вирубці лісів у Кіровській області, Російська Федерація). Політв'язень ГУЛАГу, звільнений у 1958 р. Довгі роки працював на парафії в с. Губичі (нині – район м. Борислав Львівської області). Переслідування священика та його родини не припинялися до його смерті. Помер 17 жовтня 1974 р. [30; 31].

Комплектування за темою було продовжено в Тернопільській області, звідки привезено комплекс матеріалів священика с. Негівці Войтилівського району Станіславської області (нині – Калуського району Івано-Франківської області) Юліана Тарантюка. За віддану службу на користь греко-католицької церкви і просвітницьку діяльність він потрапив у поле зору НКВС. Незважаючи на погрози і попередження, отець Юліан не припиняв нести слово Христове до мирян, виконував свої душпастирські обов'язки. 4 вересня 1947 р. за проповідницьку діяльність заарештований, а 11 жовтня 1947 р. військовим трибуналом МВС Станіславської області за статтею 54-1а Карного кодексу УРСР засуджений до 10 років ВТТ і 5 років позбавлення громадянських прав із конфіскацією майна. Відбував покарання у виправно-трудоному таборі УЕ 394/6 м. Стерлітамак Башкирської АРСР (нині – Республіка Башкортостан). У табірних умовах намагався виконувати обов'язки священнослужителя. Для церковних обрядів Юліан Тарантюк власноруч зробив посудину для зберігання елею, нині цей виріб – у фондозбірні Меморіалу [32; 33].

За листом-заповітом від імені батьків львів'янка Маріанна Гункевич передала до музею сімейні реліквії, які розкривають трагічні долі українських родин, прихожан греко-католицької церкви [34]. Серед них – родинна ікона «Матір Божа з Ісусом годують голубів», яку таємно привезли з Польщі в часи переслідування церкви з боку радянської влади [35]. Робота з родиною розпочалася ще під час відрядження до Львівської області в 2016 р. й продовжилася після повернення до Києва. Також родина Гункевичів передала епитрахиль, ілтон та евхаристійний рушничок, які використовував отець Євстахій Смаль під час

проведення підпільних греко-католицьких богослужінь [36]. Серед переданих матеріалів особисті речі отця Миколи Цегельського: натільний хрестик і книги з його особистої бібліотеки «Старий і Новий Заповіт» та збірник богослужбових молитов і пісень «Ізборник благопотребних церковних чинів і служб» [37; 38]. Ізборник надрукований у друкарні Створопігійського інституту в 1901 р. Після приєднання Західної України до СРСР інститут і друкарню було закрито. Отець Микола, як і багато інших священиків УГКЦ, зазнав радянських репресій, був засуджений до 10 років ув'язнення. У пересильних пунктах і таборах регулярно відправляв служби божі. Він помер у засланні. 27 червня 2001 р., коли Папа Римський Іоан Павло II перебував з візитом в Україні, під час Святої Літургії, у Львові відбувся обряд беатифікації (у католицькій церкві – акт зарахування особи до лику блаженних) Миколи Цегельського – він проголошений блаженным священномучеником (священик, а частіше єпископ, який загинув мученицькою смертю) Української греко-католицької церкви [39].

Матеріали з історії Української греко-католицької церкви, зібрані науковцями музею під час відряджень, будуть використані в науково-дослідній, виставковій та видавничій діяльності, зокрема на виставці «УГКЦ – час випробувань», яка розпочне роботу навесні 2018 р.

У жовтні 2017 р. уже вдруге в Музеї пройшла урочиста церемонія нагородження дипломами та медалями Праведників народів світу. Надзвичайний та Повноважний Посол Держави Ізраїль вручив нагороди шістьом українським родинам. Під час церемонії донька й син Євстахія та Ганни Марчуків із Запорізької області передали до музею мамин домотканий рушник і килим, виткані власноруч Ганною, фото з родинного архіву та закордонний паспорт Ганни Марчук [40–43]. Сім'я Мейти Оремлянд, яка підтримувала зв'язок із родиною Марчуків, запросила Ганну Трохимівну погостювати до Ізраїлю, допомогла владнати справи з оформленням документів. Але за кілька місяців до запланованої поїздки Ганна Трохимівна померла.

Науковці музею не один рік проводять роботу з вивчення та дослідження теми Голокосту, розшукують тих, хто у страшні роки, ризикуючи власним життям, протистояли антигуманній нацистській політиці, рятували єврейські родини від знищення. На церемонії співробітники музею познайомилися з Надією Юричко, онучкою Праведника народів світу Марії Кутнич [44]. Марія з трьома дітьми та хворим свекром проживала у с. Великі Ком'яти на Закарпатті. Чоловік помер. Їй одній доводилося важко працювати, щоб прогодувати родину, проте вона прихистила у себе єврейського хлопця. Родина Єшуа була вивезена до Аушвіца, звідки повернулася лише сестра Естер. Надія погодилася передати до музею фотографії з родинного альбому та речі, якими користувалася у побуті родина Марії Кутнич до, під час та після Другої світової війни. Це вугільна праска, бердо ручного ткацького верстата, рушники, вишиті власноруч бабусею [45].

Подружжя Панас (1909–1945) та Василина (1912–1996) Минюки проживали у м. Костопіль Волинської області. Під час нацистської окупації родина

врятувала від смерті єврейського хлопчика Аріє Коплика, переховуючи його в своєму обійсті. Панас Фокович помер від тифу наприкінці війни, його дружина Василина Гордіївна упокоїлася у 1996 р. [46]. У 2014 р. Національний меморіал Катастрофи і Героїзму Яд Вашем визнав родину Минюків Праведниками народів світу. Диплом отримала донька Праведників Віра Горлата в червні 2016 р. у стінах Меморіального комплексу. Не відразу Віра Панасівна погодилася передати до музею єдину річ того часу, що зберіглася в родині, – фотографію 1936 р. На світлині зображений батько в часи служби в польській армії [47].

Багатьом дітям, серед яких були і євреї, під час нацистської окупації Черкас врятувала життя Олександра Шулежко – директор дитячого будинку [48]. Незважаючи на скрутні часи, Олександра Максимівна та її колеги влаштовували дітям і свята. На новорічну ялинку 1942 р. завітав гебітскомісар. Щоб усі діти взяли участь у святі й щоб гості не розпізнали у вихованцях євреїв, зробили карнавальні костюми і маски. Один із карнавальних костюмів донька, Лариса Федорівна, передала до фондової колекції музею [49]. Улітку 1943 р. нацисти примусово евакуювали дитбудинок у Вінницьку область. У травні 1944 р. разом із вихованцями Шулежко повернулася в Черкаси. Її запідозрили у співпраці з нацистами, заборонили працювати в системі освіти, спілкуватися з колишніми вихованцями. Понад двадцять років жінка працювала в регістратурі Черкаської районної поліклініки. За два дні до своєї смерті Олександра Максимівна дізналася, що фонд «Пам'ять жертв фашизму в Україні» розпочав клопотання про присвоєння їй звання «Праведник народів світу». Звання було присвоєне 11 червня 1996 р. (посмертно).

Побутові та особисті речі передала до музею після тривалих перемовин Оксана Дейнеко (Антипчук за чоловіком). Разом зі своїми батьками тринадцятирічна Оксана з Житомирщини врятувала від загибелі дворічного Анатолія Кесельмана разом із матір'ю. В 2016 р. у стінах музею вона отримала медаль і почесну грамоту Праведника народів світу, в якій відзначено усіх членів родини [50].

На 1 січня 2017 р. звання «Праведника народів світу» було присвоєно 2573 громадянам України. За кількістю Праведників Україна посідає четверте місце у світі після Польщі, Нідерландів та Франції. Сьогодні в музеї зберігаються матеріали п'ятьох. Робота у цьому напрямку триває.

Музей вже багато років тісно співпрацює з експертно-фондовою радою з питань безоплатної передачі вилучених або конфіскованих культурних цінностей, обернених відповідно до закону в дохід держави. Отже, предмети музейного значення, які вилучили співробітники українських митниць, надійшли до фондозбірні музею – усього 370 одиниць. Зокрема, радянські та німецькі нагороди, саморобні запальнички, шабля морського офіцера Російської імперії, ікона «Неопалима купина», 293 монети періоду Першої та Другої світових війн, міжвоєнного та повоєнного часу.

Усебічно досліджуючи події Другої світової війни, насамперед її український складник, науковці Меморіального комплексу не залишають поза

увагою передумови і наслідки цієї трагедії. Перша і Друга світові війни розвели українських синів по різні боки фронту. Вони воювали в арміях, що протистояли одна одній, за інтереси чужих держав. Збереження пам'яті про загиблих – один із пріоритетів у роботі музею. Для цього співробітники підтримують тісні зв'язки з пошуковими організаціями України. Пошуковці Всеукраїнського громадського об'єднання «Союз "Народна пам'ять"» передали до музею понад 80 артефактів, знайдених у Закарпатті на позиціях Першої світової війни на горі Кукул [51–53]. Рештки озброєння, військового спорядження, предмети солдатського побуту експонувалися на виставці «3 окопів Першої світової».

Складовою виставкового проекту стали матеріали з колекції дослідника, друга музею Дмитра Піркла. У 2017 р. Дмитро передав до музею 729 одиниць музейних предметів: німецькі карти й фото; поштові картки, листи військовослужбовців Вермахту та українських остарбайтерів; поминальні картки, які виготовляли на замовлення родичів загиблих німецьких вояків; газети, що виходили на окупованій нацистами території Західної України тощо. Виокремимо листи німецьких військовополонених із радянського полону та льотні книжки (книжки результативності) Петерсена Ганса (Petersen Hans) – унтер-офіцера, спостерігача за полем бою 14-го штаффеля 27-ї бомбардувальної ескадри. 14-й штаффель (нім. – Staffel, аналог авіаескадрильї у ВПС Червоної армії) 27-ї бомбардувальної ескадри (нім. – Kampfgeschwader) сформований у жовтні 1943 р. на території України [54; 55]. Екіпажі штаффеля спеціалізувалися на бомбардуванні залізничних вузлів, колій та знищенні паровозів, що суттєво порушувало логістику частин Червоної армії під час наступу. Ганс Петерсен проходив службу в цьому штаффелі від жовтня 1944 до квітня 1945 р., про що свідчать записи в його книгах результативності. Загалом меценат подарував музею 837 предметів (801 од. основного та 36 – науково-допоміжного фонду). Ці матеріали вже були використані на сторінках музейних видань; листи остарбайтерів представлені в залі «Нацистський окупаційний режим в Україні» головної експозиції.

Певний пласт музейних джерел містить колекція розформованого народного музею «Пагорб Слави» (Личаківське кладовище, м. Львів). Після дослідження та наукового атрибутування до фондів надійшли комплекси матеріалів учасників визволення України від нацистів Гната Горовецького; Олександра Марченка, який підняв прапор над ратушою під час визволення Львова; Героя Радянського Союзу за форсування Дніпра Володимира Свіденського; фронтового фотокора Павла Трошкіна, який загинув поблизу м. Станіслав (нині – Івано-Франківськ) у вересні 1944 р. у віці 35 років [56–59]. У комплексі Трошкіна – оригінальні документи, листи рідним, авторські фотографії, зроблені у передвоєнні роки, під час боїв на р. Халхин-Гол та битв Другої світової. Серед матеріалів Марченка особливий інтерес становить ніж розвідника. Ножі були виготовлені спеціально для кожного воїна, від рядового до генерала, робочими Златоустівського інструментального комбінату. Вони стали

особливістю спорядження особового складу Уральського добровольчого танкового корпусу. Німецькі розвідники відразу звернули увагу на нестандартну холодну зброю танкістів, і Уральський добровольчий танковий корпус почали називати «Schwarzmesser Panzer-Division» («танкова дивізія чорних ножів»). У легендах часів німецько-радянської війни розповідається про особливу якість «чорних ножів». Роботу з архівом «Пагорба Слави» буде продовжено [60].

Зосереджуючи зусилля на пошуку артефактів для висвітлення соціогуманітарних складників та наслідків війни, співробітники музею не припиняють комплектування за традиційними темами, які розкривають участь українців у бойових операціях Другої світової війни й рухах Опору, життя населення напередодні війни та в умовах нацистської окупації, внесок України в перемогу над нацизмом.

Як і раніше, хороші результати дала робота музейників із комплектування в Києві. До фондів надійшли матеріали стрільців Юхима Гончара, Івана Черняка; артилеристів Гліба Павлусевича й Геннадія Лисицького; військового лікаря Дмитра Герасименка; медсестри Марії Потапенко; шофера Миколи Тимофєєва; учасників радянського підпільно-партизанського руху на Київщині Василя Гомона та Олександри Бойко.

Киянка Марина Георгієвська передала матеріали батька – учасника оборони Києва Павла Георгієвського. 27 липня 1941 р. у боях поблизу сіл Плесецьке та Мостище Васильківського району Київської області Павло отримав важке поранення. Воїна вдалося ідентифікувати завдяки медальйону. Навіть після відміни медальйонів Павло Олексійович зберігав його як оберіг [61; 62].

Різними шляхами потрапляють матеріали до фондової колекції.

Так, під час риття котловану для зведення нового будинку (на місці старого) в м. Буча був знайдений архів інженера-будівельника Миколи Галка – майже 200 предметів: документи, листування з рідними, особисті світлини й фото зруйнованих мостів, креслення різних будівель тощо. Інспектор відділу капітального будівництва Управління Південно-Західної залізниці Галко був заарештований 22 лютого 1938 р. за участь у міфічній шпигунській організації, що виконувала завдання для польської розвідки. Покарання відбував в Усольському ВТТ. У засланні використовував свої знання та вміння. Зокрема, досвідчений інженер розробив нагрівачий прилад автоклава для стерилізації бинтів у хірургічному відділенні, калорифер для обігріву, проект ворота для підтягування деревини до магістралей через заболочені, важкопрохідні місця тощо. 28 червня 1943 р. його достроково звільнили. Після п'ятирічного ув'язнення за сфабрикованою справою інженер-будівельник Микола Галко повернувся на батьківщину. Учасник відбудови важливих архітектурних об'єктів Києва, зокрема Маріїнського палацу, Університету ім. Т.Г. Шевченка, будинку Верховної Ради України, Національної Академії наук (надбудова будівлі), 2-го будинку «Радянського лікаря» тощо. Від 1951 р. працював у Художньому інституті. Від 1957 р. – на пенсії.

У 1958 р. слідча справа М.Й. Галка була закрита у зв'язку з «відсутністю складу злочину» [63].

Вісім листів військовослужбовців 1-ї армії Війська Польського Франка Щепанського та Станіслава Шпуляка знайшла в купленому будинку в с. Бенева Тереховлянського району Тернопільської області Олена Гуцул і передала співробітникам музею [64; 65]. Відомо, що в цьому будинку проживала польська родина. У 1947 р. майже всі етнічні поляки були виселені на територію Польської Народної Республіки, а їх помешкання зайняли українські переселенці з Лемківщини. Наразі науковці музею проводять роботу з розшуку рідних адресантів.

Прикладом систематичного комплектування (поповнення музейних колекцій однотипними предметами) можуть слугувати колекція марок, яка поповнилася серіями, випущеними УДППЗ «Укрпошта» і приуроченими 75-й річниці Української повстанської армії, Дню захисника України, Збройним силам України, воїнам, які захищають незалежність і суверенітет країни на Сході.

Фонд фотодокументальних джерел поповнили цифрові копії світлин Яворівського фотоархіву УПА [66]. На жаль, єдиний знайдений фотоархів повстанців опинився за межами України, але збереглися цифрові копії понад 200 фотографій. Завдяки копійчкій праці дослідника Василя Гуменюка третину зображень вдалося розпізнати та персоніфікувати. Електронні копії знімків Яворівського архіву – важливе історичне джерело з історії УПА. Вони стануть актуальним об'єктом нових музейних проектів.

Тривало наукове атрибутування особових справ Героїв Радянського Союзу, кавалерів орденів Слави 3-х ступенів, переданих військкоматами України за рішенням Міністерства оборони України на прохання музею. За звітний період до фондів надійшли 34 справи, які містять 505 музейних предметів. Серед них – особові справи Героїв Радянського Союзу: льотчика-бомбардувальника Йосипа Козлова, який брав участь у бомбардуванні німецьких аеродромів у Польщі в ніч проти 24 червня 1941 р.; учасника німецько-радянської та радянсько-японської війни, сапера Олександра Сичова; учасника радянсько-фінляндської та німецько-радянської війни, танкіста Івана Прошина, який у роки війни отримав п'ять поранень, а в повоєнний час – чотири суворі догани за систематичне п'янство; червонофлотця Анатолія Ємельяненка; командира окремого батальйону мінерів Івана Ковальова, якого разом із розвідувально-диверсійною групою неодноразово закидали в тил ворога для знищення військової техніки та живої сили ворога; командира роти ПТР Василя Батехи – Героя за форсування Дніпра, під час якого отримав п'яте поранення; зв'язківця Бориса Скитиби, якому пощастило визволяти рідне село Хрестителеве (Чорнобаївського району Черкаської області); учасника Першої та Другої світових війн, військового інженера Василя Морозова; льотчика авіаполку дальньої розвідки Юхима Мелаха, який восени 1944 р. здійснював аерофотозйомку Берліна; особові справи кавалерів орденів Слави 3-х ступенів: артилериста Федора Доброго; стрільця-радиста Олексія Васильєва; мінометника Василя Кириленка та снайпера Анатолія Котова, призваних

у березні 1944 р. після визволення Одеської області польовими військкоматами, про що зазначено в документах справи [67–79].

Документалістика особових справ віддзеркалює бойовий шлях учасників Другої світової війни, життя до та після війни, дає можливість скласти просопографічний портрет нагороджених, з'ясувати ставлення до Героїв на офіційному та суспільному рівнях у період від завершення війни до сьогодення.

Досвід музею свідчить, що позитивний результат дає комплектування артефактів «по гарячих слідах», тобто в той час, коли подія ще триває.

Майже чотири роки йде війна на Сході України. Співробітники Меморіалу не могли залишатися осторонь цих подій. Комплектування за темою «Захист суверенітету і незалежності України. Початок XXI століття» розпочалося влітку 2014 р. і триває донині. За цей час зібрано 6619 музейних предметів 238 осіб (4066 – основного та 2553 – науково-допоміжного фонду): однострої, військово спорядження, обереги, документи, особисті речі учасників подій, прапори, залишки зброї, військова техніка тощо. На основі зібраних за темою матеріалів створено не одну виставку. Ці матеріали використано для проведення багатьох заходів.

У 2017 р. науковці музею укомплектували 2575 предметів 174 захисників України. Розпочато новий музейний виставковий проект «Український Схід», присвячений звитязі та жертвності патріотів, котрі нині на східних теренах відстоюють суверенітет і територіальну цілісність України.

Експозити виставки унікальні. Вони належать людям із неординарними долями, військовослужбовцям різних підрозділів Збройних сил і Національної гвардії України, медикам, капеланам, волонтерам, журналістам тощо.

Серед них варто виокремити комплекси матеріалів Героїв України Ігоря Герасименка та Ігоря Гордійчука, учасників боїв за Савур-Могилу; загиблих кіборгів Сергія Колодія та Сергія Табали; Юрія Коваленка, який загинув 15 липня 2014 р. в бою за пункт прикордонного контролю «Ізварине»; Сергія Цимбала, що загинув, прикриваючи відхід розвідгрупи; загиблого на Світлодарській дузі 18 грудня 2016 р. Микити Ярового та Андрія Кизила, який загинув 29 січня 2017 р. в Авдіївській промзоні внаслідок прямого влучення артилерійського снаряда в окоп; генерала Сергія Кульчицького, чие ім'я носить батальйон оперативного призначення Національної гвардії України.

У 2017 р. до музею надійшли матеріали Народних Героїв України, які, на жаль, загинули: Петра Барбухи, навідника танка 30-ї окремої Новоград-Волинської Рівненської механізованої бригади; Дмитра Годзенка, заступника командира взводу 57-ї окремої мотопіхотної бригади; Андрія Грицана, кулеметника 80-ї окремої аеромобільної бригади; Олександра Гуменюка, командира 11-го батальйону територіальної оборони «Київська Русь»; Ігоря Момота, заступника начальника Східного регіонального управління Державної прикордонної служби України; Євгена Подолянчука, командира групи 3-го окремого полку спецпризначення оперативного командування «Південь»; Сергія Ніколаєва,

фотокореспондента газети «Сьогодні»; громадського активіста 16-річного Степана Чубенка, вбитого бойовиками батальйону «Керч».

Одночасно зі збиранням документальних і речових пам'яток патріотів співробітники музею працювали над створенням фотолітопису подій на Сході України, налагоджували зв'язки з фотокорами, збирали аматорські знімки. Вони допоможуть в експозиційно-виставковій діяльності донести до відвідувачів те, що відбувається на Сході країни, показати героїзм простих українців, які відстоюють незалежність своєї держави.

Епізоди бойового життя на «нулі» і в прифронтовій зоні: артилерійська дуель, окопи, бліндажі, сила-силенна відстріляних гільз, кров на бинтах, «двохсоті», які ще вчора стояли пліч-о-пліч із побратимами, захищаючи рідну землю, зруйновані будинки і 12 соняшників – як 12 апостолів віри в нашу Перемогу – у знімках фотокора газети «Голос України» Олександра Клименка. Усі вони експонувалися на фотовиставці «Олександр Клименко. Фронтовий альбом», що відбулася у виставковому залі музею [80].

Бойовий шлях бійців 90-го окремого аеромобільного батальйону від створення до боїв за Донецький аеропорт – на світлинах бійця батальйону Руслана Боровика [81].

Поповнили музейну колекцію фото позиції «Зеніт» (поблизу Донецького аеропорту), зроблені через рік після завершення оборони летовища військово-вслужбовцем окремої роти розвідки 81-ї окремої аеромобільної (з 2017 р. – десантно-штурмової) бригади Збройних сил України Іваном Марченком [82].

На фото Олексія Савича зафіксовані бойові будні побратимів з 11-го батальйону територіальної оборони «Київська Русь» (з 23 жовтня 2014 р. – 11-го окремого мотопіхотного батальйону) від червня 2014 до травня 2015 р. [83].

Під час презентації 20 жовтня 2017 р. у стінах музею документального фільму «93: бій за Україну» були передані світлини на електронному носії про участь 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської бригади в боях на Сході України [84].

Зібрані матеріали стали своєрідною сполучною ланкою, яка поєднала різні часи бойової слави, прикладом незламної стійкості, героїзму та самопожертви. Ця тема не залишає байдужими відвідувачів, що підтверджують їхні відгуки. Комплектування за темою триватиме.

Комплектування фондів ведеться співробітниками усіх науково-дослідних відділів музею відповідно до заданих тем і згідно з річним планом. При цьому перевага надається збиранню не окремих предметів, а комплексів взаємопов'язаних між собою речей, зображувальних матеріалів, писемних джерел. Особливий інтерес становлять предмети, які мають неординарну історію щодо виявлення, побутування тощо, що дає змогу виокремити їх з-поміж інших аналогічних предметів.

З огляду на зазначене варто констатувати, що головним завданням наукового комплектування фондів зібрання Національного музею історії України

у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс є концентрація зусиль науковців, оперування всіма типами і видами документального масиву, максимальне використання різноманітних як традиційних, так і новаторських методик для збирання і збереження надзвичайно важливого, унікального за своїм інформативним, емоційним, морально-психологічним та інтелектуальним наповненням пласту історичних джерел про історію України в Другій світовій війні та історію сучасної Української держави, яка змушена знову боротися за своє існування, відстоювати територіальну цілісність та незалежність.

Джерела та література:

1. Генеральний каталог. – Гнатів І.В. // Фонди НМІУДСВ.
2. *Те саме.* – Царук Р.М. // Фонди НМІУДСВ.
3. *Те саме.* – Царук М.В. // Фонди НМІУДСВ.
4. *Те саме.* – Бабій Є.А. // Фонди НМІУДСВ.
5. *Те саме.* – Потикевич Я.П. // Фонди НМІУДСВ.
6. Лист Боровик Д.Я. 12.04.1955. – КН-269804. – Д-68848 // Фонди НМІУДСВ.
7. Лист Гуменюк М.Ф. 08.11.1946. – КН-272637 // Фонди НМІУДСВ.
8. Бідон. 1940-ві. – НД-30574 // Фонди НМІУДСВ.
9. Брошура. *Ми переможемо!* – НД-30835 // Фонди НМІУДСВ.
10. Журнал. *Малі друзі.* 1948. – НД-30863 // Фонди НМІУДСВ.
11. Райтки Бойка В.С. 1940-ві. – КН-271799. – РТ-4555 // Фонди НМІУДСВ.
12. Кептар і райтки Снітовича О.В. 1940-ві – КН-270304. – РТ-4168. – КН-270303. РТ-4167 // Фонди НМІУДСВ.
13. Торбинка Приймака І.В. 1940-ві. – КН-269975. – РТ-4117 // Фонди НМІУДСВ.
14. Верета Приймака І.В. 1940-ві – КН-269976. – РТ-4118 // Фонди НМІУДСВ.
15. Каністра для бензину. 1941. – КН-272702 // Фонди НМІУДСВ.
16. Ящик з-під патронів. 1940. – КН-272210 // Фонди НМІУДСВ.
17. Рушник Волинець І.П. 1940-ві. – КН-272671 // Фонди НМІУДСВ.
18. Пальто Дзвінки І.К. [1939]. – КН-270701. – РТ-4225 // Фонди НМІУДСВ.
19. Жилетка та фотографії Фуджак Д.А. 1930-ті – 1940-ві. – КН-272916. – 272919 // Фонди НМІУДСВ.
20. Генеральний каталог. – Фуджак Д.А. // Фонди НМІУДСВ.
21. *Те саме.* – Василечко (Калакука) М.Г. // Фонди НМІУДСВ.
22. *Те саме.* – Турок (Стець) М.І. // Фонди НМІУДСВ.
23. Речі Турок (Стець) М.І. – КН-271328. – РД-319. – КН-271329. – РД-320. – КН-271330. – РР-2798 // Фонди НМІУДСВ.
24. Генеральний каталог. – Синишин В.М. // Фонди НМІУДСВ.
25. Фонодокументи. – КН-268946/1-2. ЗК-1119/1-2. – НД-30270 та інші // Фонди НМІУДСВ.
26. Генеральний каталог. – Плецан Д.С. // Фонди НМІУДСВ.
27. Фото Плецана Д.С. – КН-272239. – Ф-34727. – КН-272240. – Ф-34728 // Фонди НМІУДСВ.
28. Речі Плецана Д.С. – КН-272234. – КН-272238 // Фонди НМІУДСВ.
29. Генеральний каталог. – Фіалка І.І. // Фонди НМІУДСВ.
30. *Те саме.* – Боровик Я.Д. // Фонди НМІУДСВ.
31. *Те саме.* – Корчак (Боровик) Д.Я. // Фонди НМІУДСВ.
32. *Те саме.* – Тарантюк Ю.С. // Фонди НМІУДСВ.

33. Посудина для єлею Тарантюка Ю.С. – КН-269336. – РМ-2373 // Фонди НМІУДСВ.
34. Заповіт родини Гункевич М.Б. 06.06.2017. – КН-272858 // Фонди НМІУДСВ.
35. Ікона. Матір Божа з Ісусом годують голубів. Поч. 1960-х рр. – НД-30738 // Фонди НМІУДСВ.
36. Єпитрахиль, ілітон, рушничок евхаристійний Смаля Є. II пол. ХХ ст. – КН-272855. – КН-272856. – КН-272857 // Фонди НМІУДСВ.
37. Хрестик натільний Цегельського М.Т. – НД-30738 // Фонди НМІУДСВ.
38. Книги Цегельського М.Т. – КН-272853. – КН-272854 // Фонди НМІУДСВ.
39. Генеральний каталог. – Цегельський М.Т. // Фонди НМІУДСВ.
40. Рушник Марчук Г.Т. I пол. ХХ ст. – КН-272893 // Фонди НМІУДСВ.
41. Килим Марчук Г.Т. I пол. ХХ ст. – КН-272894 // Фонди НМІУДСВ.
42. Фото Марчук Г.Т. 1930-ті – 2000-ні рр. – НД-30751. – НД-30755 // Фонди НМІУДСВ.
43. Паспорт закордонний Марчук Г.Т. 12.04.2005 р. – КН-272895 // Фонди НМІУДСВ.
44. Генеральний каталог. – Кутнич М.М. // Фонди НМІУДСВ.
45. Речі Кутнич М.М. 1940-ві рр. – КН-273440. – КН-273445 // Фонди НМІУДСВ.
46. Генеральний каталог. – Минюк П.Ф. // Фонди НМІУДСВ.
47. Фото Минюка П.І. 1936 р. – КН-269481. Ф-34388 // Фонди НМІУДСВ.
48. Генеральний каталог. – Шулежко О.М. // Фонди НМІУДСВ.
49. Костюм карнавальний дитячий «Грузин». – КН-271458. РТ-4526 // Фонди НМІУДСВ.
50. Генеральний каталог. – Антипчук (Дейнеко) О.М. // Фонди НМІУДСВ.
51. Речі, знайдені на горі Кукул. Поч. ХХ ст. – КН-271831. – КН-231836; – КН-231846. – КН-231850 // Фонди НМІУДСВ.
52. Монети, знайдені на горі Кукл. Кін. ХІХ ст. – Поч. ХХ ст. // Фонди НМІУДСВ.
53. Рештки обмундирування, побутових речей. Поч. ХХ ст. – НД-30578. – НД-30615; – НД-30654. – НД-30677 // Фонди НМІУДСВ.
54. Картки поштові німецьких військовополонених. 1946 – 1949 рр. – КН-271465. – Д-69370. – КН-271472. – Д-69377 // Фонди НМІУДСВ.
55. Книжки льотні Петерсена Ганса. 1943 – 1945 рр. – КН-270413. – Д-69121. – КН-270415. – Д-69123 // Фонди НМІУДСВ.
56. Генеральний каталог. – Горовецький Г.Д. // Фонди НМІУДСВ.
57. Те саме. – Марченко О.П. // Фонди НМІУДСВ.
58. Те саме. – Свіденський В.І. // Фонди НМІУДСВ.
59. Те саме. – Трошкін П.А. // Фонди НМІУДСВ.
60. Ніж розвідника Марченка О.П. 1942 р. – КН-272509 // Фонди НМІУДСВ.
61. Генеральний каталог. – Георгієвський П.О. // Фонди НМІУДСВ.
62. Медальйон солдатський Георгієвського П.О. 1941 р. – КН-268925. – РР-2625 // Фонди НМІУДСВ.
63. Генеральний каталог. – Гайко П.О. // Фонди НМІУДСВ.
64. Листи Щепанського Ф. 1944 р. – КН-272926. – КН-272930 // Фонди НМІУДСВ.
65. Листи Шпуляка С. 1944 – 1945 рр. – КН-272931. – КН-272933 // Фонди НМІУДСВ.
66. Фото Яворівського фотоархіву УПА. 1940-ві – 1050-ті рр. – КН-272185/1-77. – Ф-34715/1-77 // Фонди НМІУДСВ.
67. Особова справа Козлова Й.Д. – КН-270314. – КН-270318 // Фонди НМІУДСВ.
68. Особова справа Сичова О.І. – КН-271642. – КН-271652 // Фонди НМІУДСВ.
69. Особова справа Прошина І.І. – КН-271852. – КН-271891 // Фонди НМІУДСВ.
70. Особова справа Ємельяненко А.Д. – КН-269101. – КН-269106 // Фонди НМІУДСВ.
71. Особова справа Ковальова І.П. – КН-272512. – КН-272545 // Фонди НМІУДСВ.
72. Особова справа Батехи В.О. – КН-272549. – КН-272562 // Фонди НМІУДСВ.

73. Особова справа Скитиби Б.Я. – КН-272153. – КН-272158 // Фонди НМІУДСВ.
74. Особова справа Морозова В.А. – КН-271676. – КН-271690 // Фонди НМІУДСВ.
75. Особова справа Мелаха Ю.Л. – КН-272575. – КН-272582 // Фонди НМІУДСВ.
76. Особова справа Доброго Ф.К. – КН-271694. – КН-271700 // Фонди НМІУДСВ.
77. Особова справа Васильєва О.А. – КН-270320. – КН-270326 // Фонди НМІУДСВ.
78. Особова справа Кириленка В.П. – КН-272585. – КН-272590 // Фонди НМІУДСВ.
79. Особова справа Котова А.Р. – КН-272592. – КН-272596 // Фонди НМІУДСВ.
80. Фото Клименка О.П. 2014 - 2017 рр. – КН-271335/1-23 Ф-34503/1-23; КН-241336/1-22 Ф-34504/1-22 // Фонди НМІУДСВ.
81. Фото Боровика Р.А. 2014 р. – КН-269032/1-45 Ф-34364/1-45 // Фонди НМІУДСВ.
82. Фото Марченка І.Д. – КН-273809/1-46 // Фонди НМІУДСВ.
83. Фото. Бойовий шлях 11 омпб. 06.2014 – 05.2016 рр. – НД-30376/1-110 // Фонди НМІУДСВ.
84. Фото. 93 омб. – НД-30879/1-20 // Фонди НМІУДСВ.

© *Ирина ЕРМОЛАЕВА*

АНАЛИЗ РАБОТЫ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ ПО НАУЧНОМУ КОМПЛЕКТОВАНИЮ ЗА 2017 г.

Подведены итоги научного комплектования Национального музея истории Украины во Второй мировой войне за 2017 г. По тематическому принципу проанализированы новые поступления, которые дополнили фондовую коллекцию на протяжении последних трех лет и стали как источником для дальнейшего исследования истории войны, так и уникальными экспозитами в экспозиционном пространстве музея. Определены направления дальнейшего комплектования фондовой коллекции учитывая реалии и потребности в обществе.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, музейный предмет, комплектование, экспозиция, фонды, фондовые коллекции.*

© *Irina YERMOLAIEVA*

ANALYSIS OF THE WORK OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE IN THE SECOND WORLD WAR IN SCIENTIFIC ACQUISITION FOR 2017

The results of the scientific acquisition of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War were summed up for 2017. Thematically, it was analysed the new exhibits, which had replenished the museum fund collection for the past three years and become as a source for further study of the history of war and as the relics in the exhibition of the museum space. It was identified the directions of further acquisition of fund collection taking into account the realities and requirements of society.

Keywords: *Second World War, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, museum exhibit, acquisition, exposition, museum's funds, fund collections.*

УДК 355.1-053.18"364"-047.24+069.8

© *Тетяна ПШЕНИЧНА*

АНАЛІЗ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДОЛЬ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВИЯВЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ПРО ЗАГИБЕЛЬ ЗА 2017 р.

Узагальнено результати науково-дослідницької діяльності зі встановлення доль загиблих військовослужбовців та виявлення документів про їхню загибель у 2017 р. Проаналізовано пошукову роботу науковців музею, виокремлено питання про необхідність такої діяльності для сучасного суспільства. Розглянуто напрями і методи пошукової роботи, що застосовуються під час дослідження долі загиблих воїнів та виявлення документів про загибель, а також у рамках програми гуманітарно-пошукової діяльності, яку проводить музей.

Ключові слова: історична пам'ять, лист-запит, Національний музей історії України у Другій світовій війні.

Понад 70 років, що минули з часу завершення Другої світової війни, не загоїли ран людства, отриманих від найкривавішої з баталій. Країни-учасниці тих подій донині підраховують людські, фінансові та матеріальні збитки.

У зв'язку з неможливістю встановити абсолютну кількість втрат українців у Другій світовій війні доводиться переглядати пріоритетність у питаннях збереження історичної пам'яті про війну та передовсім акцентувати увагу на долі конкретних воїнів, виокремлюючи цей аспект із загальної «військово-збройної» статистики.

Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – музей або Меморіальний комплекс) дотепер зберігає пам'ять про події війни 1939–1945 рр., а також про безпосередніх учасників – воїнів, які загинули, померли від ран чи зникли безвісти під час воєнного лихоліття. Одним із напрямів дослідницької роботи наукових співробітників є облік військових утрат України за період 1939–1945 рр., відновлення доль військовослужбовців –

учасників Другої світової війни та встановлення місця поховання загиблих або зниклих безвісти воїнів у зазначений період. Пошукова робота проводиться за запитами, що надходять до музею, та на підставі документів із музейних фондів.

Від 2007 р. на адресу Меморіального комплексу надійшло 9805 листів-запитів щодо встановлення доль бійців, загиблих у роки Другої світової війни.

Аналіз науково-дослідної роботи за вказаним напрямом проводиться щорічно, починаючи із 2011 р. Мета пропонованої статті – дослідити та систематизувати результати науково-дослідної діяльності зі встановлення доль загиблих військовослужбовців, зокрема, виявити в 2017 р. документи про їхню загибель у рамках історико-соціологічного студювання «Щодо питання історичної пам'яті про війну в Україні».

Підставою для представленого дослідження стали листи-запити громадян, що надійшли до музею впродовж 2017 р. У пропонованій науковій розвідці проаналізовано пошукову роботу науковців за кількісними та якісними показниками, які охоплювали характеристику запитів за видами, авторством, способом надходження, тематикою питань.

1. Загальна характеристика запитів

Упродовж 2017 р. на адресу Меморіального комплексу надійшли найрізноманітніші запити: тематичні, соціально-правові, генеалогічні та непрофільні.

Тематичні запити потребують виокремлення питання за певною темою, наприклад: установлення особових даних воїна; дослідження бойового шляху полеглого або його військової частини; пошук місця загибелі або поховання військовослужбовця тощо. Цей пласт запитів є найбільшим у загальному комплексі звернень.

Соціально-правові запити, спрямовані на соціальний захист та забезпечення прав громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства як на території України, так і за її межами, а також задоволення інтересів населення, пов'язаних із доступом до ретроспективної документальної інформації, становлять важливу складову в роботі науковців музею. Такі листи надходять насамперед із військкоматів, управлінь Пенсійного фонду та соціального захисту громадян, юридичних організацій, а також від фізичних осіб. До переліку питань, пов'язаних із соціально-правовим запитом, можна зарахувати такі: підтвердження факту участі бійця у війні, русі Опору; призову до лав Червоної армії; загибелі на фронті або в концтаборі тощо.

Щороку збільшується кількість листів, у яких містяться запитання генеалогічного характеру. У таких запитах автори просять науковців надати інформацію про родича для встановлення родинних зв'язків, відновлення історії сім'ї та роду. Відомості, виявлені в документах про загиблих, іноді стають чи не єдиним ланцюжком між розірваними війною поколіннями однієї родини.

Найменшу кількість запитів становлять звернення, що містять питання, які не стосуються профілю науково-дослідних відділів Меморіального комплексу. Такі листи належать до непрофільних запитів. У відповідях на запитання зазначеної категорії кореспонденції співробітники Меморіалу рекомендують установи, до яких потрібно звернутися заявнику, щоб з'ясувати відповідне питання.

Листи із зверненнями, що стосуються надання інформації про учасників війни, можна систематизувати за авторством на такі: службові (від органів законодавчої та виконавчої влади); від фізичних та юридичних осіб; від українських та іноземних громадян.

Листи, що надійшли в 2017 р. до музею від Міністерства оборони України, Міністерства регіональної політики України, судових органів різних рівнів, Управління Пенсійного фонду України, Управління праці та соціального захисту населення України, обласних та районних військкоматів, адміністрацій сільських рад тощо, належать до групи службових запитів.

До запитів від юридичних осіб можна зарахувати не тільки службові, а й ті, що надійшли від державних та громадських архівів, музеїв, пошукових організацій, ветеранських спілок тощо (див. табл. 4).

Запитувачі фізичні особи – це родичі та близькі загиблих воїнів, а також пошуковці, публіцисти, які збирають інформацію про події війни та її учасників.

Серед авторів запитів налічується незначна кількість іноземних громадян, які виявляють відомості про учасників та події Другої світової війни. Вони звертаються безпосередньо до музейних науковців як фізичні особи, а також через офіційні юридичні установи, діяльність яких пов'язана з науково-пошуковою спеціалізацією музею.

Запити надходили до музею поштовим листом, електронною поштою, телефоном-факсом або заповненням анкети безпосередньо в музеї. У виняткових випадках (через незадовільний стан здоров'я, похилий вік адресанта) запит приймався у телефонному режимі. Якщо порівняти з попередніми роками, то кількість звернень з використанням мережі Інтернет збільшилася в десятки разів, відповідно обсяг поштових відправлень значно зменшився.

2. Кількісний аналіз запитів

У 2017 р. надійшло понад 400 листів, які містили звернення щодо встановлення долі 1368 військовослужбовців. Співробітники науково-дослідного відділу з питань військових втрат України та історичної пам'яті надали відповіді на індивідуальні та комплексні запити, серед яких, зокрема, такі: про підтвердження місця поховання на території с. Радуль Ріпкинського району Чернігівської області (439 осіб), смт Суличівка Ріпкинського району Чернігівської області (121 особа); про воїнів-казахів, загиблих та похованих на території України (261 особа); воїнів-узбеків, полеглих та похованих на території України (270 осіб) тощо.

Показники, зібрані в таблиці 1, допомагають скласти загальне уявлення про обсяги звернень до музею за період 2007–2017 рр. Певна кількісна сталість, характерна для 2010–2013 рр., різко пішла на спад із 2014 р. Це пояснюється воєнно-політичними подіями на теренах України, які змушують суспільство відкласти всі соціально-гуманітарні та історико-меморіальні питання на другий план. На жаль, збільшення кількості запитів у 2017 р. не є відображенням повернення до мирного суспільно-політичного життя, а лише констатує зацікавленість окремих організацій та громадян проблемами відновлення імен загиблих і зниклих безвісти бійців.

Таблиця 1

Кількість запитів							
2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1061	1052	1061	1150	589	760	760	1368

2.1. Основний зміст запитів

Спектр питань, з якими зверталися адресанти до науковців музею у 2017 р., залишився таким самим, як і в попередні роки. Серед них: пошук будь-якої інформації про загиблого для сімейного архіву; надання інформації для оформлення пільг родині загиблого (зокрема, підтвердження участі в бойових діях, факту загибелі, призову, надання копії сповіщення); підтвердження факту евакуації, проживання родини воїна на певній території та повернення звідти; установлення особових даних загиблого воїна (уточнення ПІБ загиблого, дати народження, національності, військового звання, надання фото бійця); з'ясування номера та місця дислокації військової частини, у якій служив розшукуваний; надання інформації для увічнення пам'яті загиблого (зокрема, пошук місця загибелі або місця поховання, перепоховання; підтвердження місця поховання; пошук адреси родичів загиблого бійця для запрошення на урочисте перепоховання останків воїна); відновлення родинних зв'язків (генеалогічне дослідження); дослідження бойового шляху загиблого воїна або військової частини; наявність нагород у військовослужбовця; підтвердження проходження військової служби учасниками війни, які залишилися живими або служили в післявоєнний час; підтвердження національності воїна для еміграції його родичів; надання інформації для доповнення головної та створення виставкових експозицій музею (запити співробітників наукових відділів); надання інформації про бойові дії на певній території; підтвердження відомостей про військовослужбовців для створення друкованих мартирологів, місцевих Книг Пам'яті тощо.

У цьому році, як і раніше, не раз надходили непрофільні запити або листи із проханнями, які науковці не можуть виконати апріорі. Так, із відділу по роботі з громадянами та доступу до публічної інформації Міністерства оборони України був адресований лист такого змісту: «М.Ш. Вайзбург призивався з Києва в

1941 р., загинув у роки Другої світової війни. Інформація про нього є в Інтернеті. У його особовій справі в архіві є його фото. Допоможіть, будь ласка, отримати це фото» [1]. Природне бажання онуки загиблого – автора цього листа – отримати зображення рідної людини натикається на елементарні незнання основ обліку (призову, служби, смерті) військовослужбовців та післявоєнного збереження документів зазначеної тематики. На бійців рядового складу не складали «особових справ». Крім того, до фондів музею не передавали матеріалів такої документальної групи, тобто будь-які «особові справи». Про це не знала запитувачка, проте мусили знати співробітники відділу Міністерства оборони України, які замість коректної відповіді на запитання жінки перенаправили її звернення до іншої інстанції.

2.2. Географія запитів

У таблиці 2 систематизовано запити за країною проживання адресантів. У 2017 р. до музею звернулися громадяни 7 (із 15) колишніх радянських республік (виділені курсивом), а також мешканці європейських країн, США, Ізраїлю та Австралії. Таким чином, географічний спектр запитів, як і раніше, залишається широким.

Таблиця 2

Країна*	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р.
	%	%	кількість	%
Україна**	72,5	57,4	756	55,2
Узбекистан***			271	19,8
Казахстан****	0,4	0,5	262	19,2
Росія	13,7	31,4	42	3,1
Білорусь	0,7	1,5	8	0,6
АР Крим	0,7	2,0	4	0,3
Франція	–	–	4	0,3
Німеччина		2,4	2	0,1
США	0,9	0,5	2	0,1
Литва		0,1	2	0,1
Австралія		0,5	1	< 0,1
Польща		0,4	1	< 0,1
Ізраїль	0,3	0,4	1	< 0,1
Грузія	0,1		1	< 0,1
Іспанія	0,1		1	< 0,1
Киргизстан		0,1	–	

Канада	0,3	0,1	–	
Молдова	0,3	0,1	–	
Латвія	0,1		–	
Італія	0,1		–	
Угорщина	0,1		–	
Азербайджан		0,1	–	
Киргизстан		0,1	–	
Без зазначення країни (e-mail)	9,7	2,4	10	0,7
Усього	100 %	100 %	1368	100 %

* Назви країн подано за даними «Таблиці територіальних типових поділів» [2].

** У двох комплексних зверненнях від пошуковців містилися запити про долі 439 і 121 воїна-односельця;

*** В одному комплексному зверненні від Посольства Узбекистану в Україні містилися запити про долю 270 воїнів-узбеків;

**** В одному комплексному зверненні від Посольства Казахстану в Україні містилися запити про долі 261 воїна-казаха.

У результаті надання комплексних звернень від посольств Казахстану та Узбекистану різко збільшився кількісний показник щодо встановлення долі воїнів, уродженців цих країн. Водночас обсяг листів із Росії кардинально зменшився, якщо порівняти з 2010–2016 рр.

Порівняно з минулими роками значно зменшилася кількість звернень без зазначення країни адресанта. Як правило, це стосується кореспонденції, надісланої на електронну пошту.

Найбільше звернень, як і в попередні роки, надійшло від мешканців України. Водночас демографічний аналіз запитів від українців демонструє кардинальні зміни щодо активності мешканців різних областей у питаннях установавання долі воїнів Другої світової війни (див. табл. 3). Найактивнішими в пошуку цього року стали мешканці Чернігівщини. Проте це пояснюється бажанням окремих небайдужих пошуковців віднайти інформацію про бойовий шлях своїх односельців або підтвердити відомості про місце поховання полеглих воїнів на території певного населеного пункту. Отже, у кількох індивідуальних листах від фізичних осіб містилися запити про пошук сотень загиблих військовослужбовців.

Майже в десять разів менше звернень надійшло до музею від мешканців Києва та Київської області, а також від донеччан. Жодного запиту не отримали науковці з території Луганської області, що пояснюється сучасною воєнно-політичною обстановкою на Сході України. Проте в деяких запитах зазначалося: «...звертається до Вас переселенець із Донбасу, нині мешкаю на території (іншої. – Авт.) області» [3]. Тому цілком імовірно, що звернення від уродженців Донецької та Луганської областей України надходили з іншим територіально-поштовим маркуванням.

Таблиця 3

Назва областей України	Кількість запитів у % 2015 р.	Кількість запитів у % 2016 р.	Кількість запитів у 2017 р.	Кількість запитів у % 2017 р.
АР Крим	0,9	3,2	4	0,5
Вінницька	2,5	3,9	8	1,0
Волинська	0,5	0,9	2	0,3
Дніпропетровська	2,0	5,0	10	1,3
Донецька	0,9	6,6	6	0,8
Житомирська	0,4	2,3	8	1,0
Закарпатська	–	0,5	–	–
Запорізька	1,8	1,8	12	1,6
Івано-Франківська	0,4	0,5	4	0,5
Київська	7,0	8,9	15	2,0
Кіровоградська	1,4	2,3	8	1,0
Луганська	0,2	0,9	–	–
Львівська	3,2	3,2	6	0,8
Миколаївська	0,7	1,4	4	0,5
Одеська	1,1	1,1	6	0,8
Полтавська	5,0	4,1	15	2,0
Рівненська	0,4	0,7	1	0,1
Сумська	2,0	2,1	2	0,3
Тернопільська	0,5	0,5	2	0,3
Харківська	0,7	3,4	9	1,2
Херсонська	0,9	1,4	1	0,1
Хмельницька	1,3	2,1	9	1,2
Черкаська	2,3	2,3	9	1,2
Чернівецька	2,0	0,5	2	0,3
Чернігівська	2,7	2,1	580	76,8
м. Київ*	59,2	38,3	33	4,4
Усього	100 %	100 %	756	100 %

* З урахуванням запитів від наукових співробітників музею.

Окремою графою в таблиці знову виділено запити від мешканців Криму. Усі вони надійшли від пошукової організації «Патріот», яка займається перепохованням останків бійців Червоної армії, знайдених на території Кримського півострова або на інших теренах пострадянського простору, де загинули учасники Другої світової війни.

2.3. Співпраця з державними і громадськими організаціями України та інших держав

У 2017 р. спектр установ, які звернулися із запитом до музею, значно зменшився. У таблиці 4 зібрано інформацію про службові запити. Серед звернень від державних та громадських установ є як індивідуальні (про одну особу), так і комплексні (про двох і більше осіб).

Таблиця 4

Назва організації	Кількість запитів
Міністерство оборони України	5
Військкомати (ОВК, ОРВК, РВК, МВК)	44
Посольства Республік Казахстану та Узбекистану в Україні	2
Управління праці та соціального захисту населення України	1
Управління праці та соціального захисту населення Росії	1
Судові, адвокатські установи України	4
Служба розшуку Товариства Червоного Хреста України	59
Єврейська Рада України	5
Пошукові об'єднання та спілки України («Закінчимо війну разом»)	3
Пошукова організація «Патріот» – Керч	4
Пошукові організації Білорусі та Росії	6
Наукові співробітники НМІУДСВ	31
Усього	165

3. Напрями пошукової роботи в 2017 р.

Питання, з якими звертаються до музейників, відрізняються одне від одного та, відповідно до своєї тематики, виокремлюються в конкретні напрями пошуку. Залежно від змісту звернення науковець аналізує лише певні документи серед загального обсягу матеріалів з обліку втрат. Беручи до уваги той факт, що характеристика документів, на підставі яких здійснюється пошук інформації про загиблих, не раз надавалася в попередніх звітах науково-дослідного відділу музею, автор лише оприлюднює нові цифри наявності відповідних документів у музеї.

Створений у музеї Документальний фонд з обліку людських військових втрат України у 2017 р. доукомплектовано 698 картками обліку військових поховань Київської області та 82 справами із Київського МВК із документами про долю воїнів [4]. На сьогоднішній день цей фонд налічує 10 174 архівні справи, які містять близько 3 млн персональних документів про загиблих або зниклих безвісти воїнів, призваних на фронт військкоматами України, а також відомості про військові поховання на території країни [5].

Як зазначалося в розділі 2.1, до музейників звертаються із різними запитаннями, серед яких найменший обсяг цьогооріч становлять листи із проханням знайти будь-яку інформацію. Зазвичай такі питання надходили від дітей зниклих безвісти воїнів або тих родичів загиблих бійців, які лише розпочинають вивчення історії своєї родини. Проте сучасний доступ до Інтернет-мережі, де викладено значний обсяг документів із раніше не відомими відомостями (зокрема про загиблих), дає можливість усім зацікавленим особам самостійно віднайти основні дані про полеглих військовослужбовців. Тому автори у своїх листах, як правило, конкретизують запит щодо загиблих родичів.

До цього формату запитів можна також зарахувати звернення такого змісту: «Прошу розшукати мого прадіда Григорія Корнійовича Опаренка. На війну пішов у 1941 р. Пропав безвісти. Інших даних немає» [6]. У цьому випадку науковці нічим не змогли допомогти запитувачу, оскільки жодних відомостей про долю бійця не значилося ні у фонді музею, ні в базах про загиблих, розміщених у мережі Інтернет.

Підтвердити факт участі або загибелі воїна у війні просять ті, хто має право на отримання державних пільг і компенсацій у зв'язку із втратою родича під час військової служби, зокрема на фронтах Другої світової війни, або ті, хто претендує на спадок і доводить, що є прямим або єдиним спадкоємцем. Заявникові або офіційній установі, які безпосередньо займаються наданням певної допомоги, потрібні, здебільшого лише свідчення про загибель бійця на війні або підтвердження факту його участі в бойових діях. Обсяг звернень цього формату став значно меншим, якщо порівняти з попередніми роками, що пояснюється природним зменшенням кількості тих, хто міг би претендувати на таку державну допомогу.

У 2017 р. найбільша кількість звернень стосувалася проблеми встановлення місця загибелі або поховання військовослужбовців. Серед таких запитів особливо виділяються комплексні, оскільки потребують дослідження долі одразу великої кількості людей, які загинули на одній території (запити про громадян Казахстану та Узбекистану, полеглих в Україні) або були призвані з одного населеного пункту (запити від пошуковців про мешканців с. Радуль та с. Суличівка Чернігівської області). Розглянемо один із цих запитів.

Через Український інститут національної пам'яті до музейників звернувся Олександр Іванович Асадчев із проханням «уточнити списки та прізвища похованих у смт Радуль воїнів, яких восени 1943 р. об'єднала одна військова операція – форсування Дніпра, а також спільне місце загибелі – містечко Радуль Ріпкинського району Чернігівської області», яке вони визволили від загарбників [7].

Автор листа просив допомогти відновити історичну справедливість та встановити на п'яти братських могилах меморіальні дошки із прізвищами воїнів. Лист-запит (обсягом 27 сторінок) містив кілька таблиць з прізвищами понад 400 колишніх бійців Червоної армії. Більшість із них померли в госпіталях

після отриманих поранень у бою, але були й ті, хто загинув під час атаки, потонув у Дніпрі або залишився у траншеї противника. На жаль, за сімдесят три роки, що минули відтоді, були викривлені прізвища багатьох бійців, а деякі – загублені. Завдяки так званому «людському фактору» прізвища однополчан, загиблих в один день і первинно похованих в одній могилі, були вписані до списків різних братських поховань.

Під час кропіткої роботи над інформацією про кожного воїна науковці звернули увагу на той факт, що прізвища 20 бійців, загиблих в один день (2 жовтня 1943 р.), значаться у трьох різних могилах. Більшість полеглих мали «неслов'янські» прізвища й були уродженцями Азербайджану, Вірменії, Росії та Таджикистану. У процесі дослідження з'ясувалося, що всі вони «потонули у Дніпрі». Декого з них змогли поховати на острові посеред легендарного Славутича поблизу смт Радуль, а інших лише облікували як загиблих у конкретному місці.

Співробітники музею не тільки усунули низку помилок в особових даних десятків колишніх бійців, а й відновили деякі факти тих жахливих днів.

У Журналі бойових дій 15-ї стрілецької дивізії, у якій служили зазначені воїни, збереглися свідчення про те, що саме сталося того дня:

«01.10.1943р. Противник частинами 86-ї піхотної дивізії, яка посилена великою кількістю артилерії (польової та зенітної), танками, а також підтримана авіацією, обороняється на західному березі р. Дніпро, переходячи до частих контратак.

У ніч на 02.10.1943 р. бійці 321-го СП 15-ї СД розпочали форсування ріки зі східного берега, а також з островів, що західніше смт Радуль (куди за добу до цього дня переправилася одна стрілецька рота 47-го СП 15-ї СД. – Авт.).

О 01.20 2-й батальйон повністю висадився на західний берег й успішно атакував передній край противника. Під час переправи 3-го батальйону сталися п'ять прямих влучень мін у чотири човни й паром, у результаті чого усі бійці з цих плавзасобів або вбиті, або потонули.

2.00 – противник контратакував 2-й батальйон. Вогнем із гвинтівок і кулеметів контратака була відбита.

3.00 – контратака повторилася, однак також успіху не мала.

5.00 – противник утретє безуспішно контратакує батальйони, які переправилися на західний берег. (З 5.00 до 7.00 з району боїв було чути сильний шум автомобільних і танкових моторів).

7.00 – силами одного стрілецького батальйону та чотирьох танків противник контратакував правий фланг 2-го батальйону. Одночасно по лівому флангу цього батальйону противник ударив батальйоном своєї піхоти за підтримки 3-х важких та 8-ми легких танків. Важкі танки підійшли на близьку відстань і почали вести вогонь упритул по бойових порядках 2-го та 3-го батальйонів. Зав'язався важкий бій.

7.30 – противник уп'яте атакував батальйони, проте був притиснутий до землі вогнем із гвинтівок та кулеметів радянських бійців.

8.00 – атака повторилася.

8.45 – почалася сьома контратака. На окремих ділянках вона доходила до рукопашних боїв. На цей час посилювався ворожий артилерійський вогонь із далекої відстані по всій глибині бойових порядків 321-го СП, зосереджуючи вогонь по траншеях, зайнятих радянськими підрозділами. Противник вивів із ладу 50 % засобів переправи.

9.30 – контратакуючи восьмий раз, противнику ціною великих втрат удалося затиснути у півкільце купку сміливців обох батальйонів, які ще залишилися живими.

9.55 – німецькі танки, а за ними піхота увірвалися до бойових порядків батальйонів. Розпочався жорстокий нерівний рукопашний бій розрізнених груп. Східного берега дісталися лише одиниці. Усі інші загинули».

Скупий опис неймовірно жорстоких боїв цього жовтневого дня 1943 р. продемонстрував, як на невеличкому шматочку Чернігівщини плечем до плеча стали щонайменше шість дивізій, щоб вигнати ворога з цієї території. Бійців різних національностей, різного віку, які розмовляли різними мовами, об'єднало єдине бажання – визволити край від загарбника.

Науковці відновили й підтвердили прізвища 439 бійців, загиблих біля смт Радуль, адже увічнення імен полеглих воїнів – це не право, а безперечний обов'язок прийдешніх поколінь.

Окремим вектором пошуку, який також вирізняється значною кількістю звернень, є з'ясування обставин загибелі. Прикладом дослідження в цьому напрямі стала викладена нижче історія.

З типовим для науковців запитом звернулася сестра полеглого Івана Михайловича Кучеренка: «Скільки я себе пам'ятаю, стільки шукаємо брата, тобто все життя. Я не знаю, яким він був, адже у нас не збереглося жодної його фотокартки – він не любив фотографуватися...» Автор вважає недоцільним повторювати історію пошуку за вказаним запитом (нарис «Брат не любив фотографуватися...» розміщено на сайті Меморіального комплексу, розділ «Проекти», сторінка «Повернулися із Небуття»), тому обмежився констатацією низки етапів пошуку [8].

Жінка просила знайти бодай якісь відомості про долю старшого брата, який до 1944 р. жив у с. Білозір'я Смілянського району Київської області.

Співробітники музею досить швидко знайшли Донесення про безповоротні втрати військовослужбовців, призваних на фронт військкоматом Смілянського району, однак у ньому розміщувалася вже відома запитувачці інформація про те, що червоноармієць Іван Кучеренко зарахований зниклим безвісти у вересні 1944 р. Після ретельного аналізу і зіставлення інформації з документів про полеглих (розміщених на сайті www.obd-memorial.ru) з матеріалами з музейного

фонду обліку втрат Смілянського РВК науковці майже цілковито відновили останній життєвий шлях розшукуваного.

Дев'ятнадцятирічний Іван Михайлович Кучеренко був призваний на фронт на початку лютого 1944 р. – одразу після вигнання німецьких військ із території Смілянського району. Хлопець устиг написати кілька листів до рідних, завдяки чому пошуковцям удалося встановити, у якій військовій частині він служив – 138-му гв. стрілецькому полку 48-ї гв. стрілецької дивізії.

У процесі дослідження науковці з'ясували, що батько Івана розпочав пошуки сина одразу після завершення війни й отримав таку відповідь від командира військової частини: «Шановний тов. Кучеренко М.Й.! Ваш син Кучеренко Іван Михайлович вибув із нашої частини 24 червня 1944 р. до військової частини – «польова пошта № 44119» на лікування у зв'язку з пораненням, яке отримав у бою з німецькими загарбниками під час прориву ворожої оборони на Бобруйському напрямі. З того часу він до нас не повертався».

За довідниками умовних найменувань військових частин та польових поштових станцій науковці з'ясували, що пораненого Івана Михайловича направили до 54-го гв. медико-санітарного батальйону 48-ї гв. сд. Пошуковці проаналізували Книги обліку померлих і захоронених військовослужбовців, знайшли прізвища кількох однополчан Івана Кучеренка, які померли в період червня – липня 1944 р., установили, у яких саме населених пунктах їх було поховано, однак прізвища самого Івана Михайловича в цих документах не було...

Цілком імовірно, що він потрапив до шпиталю без документів та в непритомному стані (або вже мертвим), тому й не був зареєстрований під своїм прізвищем. Крім того, з'ясувалося, що бійців, померлих у зазначеному медсанбаті впродовж двох-трьох днів, ховали не в одному спільному похованні або на спеціально виділеній території кладовища, а навпаки – в індивідуальних могилах та в різних місцях одного мікрорайону (наприклад, на перехресті доріг або на околиці лісу). Тому не можна стовідсотково довести, що після війни останки всіх померлих воїнів були перенесені до одного військового меморіалу. Померлі бійці-однополчани Івана Кучеренка значаться у списках різних братських поховань, проте всі ці захоронення розміщені на території Білорусі в Гомельській області.

На жаль, через сімдесят років після завершення Другої світової війни музейники не змогли розшукати місце поховання червоноармійця Івана Кучеренка, як і не змогли це зробити співробітники Смілянського РВК одразу після завершення боїв. Батькам полеглого воїна видали документ, за яким вони мали право отримувати пенсію – сповіщення про загибель, однак у ньому не зазначалося, куди їм прийти, щоб покласти квіти на могилу, тому що їхній син зник безвісти в червні 1944 р.

Водночас сестра Івана Кучеренка тепер знає, що її брат спочиває на білоруській землі.

У процесі дослідницької роботи науковці застосовують різні аналітичні методи («пошук за воєнними, географічними чи адміністративними картами»,

«польова пошта – військова частина», «за особовими даними родичів» тощо). Найбільш використовуваним є порівняльний аналіз матеріалів «відомих» та «невдомих» загиблих бійців з однієї військової частини. Доволі часто документи «відомих» стають підставою для підтвердження місця поховання «інших невідомих». Методика означеного пошуку (умовна назва «за однополчанами») детально описана у статті «З досвіду науково-дослідницького пошуку зі встановлення місця поховання воїна, загиблого в роки Другої світової війни» [9].

4. Програми пошуково-дослідницької діяльності

У музеї розроблено кілька програм пошуково-дослідницької діяльності, зокрема: «Відновлення родинних зв'язків», «Родина шукає солдата», «Братська могила».

Відповідно до програми «Відновлення родинних зв'язків» та у співпраці зі Службою розшуку Товариства Червоного Хреста України наукові співробітники музею провели пошук інформації про 59 осіб, зв'язок з якими обірвався у воєнні роки.

За програмою «Родина шукає солдата» здійснюється пошук за запитом від рідних загиблого. Як і в попередні роки, найбільше листів надійшло від онуків колишніх воїнів. У 2017 р. виявлено інформацію про долю 79 військовослужбовців, про яких раніше родина нічого не знала.

Пріоритетним завданням такого масштабного проекту дослідницької діяльності музею «Братська могила» є встановлення та підтвердження місця поховання загиблого воїна. До цього розділу також можна зарахувати запити про пошук родичів полеглих від пошукових організацій, які перепоховують останки бійців, знайдених нині на полях колишніх боїв. Так, співробітники пошукової організації «Патріот» написали: «Ми підняли останки офіцера з документами – Федір Іванович Мещеряков, 1915 р. н. Його матір проживала на території м. Сталіно. Перепоховання відбудеться через кілька місяців. Шукаємо його родичів-нащадків для запрошення на церемонію упокою. Можливо, у фондах музею збереглися документи з інформацією про родину?» [10].

Науковці музею знайшли сповіщення про загибель розшукуваного, у якому зазначалися точні дані про матір воїна, її адресу проживання, дату отримання похоронки, а також координати його первинного захоронення – «Красно-Перекопський район, на північний захід від висоти 17,6». Імовірно, час та події, що відбулися впродовж 70-річного періоду після війни, «стерли» самотню могилу воїна, місце її розташування – забуто, а прізвище похованого в ній бійця втрачено. Завдяки пошуковцям та науковцям ім'я Ф.І. Мещерякова повернуто з Небуття, а його останки упокоються на меморіальному кладовищі разом з однополчанами. Водночас варто зазначити, що на час написання пропонованої статті нащадки або родичі полеглого не відгукнулися...

У рамках цієї програми в 2017 р. були увічнені імена 633 воїнів, загиблих на території України та інших держав.

5. Календар пошуку

Співробітники науково-дослідного відділу продовжили роботу над проектом «Повернулися з небуття» – окремої сторінки на сайті музею в розділі «Пошук загиблих», на якій розповідається про методи пошуку, складнощі, які виникають у процесі дослідження, та про результати роботи.

У 2017 р. ця рубрика поповнилася новими нарисами про багатьох полеглих воїнів, зокрема: Георгія Петровича Чибірьова («Типова біографія кадрового офіцера»), Івана Михайловича Кучеренка («Брат не любив фотографуватися»), Івана Терентійовича Магду («Прошу Вас, допоможіть мені...»), 435 уродженців с. Радуль Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. («Повертаючи пам'ять»), загиблих воїнів, місця поховання яких було знайдено науковцями («Пошуково-дослідницька робота музею у відгуках запитувачів»), Івана Івановича Дмитрієнка («Депутатський запит»), Михайла Захаровича Бондаренка («Невідомі сторінки з біографії Героя»), Івана Ковальчина («Із листів Івана Ковальчина 1941 р.»), Григорія Васильовича Бадаха («Пошук, який тривав 25 років»), Пилипа, Івана, Пантелія та Панаса Матусевичів («Долі братів Матусевичів»), бійців 3-ї прикордонної застави 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону («Один день прикордонної застави»), Миколи Матвійовича Захожого («Доля батька»), Василя Кузьмовича Євреєнка («Пошук могили діда») [11].

Аналіз пошуково-дослідницької роботи зі встановлення доль загиблих військовослужбовців та виявлення документів про загибель за 2017 р. підтверджує необхідність проведення такої роботи. Усупереч зменшенню кількості носіїв звернень, загальна цифра прізвищ бійців, чиї долі намагаються встановити сучасники, невпинно зростає. Це свідчить і про актуальність зазначеного напрямку роботи науковців, і про певну складність досліджень через брак документів, не збережених часом.

У широкому спектрі питань, які порушують адресанти, найбільший інтерес становить пошук могили бійця. Установлення місця поховання загиблого та викарбування прізвища полеглого на меморіальній плиті могили – пріоритетний напрям у форматі збереження родинної пам'яті про війну 1939–1945 рр. для більшості пересічних громадян.

Джерела та література:

1. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – НМІУДСВ) – науково-дослідний відділ з питань військових втрат України та історичної пам'яті (далі – НДВ). – Лист-запит № 1095/2017 р.
2. Таблиці територіальних типових поділів / І.І. Багрій, А.Г. Бровкін, Л.В. Головіна, І.Я. Зарічняк, О.К. Коваленко; НАН України, НБУВ; Голов. Редактор О.С. Онищенко.– К.: НБУВ, 2004. – С. 555–603.
3. НМІУДСВ. – НДВ. – Лист-запит № 699/2017 р.
4. Звіт роботи науково-дослідного відділу з питань військових втрат України та історичної пам'яті за 2017 рік // НМІУДСВ.

5. Інформаційна довідка про облік документів Фонду загиблих військовослужбовців Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс станом на 01.04.2017 р. // НМІУДСВ. – НДВ.
6. НМІУДСВ. – НДВ. – Лист-запит № 562/2017 р.
7. Там само. – Листи-запити №№ 24–53, 68–252, 279–501/2017 р.
8. Там само. – Лист-запит № 759/2017 р.
9. Пшенична Т. З досвіду науково-дослідницького пошуку зі встановлення місця поховання воїна, загиблого в роки Другої світової війни // НМІУДСВ.
10. НМІУДСВ. – НДВ. – Лист-запит № 1062/2017 р.
11. Електронний ресурс: www.warmuseum.kiev.ua – Проекти. – Пошук загиблих. – «Повернулися із Небуття».

© **Татьяна ПШЕНИЧНАЯ**

**АНАЛИЗ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ
НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ
ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ ПО УСТАНОВЛЕНИЮ СУДЕБ
ПОГИБШИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ И ВЫЯВЛЕНИЯ
ДОКУМЕНТОВ О ГИБЕЛИ
ЗА 2017 г.**

Обобщаются результаты научно-исследовательской деятельности по установлению судеб погибших военнослужащих и выявлению документов об их гибели в 2017 г. Анализируется поисковая работа ученых музея, выделяется вопрос о необходимости такой деятельности для современного общества. Рассматриваются направления и методы поисковой работы, которые применяются при исследовании судеб погибших воинов и выявлении документов о гибели, а также программы гуманитарно-поисковой деятельности, которую проводит музей.

Ключевые слова: историческая память, письмо-запрос, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне.

© *Tetiana PSHENYCHNA*

ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC RESEARCH WORK OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE IN SECOND WORLD WAR TO THE FATE OF THE FALLEN SOLDIERS AND THE DETECTION OF THE DEATHS BY 2017

Since 2007 the Memorial complex received 9805 letters with request to establish the fate of soldiers who died during World War II.

The historical memory – both familial and social – is formed over the years and centuries, and consists of a kaleidoscope of interconnected events – happy and tragic, controversial and compromise.

The purpose of this article – analysis and synthesis of results of research activities to install the fate of soldiers and revealing documents about their death in 2017 within the historical and sociological study "On the question of the historical memory of the war in Ukraine".

The basis for the study were the letters with request of citizens which came to the museum during 2017. In the proposed scientific exploration not only analyzes the work in search of scientists of the museum, but also singled out the question of the necessity of such for the modern society.

Analysis of search and research practices for 2017 was conducted by quantitative and qualitative indicators given with the description on requests by type, authorship, a means of income, themed issues. Separately considered directions and methods of research work applied in the study of the fate of fallen soldiers and detection instruments of death and Humanitarian retrieval activities which carried out by the museum.

Appeal to researchers under different programs on search of fallen soldiers developed at Memorial complex exhibit a wide range of subjects interested in solving problems in the memorial policy, and confirmed the need for such activities.

Scientists developed special techniques to help search and set back from oblivion the names of many unknown and missing soldiers recover forgotten or distorted chain of events in the history of the period of 1939–1945, to keep the social and family memory about the tragic and heroic past of the World War II.

Keywords: *historical memory, a letter of request, The National Museum of the History of the Ukraine in the World War II.*

МУЗЕЙНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 069.12+37.091.214+316.17

© *Олександр ПАСТЕРНАК*

НАВЧАЛЬНО-ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ЯК ФОРМА КОМУНІКАЦІЇ З МУЗЕЙНИМ ВІДВІДУВАЧЕМ

У статті розглянуто ефективність навчально-освітніх програм як форми комунікації між музеєм та відвідувачем через призму методів неформальної освіти. Увагу акцентовано на методичних засадах й особливостях проведення найпоширеніших навчально-освітніх програм для різних вікових груп відвідувачів Національного музею історії України у Другій світовій війні.

Ключові слова: музей, музейний відвідувач, неформальна освіта, музейна освіта, комунікація, навчально-освітні програми, інтерактив, гра.

В умовах глобалізаційних трансформацій сучасного світу, у зв'язку з формуванням постіндустріального суспільства, форсованою інформатизацією та діджиталізацією соціокультурної сфери перед сучасними музеями постають нові виклики: залишатися традиційними інституціями для зберігання та інтерпретування пам'яток минулого чи стати сучасною, динамічною, конкурентоздатною й інтегративною платформою, здатною до синергії, інклюзії й задоволення культурно-освітніх та рекреаційних потреб кожного відвідувача і суспільства загалом. Недарма Міжнародна рада музеїв ICOM так визначає місію сучасного музею: «Відповідно до статуту ICOM, прийнятого 22-ю Генеральною асамблеєю у Відні (Австрія, 24 серпня 2007 р.), музей є відкритою для публіки некомерційною інституцією, що стоїть на службі суспільства задля його розвитку. Музей збирає, зберігає, досліджує матеріальну і нематеріальну спадщину людства та його середовища задля реалізації дослідницьких, освітніх, рекреаційних функцій» [8].

І справді, для сучасної аудиторії особливо важливою стає саме атмосфера музею, усе більшого значення набуває його дозвільна функція. Сучасний музей вже не може працювати виключно в режимі трансляційної моделі, пропонуючи аудиторії традиційні екскурсії і лекції. Тому однією з найважливіших складових частин музейної діяльності, що потребує евентуальної модернізації, є музейна комунікація – процес передачі й осмислення інформації між музеєм і суспіль-

ством, а її втіленням стають різноманітні форми культурно-освітньої роботи з аудиторією. Але яким чином розглядати музейну освіту? [6, 11].

На думку відомого британського дослідника музейної справи Кеннета Хадсона, специфіку музейної освіти визначає та обставина, що вона реалізується на предметній основі і в спеціально організованому, естетично значимому й інформаційно насиченому предметно-просторовому середовищі, де органічно поєднуються документально достовірні і художньо-образні начала і де людина знаходить «короткочасний прихисток від агресії, потворства і шуму зовнішнього світу» [7, 355]. Цю тезу розширює і відомий австрійський музеолог Фрідріх Вайдахер: «Музейна освіта – це добровільна, неформальна освіта, якій невідомі шкільні ступені, навчальні плани та іспити. Відвідувач за бажанням може прийти та піти, він може вивчати виставку у власному темпі та відповідно до своїх зацікавлень. До основних завдань музейної освіти належить стимулювати силу уяви відвідувача та розвивати його чуттєву свідомість» [1, 187].

Саме ж поняття «неформальна освіта» з'явилося наприкінці 1960-х років. У 1967 р. під час міжнародної конференції в Уілліамсбурзі (США) постало питання про світову освітню кризу через проблеми із застарілими навчальними програмами та низькою здатністю формальної освіти адаптуватися до глобальних змін. Стало очевидно, що отримати необхідні знання лише в системі офіційної освіти не можна, а на зміну застарілій концепції «одна освіта на все життя» постало інше – «навчання протягом усього життя» (lifelong education) [10]. Беручи до уваги принципи неформальної освіти, які виокремлює ЮНЕСКО: «зв'язок з практикою», «навчання з урахуванням потреб», «гнучкі програми, розклад і вибір місця проведення», «освіта для всіх», можна стверджувати, що на сьогодні музей, як жодна інша культурно-освітня інституція, відповідає принципам неформальної освіти, а однією з форм її реалізації стають музейні навчально-освітні програми [9].

За Вайдахером, музейні програми передбачають «будь-яку музейну діяльність, яка відбувається у просторі та часі й призначена для громадськості. Їхня тематика може охоплювати широкий спектр: від наукового дослідження до популярних розваг» [1, 222].

Беручи до уваги сучасні потреби та запити музейного відвідувача, Національний музей історії України у Другій світовій війні у своїх освітніх програмах дедалі частіше звертає увагу на потребу імплементації інтерактивних засобів та технологій.

Інтерактивні засоби дають можливість зробити «нецікаве» цікавим, змушують відвідувача музею засвоювати нову для нього інформацію, перетворюють з пасивного спостерігача на активного учасника музейних проектів [3, 48].

Головна ідея будь-якого інтерактиву – суб'єкт-суб'єктні взаємини. Це дає змогу активізувати процес музейної комунікації, змінити ставлення до відвідувача як до суб'єкта, зробити з нього активного учасника комунікації [5, 32].

Одним із найефективніших та найпопулярніших інтерактивних методів роботи з дитячою та підлітковою аудиторією є гра.

Саме в грі будь-які завдання, спрямовані на розвиток мислення, сприймаються позитивно. Проте не слід забувати, що використання гри не самоціль, а спосіб створення позитивного емоційного тла під час музейної комунікації задля інтелектуального, етичного, естетичного розвитку і становлення духовних цінностей [5, 57].

Головним дієвим чинником ігрового методу є індивідуальна творчість. Досвід самостійної творчості дає змогу розвивати креативні навички особистості. Як результат – набуття знань про певні пам'ятки чи історичні факти як духовно-інтелектуальну власність, тобто вироблення особистої громадянської позиції. Знайомство з музейними об'єктами через особисті творчі зусилля сприяє синкретизації знань до філософських узагальнень [4, 20–21].

Наукові співробітники науково-освітнього відділу Національного музею історії України у Другій світовій війні розробили низку освітніх ігрових програм. У цій статті детально розглянемо кілька з них.

Експерсія з елементами гри для дітей молодшого шкільного віку «Повстанська абетка»

Мета: за допомогою автентичних експонатів та окремих експозитарних комплексів у доступній ігровій формі ознайомити відвідувачів з історією українського визвольного руху, прищепити національно-патріотичні почуття, сприяти розвитку аналітичного, абстрактного та категоріального мислення, навчити дітей швидко, творчо та креативно вирішувати поставлені завдання.

Структура заняття:

1. Напередодні екскурсії діти отримують «ПУТІВНИК-Абетку» та ручку.
2. В усіх залах музею поруч із відповідними матеріалами розклеєні слова, що стосуються або якимось чином пов'язані з українським визвольним рухом. Ці слова мають допомогти учням створити етичний та морально-ціннісний образ борців за незалежну Україну періоду Другої світової війни, провести паралелі з сучасними захисниками України.

3. Наприклад, у ввідному залі розміщені слова: Україна, Нація, Народ, Патріот. Під час розповіді екскурсовод має пояснити значення цих слів, що вони означали для борців за Україну понад 75 років тому і яке значення мають для нас сьогодні.

Або, наприклад, у залі № 1 біля матеріалів, присвячених Карпатській Україні, розміщені слова: Війна, Августин Волошин, Герб, Гімн. Діти мають дізнатися про створення Української держави Августином Волошином. Екскурсовод акцентує увагу на тому, що герб держави – тризуб, гімн – «Ще не вмерла України...», обов'язково наголошує на темі початку Другої світової війни.

4. Школярі мають знайти в залах експозиції якнайбільше відповідних слів і записати їх у путівник напроти літер в абетці.

5. Перемагає той, хто цілковито збере повстанську абетку.

Методичні зауваги

Зважаючи на психовікові особливості відвідувачів молодшого шкільного віку, експозитарна розповідь має подаватися екскурсоводом у максимально симпліфікованій формі із постійним поясненням термінів, дефініцій, що використовуються в ігровому тезаурусі й можуть бути незрозумілі або невідомі маленьким екскурсантам.

Основною формою комунікації з такою категорією відвідувачів має бути жвавий діалог, а наратив – динамічним, захоплюючим і натхненним, щоб повсякчас підживлювати інтерес малолітньої публіки, що в такому віці має схильність до швидкого розсіювання уваги. Завдання екскурсовода – постійно тримати групу в «позитивній напрузі», аби вони щохвилини переймалися питанням: «Цікаво, що ж буде далі?»

Не менш важливою є потреба утримувати увагу дітей інтонацією та невербальними засобами, спрямовувати їх творчу активність у правильне русло задля вирішення поставленого завдання.

Екскурсія-гра побудована так, що кожен учасник може зібрати по декілька слів на кожен літеру, позаяк слова на певну букву повторюються в різних залах. Отже, у кожного учня абетка вийде персональною і неповторною. Це зроблено для того, щоб кожна дитина незалежно від рівня знань, інтелектуальної підготовки, особливостей темпераменту та характеру могла впоратись із завданням і відчути себе переможцем. Тому модератор заняття має бути емпатичним і уважним до всіх екскурсантів, намагатися зважати на індивідуальні особливості кожної дитини, заохочувати до участі всіх гравців, вибудовувати персональний контакт із кожним маленьким відвідувачем.

Наприкінці зустрічі екскурсовод обов'язково має похвалити екскурсантів, підкреслити і зацентувати увагу на тому, що кожен учасник заходу чудово впорався із завданням і кожен із них здобув свою особисту перемогу.

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що мета цього заняття – не навчити дітей історії, розумітися на історичних подіях, датах чи персоналіях, головне – залучити дитину до ігрового процесу, переживання колективного досвіду і психоемоційного стану, на який «нанизується» інформація про загальноісторичний контекст і створюється узагальнюючий образ борця за волю України.

Ще однією надзвичайно популярною інтерактивною формою комунікації з музейним відвідувачем став квест. «Квест» як термін був запозичений із царини

комп'ютерних та відеоігор і в перекладі з англійської («quest») означає «пошук», покрокове вирішення поставлених завдань шляхом їх обдумування, уважного пошуку підказок і схованих деталей.

Якщо говорити про «музейний квест», то він передбачає кілька аспектів:

- наявність чітко встановленого маршруту, за яким квестери (гравці квесту) ведуть пошук (карта, маршрутний лист, путівник тощо);
- наявність модератора, що координує та коригує дії квестерів;
- наявність об'єктів пошуку (експонати, їх зовнішні характеристики, тексти анотацій, штучні підказки, власне сам експозитарний простір);
- усі об'єкти пошуку пов'язані один з одним і мають привести квестерів до результатів пошуку;
- результатом пошуку може бути: експонат, кодове слово, дешифрований текст, відповідь на ключове запитання тощо [4, 20–21].

На базі головної експозиції Національного музею історії України у Другій світовій війні відділ науково-освітньої роботи розробив серію квест-занять. Неабияку популярність здобув квест «Дорогами війни».

Гра-квест «Дорогами війни» для школярів середніх та старших класів

Мета: за допомогою артефактів, реліквій та автентичних експонатів у формі активної динамічної гри ознайомити відвідувачів з історією Другої світової війни, активізувати логічне, дедуктивне, алгоритмічне мислення, навчити школярів працювати в команді, раціонально та ефективно розподіляти обов'язки для досягнення спільної мети.

Структура заняття:

1. Перед початком безпосередньої гри екскурсовод проводить коротку оглядову екскурсію, ознайомлює відвідувачів з експозицією та тематикою залів.
2. Після завершення екскурсії модератори пояснюють мету, маршрут та правила гри.
3. Група ділиться на дві команди (екіпажі). Кожна команда розподіляє функціональні обов'язки – обирає «спікера» (відповідального за озвучення завдань), «писаря» (відповідального за внесення відповідей до таблиці ключів) та «пошуковців».
4. Кожна команда отримує «Таблицю ключів», куди вносять відповіді (Додаток 1); «Матрицю» для розв'язання фінального завдання (Додаток 2); «Таємне послання», дешифрування якого визначає переможця (Додаток 3).

5. У кожному залі команди отримують від модераторів конверт із завданням. До наступного залу можна переходити лише після виконання попереднього завдання. Крім самого запитання, у конверті міститься додаткова історична інформація або підказка. Наприклад:

«1 зал

План нападу на Радянський Союз називався «Барбаросса». План ґрунтувався на теорії тотальної і блискавичної війни, відпрацьованої в попередніх кампаніях. Німеччина виділяла 152 дивізії (в тому числі 19 танкових і 14 моторизованих) і дві бригади.

Завдання

На озброєнні моторизованих військ якого німецького генерала був мотоцикл BMW (тип Р-12) зразка 1939 р., подарований музею колекціонером Мартіном Богартом?

* «Барбаросса» означає «руда борода». Так звали німецького імператора XII століття Фрідріха, учасника хрестових походів, відомого своєю войовничістю.

6. Перемагає та команда, яка першою пройде маршрут і вирішить завдання «Супер-гри». Команда-переможець отримує приз – підйом на оглядовий майданчик монумента «Батьківщина-мати».

Методичні зауваги

Під час роботи з підлітками, екскурсовод має зважати на вікові особливості цієї категорії відвідувачів. Саме в цьому віці, на думку автора теорії когнітивного розвитку, швейцарського психолога Ж. Піаже, у індивіда виробляється формальне мислення, зрілий рефлексивний інтелект та здатність до абстрактного й гіпотетичного мислення [2, 120]. Отже, така категорія відвідувачів готова до апперцепції, аналізу та синтезу складнішої інформації, аксіологічних суджень та умовиводів. Разом із тим підліткам притаманна висока активність, готовність до дій та вирішення диференційованих завдань. Тому квест якнайкраще підходить для задоволення інтелектуальних і культурно-рекреаційних потреб такої категорії відвідувачів.

Під час квесту екскурсовод має бути не лише модератором гри, а й активним її учасником, оскільки має встановити особистісний контакт із командою, координувати її дії, спрямовувати хід думок гравців у правильному напрямі під час вирішення ускладнених завдань, підтримувати командний дух і продемонструвати школярам свою зацікавленість у перемозі їхньої команди.

Для учасників квесту надзвичайно інтригуючим і мотивуючим є елемент змагання, тому модератор має повсякчас підтримувати ефект напруги, боротьби, апелювати до обмежених хронологічних рамок гри, спонукаючи дітей до швидкого вирішення завдань.

Утім, граючи, не варто забувати і про виховний аспект. Недарма фінальне дешифроване «Таємне послання» – це євангельське «Хто меча візьме, той від меча і загине». Наприкінці гри потрібно підбити підсумки заняття, порефлексувати й зацентрувати увагу на засвоєних знаннях, світоглядних, соціокультурних і гуманістичних цінностях, які пропагує музей.

Як підсумок, варто зазначити, що універсальність гри-квесту полягає в тому, що за досить короткий період часу відвідувачі одночасно засвоюють великий пласт історичної інформації й ближче цікавляться експонатами, їх історією й походженням. Надзвичайно важливим є той факт, що дидактичний процес відбувається у невимушеній атмосфері, у тісному колі знайомих осіб, без інституціонального примусу, у просторі, відкритому для творчого й креативного самовираження всіх і кожного.

Окремою формою культурно-освітньої діяльності, яку музеї активно використовують в комунікації з відвідувачами, є музейні зустрічі з особливими гостями в рамках освітнього проекту «Слово свідка». Ці зустрічі передбачають спілкування зі свідками Другої світової війни, Голокосту, сталінського тоталітаризму, а також війни на Сході України.

Музейна зустріч «Слово свідка»

Мета: ознайомити відвідувачів із винятковими долями людей, що опинилися в екстремальних життєвих ситуаціях і стали свідками чи учасниками трагічних подій української історії; виховувати почуття емпатії, самосвідомості, патріотизму, національної ідентичності; надихатися прикладами стійкості й незламності людського духу, відданості загальнолюдським морально-етичним цінностям.

Структура заняття:

1. Зустріч відбувається на базі головної експозиції музею або тематичного виставкового проекту. Наприклад, зустрічі з учасниками АТО мають більший дидактичний та емоційний вплив, якщо проводяться на виставці «Український Схід».
2. Розповідь свідка.
3. Часто виступ супроводжується офіційною передачею матеріалів гостя до фондозбірні музею.
4. Неформальне спілкування відвідувачів із гостем, обмін думками й враженнями.

Методичні зауваги

Такий різновид музейної комунікації з аудиторією, як зустріч зі свідком подій, має надзвичайно високий едукативний, виховний та психоформуєчий вплив на відвідувача, його ціннісні й світоглядні орієнтації. Такий ефект досягається за рахунок тестімоніального процесу, коли виступ свідка стає своєрідною розповіддю-сповіддю, а, на перший погляд, пасивне слухання учасників заходу перетворюється на активне співпереживання гостю, створюючи відповідне

колективне психоемоційне тло. Слід розуміти, що під час такої зустрічі емоційний складник є доміантним, а інформаційний контент, як-то: історичний контекст, факти й події – вторинним. Але здатність пам'яті до відтворення такого роду інформації буде набагато вищою, якщо порівняти зі звичайним запам'ятовуванням, оскільки вона буде пов'язаною з певною емоцією.

Разом із тим варто пам'ятати, що такі заходи з підвищеним емоційним складником потребують неабиякої відповідальності, професіоналізму й витримки від модератора зустрічі. Оскільки головними гостями заходу є свідки подій, що травмують психіку, то спогади про події можуть мати надзвичайно деструктивний вплив на емоційний стан запрошеного. З огляду на це ведучий має ретельно підбирати питання, на які має відповідати гість, бути обережним у висловлюваннях, уникати оцінних суджень, тримати постійний емоційний контакт зі свідком і аудиторією, «розряджати» найбільш напружені моменти емпатичними фразами та поведінкою.

Обов'язковими елементами завершального етапу зустрічі мають стати колективна рефлексія й неформальне спілкування зі свідком, а також обмін враженнями й емоціями, налагодження міжособистісного контакту між усіма учасниками заходу, щоб позбутися обопільного психологічного стресу й завершити захід своєрідним актом єднання із життєстверджувальним настроєм.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що сьогодні музей є однією із ключових соціокультурних інституцій, що засобами неформальної освіти забезпечує культурно-освітні, інтелектуальні, естетичні й рекреаційні потреби суспільства. Музей сучасного зразка реалізує свою комунікативну функцію шляхом упровадження новітніх, інноваційних навчально-освітніх програм для різних категорій відвідувачів. Зважаючи на досвід навчально-освітньої роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні, можна стверджувати, що найбільший дидактичний і дозвільний ефект для музейного відвідувача мають ті освітні програми, що містять інтерактивний елемент та передбачають активне залучення аудиторії до едукативного процесу.

Отже, лише орієнтація на відвідувача, інтерсуб'єктивний підхід, простір для креативного, творчого розвитку особистості й глибока вмотивованість стануть запорукою для побудови «музею для людей», музею майбутнього.

Екіпаж №1

Ключі з відповідями

	1												
	2												
	3												
	4												
	5												
	6												
	7												
	8												
	9												
	10												
	11												
	12												
	13												

Кожну відповідь записуєте у відповідні клітинки. Сторінка за номером зліва

Додаток 1

Екіпаж №1

Матриця для відновлення послання

	1			■									
	2						■						
	3						■						
	4			■									
	5								■				
	6			■									
	7	■											
	8						■						
	9	■											
	10									■			
	11					■							
	12			■									
	13									■			

Додаток 2

ФІНАЛ

Екіпаж 1

Супергра: відновіть втрачене послання

			Х																З											
				8	9			7		1	11	12			9	6			12	7	1									
					8	10			9	6	4				7	1	11	12												
						4			З		Г			2	3	1														

Додаток 3

Джерела та література:

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: посібник / перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. – Львів: Літопис, 2005. – 632 с.
2. Кузнецов Ю.В., Кравцов В.А., Кибиткин А.И. Социально-философские концепции социализации личности (Э. Дюркгейм и Ж. Пиаже) / Ю.В. Кузнецов, В.А. Кравцов, А.И. Кибиткин // Вестник МГТУ. – 2012. – Т. 15. – № 1. – С. 118–212.
3. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Другої науково-практичної конференції (25–26 вересня 2014 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2014. – 104 с.
4. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Другої науково-практичної конференції (24–25 вересня 2013 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2013. – 80 с.
5. Музейна педагогіка: теорія і практика: науково-методичний посібник / І.В. Удовиченко. – К.: Логос, Національний музей історії України, 2017. – 72 с.
6. Сапанжа О.С. Теория музейной коммуникации. История, модели, стратегии, образовательные технологии. Учебное пособие. – Киров: Изд-во МЦИТО, 2017. – 51 с.
7. Шулепова Э.А. Основы музееведения. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 504 с.
8. ICOM. Museum Definition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Statuts/2017_ICOM_Statutes_EN.pdf. – Назва з екрана.
9. International Standard Classification of Education ISCED 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf>. – Назва з екрана.
10. UNESCO-UNEVOC web-site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unevoc.unesco.org/go.php?q=non-formal%20education>. – Назва з екрана.

© **Александр ПАСТЕРНАК**

УЧЕБНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРОГРАММЫ КАК ФОРМА КОММУНИКАЦИИ С МУЗЕЙНЫМ ПОСЕТИТЕЛЕМ

В статье рассмотрена эффективность учебно-образовательных программ как формы коммуникации между музеем и посетителем через призму методов неформального образования. Внимание акцентировано на методических принципах и особенностях проведения наиболее распространенных учебно-образовательных программ для разновозрастных групп посетителей Национального музея истории Украины во Второй мировой войне.

Ключевые слова: музей, музейный посетитель, неформальное образование, музейное образование, коммуникация, учебно-образовательные программы, интерактив, игра.

© *Alexandr PASTERNAK*

EDUCATIONAL PROGRAMS AS THE FORM OF COMMUNICATION WITH THE MUSEUM VISITOR

The article defines the effectiveness of educational programs as a form of communication between the museum and the visitor as the part of non-formal education methods. The paper highlights the methodical principles and features of conducting the most popular educational programs for different age visitor groups of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.

Keywords: *museum, museum visitor, informal education, museum education, communication, educational and educational programs, interactive, game.*

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 35.077.6(477.86)"1991/2017"

© Ігор ЛИСИЙ

ОХОРОНА ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПНІВСЬКОГО ЗАМКУ В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПЕРІОДУ 1991–2017 рр.

За допомогою використання комплексно-системного підходу проведено хронологічний аналіз і здійснено структурування нормативно-правових актів регіональної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування Івано-Франківської області за період 1991–2017 рр. з питань охорони, збереження, відновлення і використання Пнівського замку, розташованого в с. Пнів Надвірнянського району Івано-Франківської області.

Ключові слова: Пнівський замок, Івано-Франківська область, розпорядження, рішення.

Здобуття Україною незалежності й розбудова молодій держави дали змогу створити на території Івано-Франківської області потенційно нові можливості та правові рамки для охорони, збереження та використання об'єктів культурної спадщини загалом і замків зокрема, переважну частину з яких у роки радянської влади систематично знищували, спотворювали або в кращому разі просто ігнорували. Як наслідок, у 1991 р. в різних кондиціях фізичної цілісності збереженими залишилися тільки шість замків, одним із яких є Пнівський поблизу м. Надвірна. Беручи до уваги потреби збереження та суспільно-культурної інтеграції, доцільно проаналізувати хронологію прийнятих у 1991–2017 рр. на регіональному рівні нормативно-правових актів виконавчої влади та місцевого самоврядування, щоб визначити динаміку ставлення компетентних пам'яткоохоронних органів до Пнівського замку й окреслити законодавчі передумови для практичних змін функціонального стану архітектурного об'єкта.

Метою написання наукової статті є комплексний хронологічний аналіз заходів регіональної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування Івано-Франківської області в 1991–2017 рр. з питань пам'яткоохоронної діяльності щодо Пнівського замку. Об'єкт дослідження – Пнівський замок, а предмет – особливості та специфіка нормативно-правового регулювання на

регіональному рівні охорони, збереження, відновлення та використання архітектурної пам'ятки.

Варто зазначити, що проблематиці хронологічного аналізу нормативно-правових актів охорони, збереження та сучасного використання Пнівського замку в роки незалежності не приділялася увага дослідників. Джерельно-інформаційним базисом стали розпорядження Івано-Франківської обласної та Надвірнянської районної державних адміністрацій, рішення Івано-Франківської обласної, Надвірнянських районної та міської рад, а також адміністративне листування місцевих органів виконавчої влади з центральними профільними міністерствами [5; 6; 12; 19; 1; 2; 13; 14; 16; 18; 26–28; 7; 9; 10; 15; 20–25; 8; 11; 3; 17].

Однією з перших спроб нормалізації процесу охорони Пнівського замку є розпорядження представника Президента України в Івано-Франківській області В. Павлика від 7 вересня 1992 р. № 260 «Про передачу на баланс управління архітектури і містобудування обласної держадміністрації будівель – пам'яток архітектури», сутнісний зміст якого полягав у передачі на баланс управління архітектури і містобудування Івано-Франківської обласної державної адміністрації замку в с. Пнів (з балансу виконкому Пнівської сільської ради народних депутатів) з метою впорядкування балансової приналежності, а також забезпечення дієвих заходів збереження, охорони, реставрації, експлуатації пам'ятки, продовження пошуково-дослідницьких робіт на об'єкті, розпочатих ще в радянський період [5, 47–49].

Очевидно, поставлені перед управлінням завдання не були виконані, бо згідно з рішенням Надвірнянської районної ради від 3 грудня 2009 р. № 554-21/2009 «Про визнання права власності на Пнівський замок» пам'ятку було передано на баланс відділу культури та туризму Надвірнянської районної державної адміністрації і визнано спільною власністю територіальних громад сіл, селищ та міст району, а також до 30 травня 2010 р. передбачалися заходи щодо здійснення експертної оцінки та підготовки необхідних документів для включення Пнівського замку до комплексу пам'яток історії і культури Національного заповідника «Давній Галич» [7]. Незважаючи на очевидну перспективність зазначених планів, на практиці вони залишилися повністю нереалізованими.

Декларування владними структурами пріоритетності збереження та використання замків проявлялося й через різноманітні цільові та комплексні програми розвитку, а також культурно-мистецькі заходи чи події. Так, згідно з Програмою розвитку туризму в Надвірнянському районі до 2005 р., затвердженою розпорядженням Надвірнянської районної державної адміністрації від 30 січня 1998 р. № 32, пріоритетними визначалися заходи щодо відновлення Пнівського замку, а їх виконавцем став відділ культури райдержадміністрації [1, 194]. У серпні 1999 р. у зв'язку зі святкуванням міжнародного Гуцульського фестивалю відповідно до розпорядження Надвірнянської райдержадміністрації від 3 березня 1999 р. № 52 «Про проведення ІХ Гуцульського фестивалю» передбачалися роботи з благоустрою території замку в с. Пнів [2, 20].

22 листопада 2002 р. рішенням Івано-Франківської обласної ради № 85-4/2002 затверджено Програму розвитку туризму в області на 2002–2010 рр., яка визначала одним із пріоритетних напрямків збереження та відновлення історико-архітектурних пам'яток. Так, у 2003–2010 рр. планувалося проведення реставрації Пнівського замку (виконавцями стали Надвірнянська райдержадміністрація й управління містобудування та архітектури Івано-Франківської облдержадміністрації) [4, 207–208].

У січні 2003 р. з метою реалізації доручення Кабінету Міністрів України від 28 травня 2002 р. № 4068/23 щодо виконання плану заходів з охорони та збереження культурної спадщини в Україні заступником голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації Б. Томенчуком затверджений план заходів з охорони і збереження культурної спадщини області, серед яких числилися і замкові споруди. У 2005 р. передбачався консерваційно-реставраційний ремонт замку в с. Пнів із орієнтовною вартістю проекту 1 млн грн [3, 39–40].

Активізація органів виконавчої влади та місцевого самоврядування відбувалася у 2005 р., коли Кабінет Міністрів України розпорядженням від 8 червня 2005 р. № 182-р схвалив Концепцію Державної програми збереження та використання замків на 2006–2011 рр. Основною метою визначалися розроблення та здійснення адміністративно-правових, науково-методичних, архітектурно-реставраційних, культурно-просвітницьких, фінансових заходів для забезпечення комплексного збереження і використання замків [29, 53].

Рішенням Івано-Франківської обласної ради від 2 березня 2006 р. № 807-23/2006 затверджено регіональну Концепцію та Програму національного і духовного відродження Івано-Франківщини, а одним із пунктів визначено збереження та використання середньовічних замків, на реалізацію якого у 2006–2011 рр. з обласного бюджету було виділено 500 тис. грн [14, 38].

Масштабні консерваційно-реставраційні заходи на території Пнівського замку протягом 2006–2010 рр. передбачала комплексна Програма «Культура Івано-Франківщини», затверджена рішенням Івано-Франківської обласної ради від 8 вересня 2006 р. № 71-5/2006. Для реалізації задачі планувалося загальне фінансування з обласного бюджету в сумі 250 тис. грн: у 2006 р. – без фінансування, 2007 і 2008 рр. – 60 тис. грн щороку, 2009 і 2010 рр. – по 65 тис. грн на рік. Виконавцями стали управління туризму і культури Івано-Франківської облдержадміністрації, Пнівський сільвиконком, відділи та управління Надвірнянської райдержадміністрації [16, 49].

З метою збереження та популяризації культурної спадщини рішенням Надвірнянської районної ради від 6 березня 2007 р. № 131-5/2007 затверджена районна Програма охорони пам'яток історії та культури Надвірнянщини на 2007–2011 рр., у якій проголошувався ряд заходів щодо збереження та вивчення Пнівського замку [20]. Згідно з рішенням Надвірнянської районної ради від 14 травня 2010 р. № 595-24/2010 «Про внесення змін до рішення районної ради від 06.03.2007 р. № 131-5/2007 "Про Програму охорони пам'яток історії та

культури Надвірнянщини на 2007–2011 роки"» планувалися заходи для проведення паспортизації та виготовлення облікової документації Пнівського замку (період виконання – третій квартал 2010 р., фінансування – 100 тис. грн) [9].

Реставрація замку в с. Пнів також була пріоритетним завданням окремих районних програм соціально-економічного та культурного розвитку. Наприклад, у 2008 р. з метою створення мікроклімату для організації туризму та курортно-рекреаційного господарства прийнято рішення Надвірнянської районної ради від 4 квітня № 279-12/2008 «Про програму соціально-економічного та культурного розвитку району на 2008 рік», яке декларувало проведення реставраційних робіт на території Пнівського замку [23]. Рішенням Надвірнянської районної ради від 26 березня 2009 р. № 439-18/2009 затверджено Програму соціально-економічного та культурного розвитку Надвірнянського району на 2009 р., що передбачала продовження реставраційних робіт Пнівського замку [24].

23 лютого 2008 р. представники Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Хмельницької обласних рад підтримали ініціативу громадських організацій та підписали Декларацію про оголошення Року замків і палаців Західної України. Незважаючи на це, виконання проголошених завдань на території Івано-Франківської області відбувалося проблематично. Лише 7 серпня 2008 р. управлінням культури обласної державної адміністрації розроблено проект обласної програми проведення невідкладних ремонтно-реставраційних робіт на замках та палацах Івано-Франківської області на період 2008–2013 рр. і передано на розгляд та затвердження обласної ради. Даний проект передбачав грандіозні консерваційно-реставраційні роботи Пнівського замку: реабілітація вежі з корпусом, протиаварійне укріплення мурів Гранчастої вежі, фрагментарне відновлення стін (передбачалося фінансування по 250 тис. грн щороку) [17, 4–5]. Але, на жаль, проект не був затверджений рішенням обласної ради, а натомість 8 вересня 2008 р. з метою підготовки заходів для реалізації декларації спільним розпорядженням Івано-Франківської обласної ради та Івано-Франківської обласної державної адміністрації № 576/379-р «Про заходи щодо святкування Року замків та палаців» було затверджено склад організаційного комітету з підготовки та відзначення в області Року замків і палаців, який було визначено відповідальним за розробку плану святкових заходів у місячний термін [12, 121–125].

Відповідно до розпорядження Івано-Франківської обласної адміністрації від 29 травня 2009 р. № 300 «Про проведення в області Всеукраїнської акції "Пам'ятати. Відродити. Зберегти"» затверджено план заходів щодо організації та проведення в 2009–2015 рр. Всеукраїнської молодіжної акції «Пам'ятати. Відродити. Зберегти». Одним із пріоритетів декларувалося посилення роботи, спрямованої на захист, збереження, утримання і відповідне використання, паспортизацію середньовічних замків, проведення ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках. Функції виконавців розпорядження отримали управління культури обласної державної адміністрації та районні державні адміністрації [19, 15].

Регіональна цільова Програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011–2015 рр., затверджена рішенням обласної ради від 24 березня 2011 р. № 74-4/2011, передбачала здійснення комплексу заходів збереження, охорони, відновлення архітектурних пам'яток, забезпечення раціонального використання історико-культурних ресурсів у пізнавальних, екскурсійно-туристичних, наукових цілях, серед яких були й замкові споруди [28].

Важливість збереження матеріальної історико-культурної спадщини проголошувалося й в регіональній цільовій Програмі «Культура Івано-Франківщини» на 2011–2015 рр., схваленій розпорядженням обласної державної адміністрації від 10 лютого 2011 р. та затвердженій рішенням Івано-Франківської обласної ради від 10 червня 2011 р. № 155-6/2011. Відповідно до Програми визначався комплекс заходів щодо кадастріфікації і паспортизації архітектурних пам'яток, виготовлення проектно-кошторисної документації, здійснення ремонтно-реставраційних робіт тощо [26].

Чергова комплексна регіональна цільова Програма розвитку туризму в області на 2016–2020 рр., затверджена рішенням Івано-Франківської обласної ради від 16 жовтня 2015 р. № 1820-39/2015, визначила пріоритетним напрямком збереження і облаштування культурно-історичних пам'яток з метою туристичного та екскурсійного використання [13]. А тому, в рамках виконання зазначеної Програми розпорядженням Івано-Франківської обласної державної адміністрації від 12 вересня 2016 р. № 605 «Про виготовлення проектно-кошторисної документації» на управління міжнародного співробітництва, євроінтеграції, туризму та інвестицій облдержадміністрації покладено функції виготовлення проектно-кошторисної документації для реставрації замку в с. Пнів, для чого виділено кошти в сумі 35 тис. грн на оплату витрат [6]. Крім того, заходи збереження та реставрації Пнівського замку, пошуку інвесторів та грантів для відбудови декларувалися також в Програмі розвитку туризму в Надвірнянському районі на 2016–2019 рр., затвердженій рішенням районної ради від 18 лютого 2016 р. [22].

Регіональна цільова Програма «Культура Івано-Франківщини» на 2016–2020 рр., затверджена рішенням обласної ради від 16 жовтня 2015 р. № 1828-39/2015, вчергове анонсувала заходи щодо покращення стану збереження об'єктів культурної спадщини, модернізації способів охорони, виготовлення проектно-кошторисної документації, проведення ремонтних та реставраційних робіт, організації моніторингу функціонального стану [27].

У серпні 2016 р. відділом культури Надвірнянської райдержадміністрації був розроблений інвестиційний проект «Музейний острів замку Куропатви» – створення культурно-історичного центру на базі замку в с. Пнів. Повна вартість проекту становила 173,6 тис. дол. США (164 тис. дол. – інвестор та 9,6 тис. дол. – відділ культури), а термін повної окупності складав 4–5 років.

20 вересня 2016 р. рішенням Надвірнянської міської ради № 298-9/2016 був затверджений спільний проект із Надвірнянською районною радою та Пнівською

сільською радою – «Великі зміни малими кроками. Замок Куропатви XVI століття в селі Пнів», який розроблений з метою розвитку туристичної інфраструктури регіону, збереження, відновлення, використання архітектурної пам'ятки національного значення шляхом реставрації Західної вежі Пнівського замку. Також визначено суму проекту – 780 тис. грн, з яких 150 тис. грн виділялися з міської казни, 100 тис. грн надавала Пнівська сільська рада, 130 тис. грн – кошти організацій-партнерів [11]. 25 листопада 2016 р. згідно з розпорядженням Івано-Франківської обласної ради № 902-р «Про підсумки обласних конкурсів розвитку місцевого самоврядування» проект «Великі зміни малими кроками. Замок Куропатви XVI століття в селі Пнів» визнаний одним із переможців та отримав грант обласного конкурсу програм розвитку місцевого самоврядування – 400 тис. грн, які було виділено з обласного бюджету [18].

З метою ефективного реалізації заходів рішенням Надвірнянської районної ради від 5 січня 2017 р. № 314-10/2017 відділ культури райдержадміністрації отримав право оперативного управління Пнівським замком [10]. У Програмі соціально-економічного та культурного розвитку Надвірнянського району на 2017 р., затвердженій рішенням районної ради 16 березня 2017 р. № 335-11/2017, передбачалося збільшення видатків до 908,7 тис. грн (міський бюджет – 150 тис., обласний – 400 тис., районний – 258,7 тис., бюджет Пнівської сільської ради – 100 тис. грн). Крім того, у 2017 р. планувалися облаштування системи електропостачання (встановлення трансформатора, для чого відділу культури райдержадміністрації було виділено 198 тис. грн) та початок реставраційних робіт Західної вежі Пнівського замку (виконавці: Надвірнянська міська рада та Пнівська сільська рада) [25]. А рішенням Надвірнянської міської ради від 30 червня 2017 р. № 663-17/2017 «Про внесення змін в кошторисні призначення міського бюджету» кошти в розмірі 150 тис. грн спрямовано як субвенцію районному бюджету на реставрацію Пнівського замку [8].

7 вересня 2017 р. прийнято рішення Надвірнянської районної ради № 416-15/2017 «Про надання згоди на укладення Охоронного договору на пам'ятку архітектури національного значення замку XV ст. в с. Пнів», відповідно до якого укладено Охоронний договір між відділом культури райдержадміністрації та сектором з питань охорони культурної спадщини управління культури, національностей та релігій облдержадміністрації [15].

Можна констатувати, що в 1991–2017 рр. пам'яткоохоронна діяльність декларувалася обласними органами влади та місцевого самоврядування у вигляді нормативно-правових актів й офіційних документів, які умовно варто поділити на декілька груп, безпосередньо та опосередковано дотичних до питання збереження, охорони, реставрації і використання Пнівського замку:

- окремі розпорядження Івано-Франківської обласної та Надвірнянської районної державних адміністрацій, рішення Івано-Франківської обласної, Надвірнянських районної та міської рад, відповідних виконавчих органів;

- обласні та районні програми культури, охорони культурної спадщини, національного і духовного відродження, соціально-культурного розвитку та розвитку туризму тощо;

- адміністративне листування з центральними органами виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України та йому підпорядкованими галузевими міністерствами й державними службами.

Негатив нормативно-правової діяльності владних структур – це:

1. Непослідовність пам'яткоохоронних заходів;
2. Дублювання, нелогічність та заплутаність нормативно-правових актів;
3. Відсутність контролю за виконанням та покарання за невиконання розпоряджень та рішень;
4. Махінації в процесі розробки проектно-кошторисної документації, закритість тендерів та конкурсів.

Джерела та література:

1. Архівний відділ Надвірнянської районної державної адміністрації. – Ф. 85. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 191–196.
2. Там само. – Ф. 85. – Оп. 1. – Спр. 135. – Арк. 14–22.
3. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. 2450. – Оп. 1. – Спр. 1363. – Арк. 1–3, 35, 37–41, 43–44.
4. Там само. – Ф. 2450. – Оп. 2. – Спр. 250. – Арк. 194–218.
5. Там само. – Ф. 2456. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 47–49.
6. Про виготовлення проектно-кошторисної документації: розпорядження Івано-Франківської обласної державної адміністрації від 12.09.2016 № 605 [Електронний ресурс] // Івано-Франківська обласна державна адміністрація: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/files/uploads/605.pdf>. – Назва з екрана.
7. Про визнання права власності на Пнівський замок: рішення Надвірнянської районної ради від 03.12.2009 № 554–21/2009 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.msnad.if.ua/index.php/2010-08-30-15-50-12/-iv-/category/46?start=20>. – Назва з екрана.
8. Про внесення змін в кошторисні призначення міського бюджету: рішення Надвірнянської міської ради від 30.06.2017 № 663–17/2017 [Електронний ресурс] // Надвірнянська міська рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://nadvirnamr.gov.ua/doc/rishennya-sesiji/perelik-prujnyatyh-rishen-na-16-cherhovij-sesiji-nadvirnyanskoji-miskoji-rady-7-sklykannya-2/>. – Назва з екрана.
9. Про внесення змін до рішення районної ради від 06.03.2007 № 131–5/2007 «Про Програму охорони пам'яток історії та культури Надвірнянщини на 2007–2011 роки»: рішення Надвірнянської районної ради від 14.05.2010 № 595–24/2010 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.msnad.if.ua/index.php/2010-08-30-15-50-12/-iv-/category/49>. – Назва з екрана.
10. Про внесення змін до рішення районної ради від 03.12.2009 № 554–21/2009 «Про визнання права власності на Пнівський замок»: рішення Надвірнянської районної ради від 05.01.2017 № 314–10/2017 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.msnad.if.ua/index.php/2010-08-30-15-50-12/vii/category/103---05.01.2017?start=20>. – Назва з екрана.

11. Про затвердження міських проектів (програм) Надвірнянської міської ради для участі в сьомому обласному конкурсі проектів і програм розвитку місцевого самоврядування: рішення Надвірнянської міської ради від 20.09.2016 № 298–9/2016 [Електронний ресурс] // Надвірнянська міська рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://nadvir.pamr.gov.ua/doc/rishennya-sesiji/perelik-rishen-9-sesiji-miskoji-rady-7-sklykannya/>. – Назва з екрана.
12. Про заходи щодо святкування Року замків та палаців: спільне розпорядження Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Івано-Франківської обласної ради від 08.09.2008 № 576/379-р // Вісник: офіц. вид. Івано-Франківської обл. ради та Івано-Франківської обл. держ. адміністрації. – 2008. – № 25 (102). – С. 121–125.
13. Про комплексну регіональну цільову Програму розвитку туризму в області на 2016 – 2020 роки: рішення Івано-Франківської обласної ради від 16.10.2015 № 1820–39/2015 [Електронний ресурс] // Івано-Франківська обласна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://www.orada.if.ua/fileadmin/documents/Rishennja/06_39/1820-39.pdf. – Назва з екрана. – Переглянуто 28.01.2018.
14. Про Концепцію та Програму національного і духовного відродження Івано-Франківщини: рішення Івано-Франківської обласної ради від 02.03.2006 № 807–23/2006 // Вісник: офіц. вид. Івано-Франківської обл. ради та Івано-Франківської обл. держ. адміністрації. – 2006. – № 35 (74). – С. 35–55.
15. Про надання згоди на укладення Охоронного договору на пам'ятку архітектури національного значення замку XV ст. в с. Пнів: рішення Надвірнянської районної ради від 07.09.2017 № 416–15/2017 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.msnaad.if.ua/index.php/2010-08-30-15-50-12/vii/category/109---07.09.2017?start=20>. – Назва з екрана.
16. Про обласну комплексну програму «Культура Івано-Франківщини» на 2006–2010 роки: рішення Івано-Франківської обласної ради від 08.09.2006 № 71–5/2006 // Вісник: офіц. вид. Івано-Франківської обл. ради та Івано-Франківської обл. держ. адміністрації. – 2006. – № 3 (80). – С. 36–75.
17. Про підготовку заходів щодо реалізації міжобласної Декларації про проголошення 2008 року – Роком замків і палаців Західної України: лист № 316/01–8/03 від 07.08.2008 на виконання запиту голови обласної ради № 14–214/1148/166 від 22.07.2008 // Канцелярія Івано-Франківської обласної державної адміністрації. – 2008. – 7 арк.
18. Про підсумки обласних конкурсів розвитку місцевого самоврядування: розпорядження Івано-Франківської обласної ради від 25.11.2016 № 902-р [Електронний ресурс] // Івано-Франківська обласна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://rda.if.ua/images/news/Files/Обласний%20конкурс%20розвитку%20МС.pdf>. – Назва з екрана.
19. Про проведення в області Всеукраїнської молодіжної акції «Пам'ятати. Відродити. Зберегти»: розпорядження Івано-Франківської обласної державної адміністрації від 29.05.2009 № 300 // Вісник: офіц. вид. Івано-Франківської обл. ради та Івано-Франківської обл. держ. адміністрації. – 2009. – № 6 (108). – С. 12–19.
20. Про Програму охорони пам'яток історії та культури Надвірнянщини на 2007–2011 роки: рішення Надвірнянської районної ради від 06.03.2007 № 131–5/2007 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.msnaad.if.ua/index.php/2010-08-30-15-50-12/-iv/category/30?start=20>. – Назва з екрана.
21. Про Програму розвитку туризму в Надвірнянському районі на 2011–2015 роки: рішення Надвірнянської районної ради від 31.05.2011 № 123–6/2011 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.msnaad.if.ua/index.php/2010-08-30-15-50-12/-vi-/category/59--?start=20>. – Назва з екрана.

22. Про Програму розвитку туризму в Надвірнянському районі на 2016–2019 роки: рішення Надвірнянської районної ради від 18.02.2016 № 119–4/2016 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.tsnad.if.ua/index.php/2012-06-08-08-08-09/2012-06-08-08-10-35>. – Назва з екрана.
23. Про Програму соціально-економічного та культурного розвитку району на 2008 рік: рішення Надвірнянської районної ради від 04.04.2008 № 279–12/2008 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.tsnad.if.ua/index.php/2010-08-30-15-50-12/-iv-/category/37>. – Назва з екрана.
24. Про Програму соціально-економічного та культурного розвитку району на 2009 рік: рішення Надвірнянської районної ради від 26.03.2009 № 439–18/2009 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.tsnad.if.ua/index.php/2010-08-30-15-50-12/-iv-/category/43>. – Назва з екрана.
25. Про Програму соціально-економічного та культурного розвитку району на 2017 рік: рішення Надвірнянської районної ради від 16.03.2017 № 335–11/2017 [Електронний ресурс] // Надвірнянська районна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.tsnad.if.ua/index.php/2010-08-30-15-50-12/vii/category/104---16.03.2017>. – Назва з екрана.
26. Про регіональну цільову Програму «Культура Івано-Франківщини» на 2011–2015 роки: рішення Івано-Франківської обласної ради від 10.06.2011 № 155–6/2011 [Електронний ресурс] // Івано-Франківська обласна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://www.orada.if.ua/fileadmin/documents/Rishennja/06_06/155-6.pdf. – Назва з екрана.
27. Про регіональну цільову Програму «Культура Івано-Франківщини» на 2016–2020 роки: рішення Івано-Франківської обласної ради від 16.10.2015 № 1828–39/2015 [Електронний ресурс] // Івано-Франківська обласна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://www.orada.if.ua/fileadmin/documents/Rishennja/06_39/1828-39.pdf. – Назва з екрана.
28. Про регіональну цільову Програму розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011–2015 роки: рішення Івано-Франківської обласної ради від 24.03.2011 № 74–4/2011 [Електронний ресурс] // Івано-Франківська обласна рада: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://www.orada.if.ua/fileadmin/documents/Rishennja/06_04/74-4.pdf. – Назва з екрана.
29. Про схвалення Концепції Державної програми збереження та використання замків на 2006–2011 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.06.2005 № 182-р // Офіц. вісник України. – 2005 – № 23. – С. 53.

© *Игорь ЛЫСЫЙ*

ОХРАНА И ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПНЕВСКОГО ЗАМКА В НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТАХ ОБЛАСТНОЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ ПЕРИОДА 1991–2017 гг.

На основе использования комплексно-системного подхода проведено хронологический анализ и осуществлено структурирование нормативно-правовых актов исполнительной власти и органов местного самоуправления Ивано-Франковской области за период 1991–2017 гг. по вопросам охраны, сохранения, восстановления и использования Пневского замка, который расположен в с. Пнев Надворнянского района Ивано-Франковской области.

Ключевые слова: Пневский замок, Ивано-Франковская область, распоряжения, решения.

© *Igor LYSYI*

THE PROTECTION AND RESTORATION OF PNIV CASTLES IN NORMATIVE LEGAL ACTS OF REGIONAL EXECUTIVE POWER AND LOCAL SELF-GOVERNMENT IN IVANO-FRANKIVSK OBLAST DURING THE YEARS 1991–2017

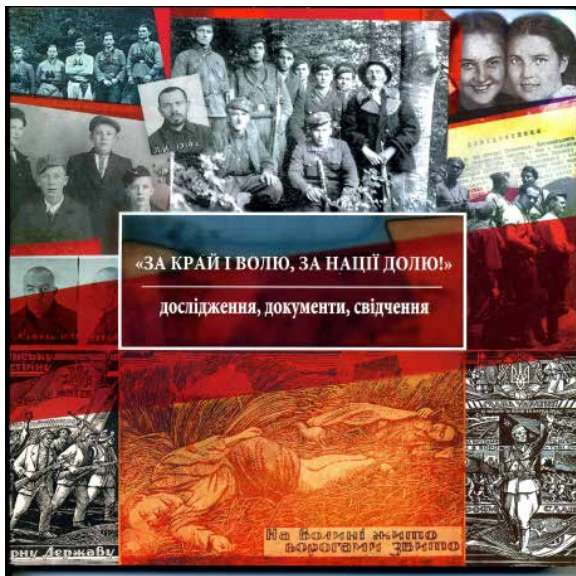
On the base of using of a systematic approach was made chronological analysis and structurization of normative legal acts of regional executive power and local self-government in Ivano-Frankivsk oblast, which relate to the preservation, restoration and using of Pniv castle near to Nadvirna. The protection of castles was declared by regional executive power and local self-government in the form of legal acts and official documents, which can be divided into several groups: directions of regional and district state administrations, decisions of regional, district, city and village councils; regional and district programs for culture, for protection of cultural heritage, for certification of architectural monuments, for national and spiritual revival, for tourism development, for socio-economic and cultural development etc.; administrative correspondence with central executive authorities – the Cabinet of Ministers of Ukraine and subordinated sectoral ministries and public services.

Keywords: Pniv castle, Ivano-Frankivsk region, prescript.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

© *Василь ГУМЕНЮК*

АКАДЕМІЧНЕ ВИДАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ РЕЗИСТАНС 40–50-х РОКІВ ХХ ст.

Майже півстоліття (з 1942 по 1991 р., а в РФ дотепер) український резистанс 40–50-х років ХХ ст. не був предметом науково-історичного вивчення на високому академічному рівні, а лише об'єктом злісного шельмування під пильним наглядом спецслужб (НКВД, НКГБ, МГБ і КГБ) та ідеологічних відділів компартії у вигляді тисяч публікацій-прокльонів у ЗМІ, сотень брошур та «монографій» (від «Українсько-німецьких націоналістів» Д. Мануїльського 1946 р. до «Безбатченків» вигаданого «Клима Дмитрука», а насправді полковника КГБ Євстафія Гальського,

що вийшла аж трьома виданнями – 1972, 1974 і 1980 рр.). До цього переліку можна додати хіба ще книгу В. Масловського «З ким і проти кого воювали українські націоналісти в Другій світовій війні», котру опублікували в Москві українською (sic!) мовою 1999 р. (тобто вже після дезінтеграції СРСР), а намагалися поширювати в мережі книгарень та вуличних яток в Україні. У 2016 р. цей «твір» переклали на російську (там-таки в Москві) і перевидали масовим тиражем (імовірно, що її разом зі зброєю та боєприпасами завозять в ОРДЛО «гуманітарними конвоями»).

Були, звичайно (і далі виходять), документальні матеріали у видавництві «Літопис УПА», котрі в РФ оголошені «екстремістською літературою». Це видавництво засноване на американському континенті колишніми політемігрантами (переважно – безпосередніми учасниками бойових дій у лавах УПА) без академічних титулів та вузівських дипломів історичного профілю, тому дехто у світі (і, на жаль, в Україні) вважає ці публікації некритичними, навіть тенденційними, оскільки там, мовляв, замовчують «негативні сторінки українського збройного підпілля», а подають лише «суцільні позитиви».

Само собою зрозуміло, що дипломовані історики України до проголошення державної незалежності, підтвердженої Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р., не могли об'єктивно досліджувати резистанс 1940–1950-х років, і така тенденція зберігалася аж до 2014 р. через режим секретності державних архівів (і партійних, і спецслужб), а також – будемо відвертими – через «інерцією мислення» істориків, яких десятиліттями виховували на комуністично-імперських засадах так званого «історичного матеріалізму».

Своєрідним «проривом» у цьому напрямі є академічний збірник матеріалів під назвою «"За край і волю, за нації долю!": дослідження, документи, свідчення», виданий Національним музеєм історії України у Другій світовій війні (генеральний директор – заслужений працівник культури України Іван Ковальчук) та Інститутом історії України НАН України (директор – академік НАН України Валерій Смолій; він же автор «Вступного слова» до цього збірника). Поліграфічно якісна книга обсягом 324 сторінки опублікована київським видавництвом «Аеростат» як науково-документальне видання, прорецензоване докторами історичних наук, професорами Павлом Гай-Нижником (його рецензію можна прочитати за посиланням <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2017doc-za-kray-i-volyu.php>) та Юрієм Сорокою. Вихід цього збірника у світ означає, що дослідження українського резистансу середини ХХ-го століття «вийшли з підпілля» й стали об'єктом уваги академічної науки. А це можна лише вітати!

Ініціатором видання став колектив Національного музею історії України у Другій світовій війні під керівництвом заслуженого працівника культури України, заступника генерального директора музею з наукової роботи Любові Легасової. Значний вклад у його появу зробили співробітники відділу історії рухів Опору та інших підрозділів. До публікації аналітичних статей долучилися історики наукових установ та вузів Києва й інших великих міст України, зокрема професори Іван Патриляк, Олександр Лисенко і Юрій Шаповал, кандидати історичних наук Володимир Сімперович і Руслан Забілий. І хоча в Москві збірник, очевидно, теж зарахують до «екстремістської» літератури і накладуть (або й уже наклали) табу на його ввезення до РФ, участь у його укладанні потужної когорти дипломованих істориків найвищої кваліфікації є свідченням перед усім світом, що Україна нарешті неупереджено вивчає власну новітню історію, сторінки якої донедавна були суцільною «білою плямою».

Докладне ознайомлення з книгою навіть мені – людині за освітою далекій від академічних історичних пізнань, але багато років вишколюваній радянськими ідеологічними принципами підготовки спеціалістів у вузах (де, як відомо, незалежно від того, ким маєш стати, – інженером, агрономом чи ветеринарним лікарем – тебе змушували вивчати «Історію КПС», «Марксистсько-ленінську філософію», «Політекономію» та «Науковий комунізм») – абсолютно ясно, що цей збірник – то не сукупність пропагандивних матеріалів, мета яких – відбілити борців за незалежність України середини ХХ ст., яким навішано вигадані ярлики з метою плюндрування їхньої пам'яті, а спроба об'єктивно дослідити сам

феномен, що охопив щонайменше півмільйона осіб з усіх областей нашої держави – «від Чернігова до Чернівців, й від Лугані по гордий Львів» (Яр Славутич).

Скажу відразу: збірник – це не «полегшене читиво» на кшталт «Трьох мушкетерів» й для непідготовленого (в історичному плані) читача буде складним. Видання, зрештою, й не розраховане на широку аудиторію, а призначене (як мені видається) передусім для науковців вузів, де функціонують історичні факультети, науково-дослідним установам гуманітарного профілю, студентам і аспірантам-історикам тощо. Думаю, що книга стане у пригоді письменникам, котрі шукають історичні сюжети для майбутніх творів (на кшталт «Трощі» Василя Шкляра), а також тим, хто веде пошук близьких і рідних, зниклих безвісти в горнилі того часу і подій.

Що ж знайде читач у цьому збірнику? Розпочинається він, як вже зазначено, «Вступним словом» академіка Валерія Смолія, який наголосив: «...Так уже повелося, що українці завжди, за всіх часів і обставин, важко і жертовно боролися за власну долю [...]. Сучасні процеси державотворення актуалізують цю проблематику в академічному і в суспільно-політичному дискурсі. З огляду на це підготовлене колективом авторів та упорядників видання, безумовно, стане помітним внеском не лише у прирощення фундаментальних знань, а й виконуватиме просвітницьку функцію».

В «Слові від упорядників» заступник генерального директора з наукової роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні Любов Легасова зазначає: «Пропоноване науково-документальне видання є своєрідним підсумком роботи наукових співробітників у всіх напрямках роботи Музею. Його мета – популяризувати наратив українських істориків, які відображають деякі характерні тенденції сучасної історіографії УПА і студіювання її різноманітних аспектів, увести в науковий обіг нові музейні джерела з повстанського середовища, дати загальне уявлення про особливості тематичної фондової колекції Національного музею».

Збірник складається із трьох частин і «Науково-довідкового апарату». Перша частина («Наукові дослідження») містить такі статті: «Український визвольний рух та його місце у вітчизняній концепції Другої світової війни» Івана Патриляка; «Втрати УПА та українського націоналістичного підпілля в роки Другої світової війни та повоєнне десятиліття» Олександра Лисенка; «До питання організації УПА. Бачення, ідеї, реалізація» Руслана Забілого; «УПА і "Волинська різанина": як досліджувати і як пам'ятати» Юрія Шаповала; «Український визвольний рух: джерелознавчий зріз музейної колекції» Валентини Смірної та Олександра Білоуса; «Український визвольний рух в усноісторичних джерелах (за матеріалами музейної колекції)» Володимира Сімперовича; «Відомості про загиблих або померлих вояків УПА (зокрема у ВТТ ГУЛАГу), а також членів їхніх родин, мешканців Верховинського району Івано-Франківської області як джерело вивчення повстанського руху на Гуцульщині» Володимира Третяка.

Друга частина – це першопублікація архівних матеріалів Андрія Михалевича-«Дениса» (названого спочатку «Архів "Коса"» і переданого до Національного музею історії України у Другій світовій війні Рівненською обласною організацією Всеукраїнського братства ОУН-УПА), які охоплюють період 1943–1950 рр. У масиві – 58 (!) унікальних документів найрізноманітнішого плану, які всебічно характеризують функціонування українського збройного підпілля на Рівненщині та Волині в часі його становлення і активного функціонування. Переповідати опубліковане означає написати щонайменше десяток сторінок тексту, але можу запевнити: це багатющий матеріал для істориків і краєзнавців, а також для тих, хто бажає самостійно ознайомитися з принципами функціонування УПА «з перших уст», а не в інтерпретації третіх осіб. Друга частина займає «левоу пайку» обсягу збірника (сторінки зі 133 по 262) і є, на мій погляд, дуже цінним матеріалом для дослідників. За роки незалежності України віднайдено десятки архівів підпілля 1940–1950-х років, але уведено в науковий обіг лише хіба так званий «Озернянський архів» з Тернопільщини, тоді як решта знаходяться «у процесі вивчення», опубліковано тільки окремі фрагменти або лише короткі повідомлення про факт віднайдення.

Значний інтерес становить третя частина під назвою «Визвольна боротьба крізь призму музейних джерел» (сторінки 263–298). Тут якісні фотокопії підпільних видань, листівок, творів Ніла Хасевича, світлини повстанців (зокрема й ідентичні, зроблені в глибокому підпіллі), одягу, зброї, побутового інвентаря із бункрів і криївок та багатьох інших речей, чудом збережених у невиявлених чекістами підземеллях або подарованих Музею людьми, котрі зберігали (з ризиком бути покараними за «бандпосібність») сімейні реліквії.

Завершує збірник добротнo оформлений «Науково-довідковий апарат». Він включає «Біографічні етюди персоналій», «Іменний покажчик», «Географічний покажчик» та «Список умовних скорочень». Процитовано 340 джерел у авторських публікаціях. Усе це перетворює видання на своєрідну «міні-енциклопедію», яка з одного боку, знайомить з українським збройним підпіллям означеного часу тих, хто лише розпочинає «вхід у проблему», а з другого, є важливою джерельною базою для вже досвідчених дослідників, котрі ведуть пошук чи то персоналій, чи територіальних характеристик функціонування загонів УПА. На моє глибоке переконання, збірник «За край і волю, за нації долю!» (слова з пісні «Ми українські революціонери» Петра Болахівського-Бояна) слугує взірцем підходу до подальшої публікації як науковцями, так і непрофесійними авторами видань, присвячених тематиці українського резистансу середини ХХ ст.

НАШІ АВТОРИ

Гуменюк Василь Васильович – дослідник історії УПА, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Інституту сільського господарства Карпатського регіону Національної академії аграрних наук України (м. Львів)

Диптан Любов Сергіївна – аспірантка кафедри історії та археології слов'ян факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Зварич Роман Васильович – аспірант кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Єрмолаєва Ірина Василівна – завідувач наукового відділу з обліку музейних колекцій Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

Калініченко Олександр Олександрович – старший викладач Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», капітан 1 рангу ВМС України у відставці (м. Одеса)

Лисенко Андрій Андрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії, правознавства та методик навчання Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький)

Лисий Ігор Олегович – аспірант Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Маишталір Вадим – Заслужений винахідник України, кандидат історичних наук, полковник (Генеральний штаб Збройних Сил України)

Пастернак Олександр Данилович – старший науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

Підопригора Ігор – ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського (м. Київ)

Петрухін Сергій Вікторович – магістр, викладач історичних наук, адміністратор юридичного факультету та Центру студентських комунікацій Криворізького економічного інституту Державного вищого навчального закладу «Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана» (м. Кривий Ріг)

Пшенична Тетяна Олександрівна – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (м. Київ)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.
МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС**

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

Редакційна рада

В.М. Литвин, В.А. Смолій, В.Ф. Колесник

Редакційна колегія

Т.В. Вронська, В.М. Грицюк, В.П. Капелюшний,

І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (голова колегії),

О.Є. Лисенко (заступник голови колегії, науковий редактор), О.М. Майборода,

П. Махцевіч (Польща), І.К. Патриляк (науковий редактор),

В.М. Сімперович (відповідальний редактор), О.А. Удод, В.П. Фоміна, Н.О. Шевченко

Науково-допоміжна група

Т.П. Головань, Т.В. Губань, І.В. Шарабанова (коректори), С.В. Нікітіна (верстка)

УДК 355.48(430:47)

**Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Вип. 1 (19) /
Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії
України НАН України. – К., 2018. – 157 с.**